

1 G U Z I K I

Przewodnik dla kolekcjonerów

Warszawa 1999

WOJCIECH BOCZKOWSKI
MICHAŁ JAROSZYŃSKI-WOLFRAM
KRZYSZTOF GŁADKI

GUZIKI

Polskie guziki wojskowe od XVI do końca XX wieku

Przewodnik dla kolekcjonerów

Warszawa 1999

Praca ta jest zbiorem opracowań trzech autorów. Z racji zainteresowań jednak i wyraźnego podziału na części należy przypisać poszczególne działy konkretnym osobom. I tak :

Część I „POLSKIE GUZIKI WOJSKOWE W OKRESIE XVI-XIX WIEKU”
opracował WOJCIECH BOCZKOWSKI

Część II „POLSKIE GUZIKI WOJSKOWE W XX WIEKU”
opracował MICHAŁ JAROSZYŃSKI-WOLFRAM

Część III „INFORMACJE O SPOSOBACH PRODUKCJI GUZIKÓW, GRAWERACH
I FABRYKACH WYTWARZAJĄCYCH GUZIKI
DLA WOJSKA POLSKIEGO”
opracował KRZYSZTOF GŁADKI
przy współpracy WOJCIECH BOCZKOWSKI
MICHAŁ JAROSZYŃSKI-WOLFRAM

Projekt okładki

Wojciech Boczkowski i Michał Jaroszyński-Wolfram

Fotografie

Foto Art K&M Studio

Wszelkie prawa zastrzeżone. Żadna część tej pracy nie może być kopiowana
żadnymi metodami mechanicznymi, elektronicznymi
lub przy użyciu innych systemów bez zgody autorów.

© Copyright by Wojciech Boczkowski and Michał Jaroszyński-Wolfram

Ryciny na stronach 140, 141, 143 pochodzą z publikacji
Dr W. Hostert wydanej przez Muzeum Miejskie w Ludenscheid
„Ludenscheid und die Knöpfe”.

Fotografie ze stron 141, 142 pochodzą z publikacji Muzeum Miejskiego
w Ludenscheid „Des Dieners alte Kleider”

Fotografie guzików ze stron 14, 21, 33, 58, 115 wykonano
dzięki uprzejmości Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie
Pozostałe eksponaty ze zbioru

Wojciech Boczkowski i Michał Jaroszyński-Wolfram

Wszelkie uwagi, zapytania i sugestie dotyczące polskich
guzików wojskowych prosimy kierować na adres :

Michał Jaroszyński-Wolfram
Skr. Pocz. Nr 604
00-950 Warszawa 1

21. WOJSKO POLSKIE NA BLISKIM WSCHODZIE I W EGIPCIE	109
22. WOJSKO POLSKIE WE WŁOSZECH	110
23. WOJSKO POLSKIE NA TERENIE NIEMIEC	110
24. ODDZIAŁY POLSKIE W ZSRR	111
25. OKUPACJA I POWSTANIE WARSZAWSKIE	113
26. OBOZY JENIECKIE	113
27. GUZIKI ARMII OBCYCH UŻYWANE W WOJSKU POLSKIM W LATACH 1939-1945	114
28. GUZIKI LWP W LATACH 1945-1946	116
29. GUZIKI LWP W LATACH 1947-1951	119
30. GUZIKI wzoru 1952	121
31. GUZIKI wzoru 1961	123
32. GUZIKI wzoru 1972	124
33. PRÓBY Z GUZIKAMI NOWEGO WZORU	125
34. GUZIKI wzoru 1995	126
35. ZAKOŃCZENIE	127
36. CIEKAWOSTKI	128
37. LITERATURA	135

CZĘŚĆ III Informacje o sposobach produkcji guzików,
grawerach i fabrykach wytwarzających guziki
dla Wojska Polskiego

1. WSTĘP	139
2. KILKA SŁÓW O PRODUKCJI I KONSTRUKCJI GUZIKÓW	140
3. ALFABETYCZNY SPIS OZNACZEŃ WYSTĘPUJĄCYCH NA GUZIKACH WRAZ Z INFORMACJAMI O FIRMACH PRODUKUJĄCYCH I SPRZEDAJĄCYCH POLSKIE GUZIKI WOJSKOWE	146
4. LITERATURA	162

PRZEDMOWA

Guziki, jako temat zbiorów hobbystycznych są stosunkowo popularne. Praktycznie każdy kolekcjoner, niezależnie od tego jaką dziedziną wojskowości by się parął, posiada kilka, lub wręcz mały zbiorek guzików.

Pociąg ten wynika głównie z ich atrakcyjnej, wielorakiej formy, jubilerskiego niekiedy wykonania oraz niespotykanego w innych dziedzinach zróżnicowania. Niestety poza przyciągającym oko pięknem, niewiele o guzikach wiemy. Chcielibyśmy zainteresowanie polskim guzikiem wojskowym rozszerzyć do poziomu dziedziny w historii polskiej wojskowości. Dostępne dotychczas publikacje traktują temat wybiórczo i bardzo pobieżnie. Są to głównie katalogi z wystaw tematycznych oraz skąpe opracowania w czasopismach. Nawet placówki muzealne traktują guziki po macoszemu, przechowując niekiedy potężne ich zbiory w otchłaniach magazynów. Wiedza o polskich guzikach wojskowych wzbogaciła się o wiele nowych faktów. Praca ta, w miarę możliwości kompletna i dokładna, ma na celu zapoznanie szerokiego kręgu zbieraczy, a także, mamy nadzieję osób z poza środowisk kolekcjonerskich, z historią polskich guzików wojskowych.

Autorzy

CZEŚĆ I

Polskie guziki wojskowe w okresie XVI-XIX wieku

WSTĘP

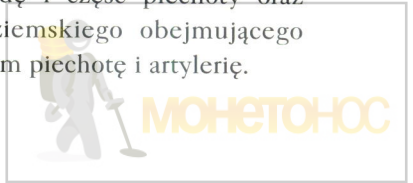
Tradycja guzika wojskowego wiąże się z barwą. Barwa, zgodnie z Małą Encyklopedią Wojskową, to nazwa używana w Polsce w XVI - XVIII wieku dla oznaczenia munduru wojskowego. Wraz z mundurem zaistniał też jako ściśle z nim związany element – guzik, który początkowo był tylko przedmiotem używanym do zapinania. Z czasem gdy mundur wojskowy stał się powszechnym i wyłącznym ubiorem żołnierza, wzrosła także ranga guzika, który poza funkcją użytkową, zaczął odgrywać także rolę ozdobną i informacyjną. Umieszczano na nim takie symbole jak: godło państwowe, rodzaj broni, nazwa lub numer oddziału, funkcja a nawet stopień wojskowy. Z tego też względu zyskał sobie dumne miano guzika wojskowego.

WIEK XVI - XVIII

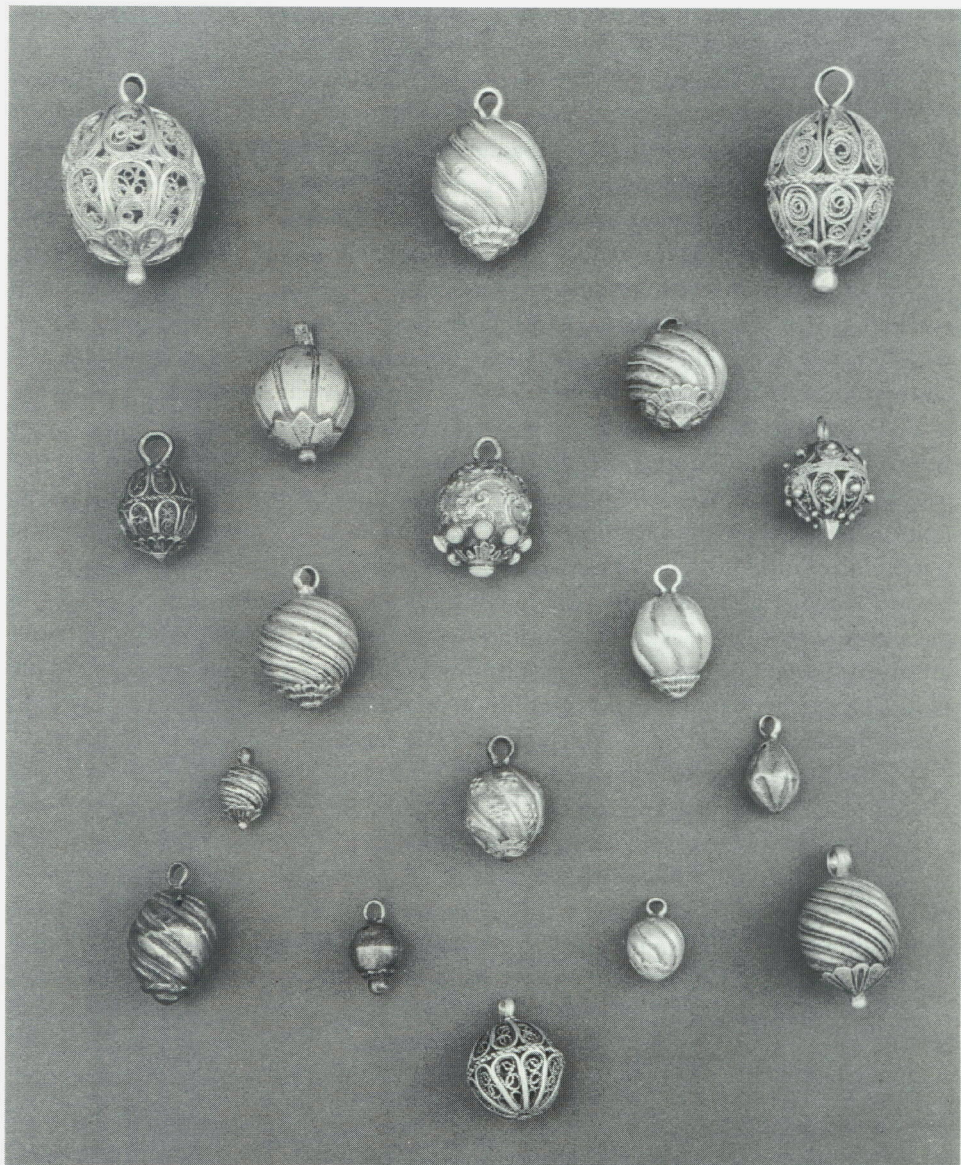

Można przyjąć, że gdy w XVI wieku wprowadzono w Polsce mundur wojskowy był to także początek polskich guzików wojskowych. Przekazy źródłowe z XVI i XVII wieku określają, że mundury wojskowe to tylko ubiory cywilne przystosowane powierzchniowo do wymogów służby wojskowej i także jak ubiory cywilne zapinane na bardzo różne guziki. Mogły to być guziki skórzane, drewniane, rogowe, kościane, pasmanteryjne lub metalowe, ich rodzaj zależał od funduszy przeznaczonych na umundurowanie dla wojska oraz gospodarności i solidności odpowiedzialnego za zaciąg. W czasach tych istniały dwa rodzaje wojska, z zaciągu narodowego obejmującego głównie jazdę i część piechoty oraz zaciągu cudzoziemskiego obejmującego przede wszystkim piechotę i artylerię.

Zaciąg narodowy ubrany był w żupany, delie, ferezje, husarki, opończe, burki oraz kontusze, lecz wśród jego uczestników panowała duża różnorodność i dowolność w kwestii ubioru, uzależniona od zamożności. Do zapinania służyły guzy, przy delii i kontuszu większe, przy żupanie mniejsze.

Guzy wyrabiano ze złota i srebra, zdobiono niellem, złożono, wysadzano szlachetnymi kamieniami. Miały kształt kulisty lub zbliżony do owoców dzikiej róży. Guzy mogły być pełne oraz całkowicie lub częściowo ażurowe, z filigranem lub granulacją, ze żłobkowaniem prostym lub ze skrzyżtami, zdobione emalią i kamieniami.

Używano także guzów odlewanych z ornamentem i pasmanteryjnych, w których jedwabna lub metalowa nić była oplatana na toczonej z drewna foremkach. Natomiast w autoramencie cudzoziemskim rozwinięta była tradycja do uniformizacji według norm zachodnich i przeważały wśród ubiorów kaftany, kubraki, kolety, kataniki i peleryny, zapinane w większości na płaskie guziki metalowe.

Dominacja w ubiorach XVIII wieku stroju narodowego, który składał się z kontusza i żupana, była powszechna i nie ominęła także wojska. A jego wpływ najbardziej widać było w ubiorze jazdy autoramentu narodowego. Był to jednak ubiór dla celów służby wojskowej drogi i niepraktyczny, natomiast ogólnie w Europie panowała tendencja do praktycznej uniformizacji wojska. Dlatego też kontusz jako ubiór o charakterystycznym kroju, zapinany na guzy, zaczął podlegać modyfikacji, najpierw przybrał formę kontusza mundurowego a następnie w połowie wieku uległ skróceniu i przeobrażeniu w kurtkę o kroju polskim. Nie noszono już przy niej guzów lecz przeważnie metalowe guziki. Był to początek stosowania guzików wojskowych, tak charakterystycznych dla munduru żołnierza polskiego w formie, która przetrwała do czasów nam współczesnych. Natomiast w piechocie i artylerii autoramentu cudzoziemskiego noszono mundury zgodne ze wzorami saskimi. Według ówczesnego przepisu o ubiorze żołnierskim, mundur w całej piechocie był koloru pąsowego, kamizelka i pludry białe. Regimenty różniły się wylogami u rękawów, kołnierzem i podszewką u mundurów oraz guzikami. Mundury oficerów nie mogły być w złoto, ani w srebro bogate, natomiast guziki mogły być złote lub srebrne albo tombakowe pozłacane lub posrebrzane, w zależności od zamożności oficera. Żołnierzowi nowy mundur przysługiwał co dwa lata i 3 miesiące. Z munduru wysłużonego mógł on sprzedać suknię, pludry i kapelusz, kamizelka pozostawała do przyszłej barwy i jako dużą ciekawostkę należy dodać, że guziki od starego munduru i od kamaszy musiał odpruć i oddać.

Z dokonanej przez Jędrzeja Kitowicza opisu mundurów, zawartego w „Opisie obyczajów za panowania Augusta III” dowiadujemy się, że *„Wszystkie regimenta piesze i konne w Koronie i Litwie na zwiersznych sukniach koloru czerwonego, wyjąwszy artyleryją .....różniły się jedne od drugich kamizelkami i obszlagami tudzież pludrami, ...różniły się guzikami, kapeluszami i galonkami.”* Świadczy to wyraźnie, że guzik był także jednym z elementów służących do odróżniania przynależności oficera lub żołnierza do określonego regimentu czy rodzaju broni. W pamiętniku opisane są, między innymi, następujące mundury dla:

- generał-adjutantów - z guzikami tombakowymi pozłocistymi,
- husarzy - z guzikami mosiężnymi pobielanymi,
- gwardii konnej koronnej - z guzikami cynowymi białymi,
- muzykantów - z żółtymi guzikami mosiężnymi.

Z innej dostępnej literatury możemy dowiedzieć się także, że do munduru kanoniera i bombardiera z 1767 roku potrzeba było: guzików wielkich tuzin 1, szt. 7 po gr. 20; guzików małych tuzinów 5 po gr. 10, a guzików do kamizelki tuzinów 3 po gr. 8, natomiast jakie to były guziki niestety nie podano.

Należy przyjąć, że ewolucja munduru wojskowego w XVIII wieku w Polsce trwała do czasu Sejmu Czteroletniego i zakończyła ją reforma mundurów z marca 1791 roku. W międzyczasie to jest w 1785 roku dokonano pierwszej zmiany umundurowania, wprowadzając nowy ubiór dla kawalerii narodowej, który okazał się bardzo elegancki i praktyczny. Następnie w 1789 roku zastosowano także w piechocie nowy mundur, podobny jak w kawalerii narodowej, choć własnego, dość oryginalnego pomysłu. Ustalono, że do jednej barwy wyłogów stosuje się dwa kolory metalowych guzików - żółte (mosiężne) i białe (cynowe). W tym też roku Komisja Wojskowa wprowadziła, po raz pierwszy, numery dla regimentów pieszych oraz określiła kolor ich guzików, co przedstawia poniższy wykaz:

REGIMENT	NUMER	GUZIKI
- Królowej, Ożarowskiego	- Nr 1	- białe
- Królewicza, Wodzickiego	- Nr 2	- żółte
- Buławy wielkiej koronnej	- Nr 3	- żółte
- Buławy polnej koronnej	- Nr 4	- białe
- Fizylierów	- Nr 5	- żółte
- Łanowy Brodowskiego	- Nr 6	- białe
- Potockiego, starosty szczyrzyckiego	- Nr 7	- żółte
- Czapskiego	- Nr 8	- białe
- Raczyńskiego	- Nr 9	- białe
- Ilińskiego	- Nr 10	- żółte
- Działyńskiego	- Nr 11	- żółte
- Malczewskiego	- Nr 12	- żółte
- Ordynacji ostrogskiej	- Nr 13	- żółte
- Imienia Potockich	- Nr 14	- białe

Podane powyżej numery kazano regimentom piechoty wyróżnić na guzikach. Ponieważ szwadrony kawalerii narodowej od pułków przedniej straży w umundurowaniu także niewiele się różniły, dlatego dla odróżnienia, im również nadano numery, które kazano umieszczać także na guzikach. Nowy mundur otrzymała również artyleria, który był taki jak dla piechoty. Natomiast inne były insygnia umieszczane na kaszkietach, klapie ładownicy i guzikach, ponieważ bombardierzy mieli bomby zapalone, a kanonierzy dwie armaty na krzyż złożone. Kompania rzemieślnicza miała mundur artylerii i czapki „z insygniami mosiężnymi podługowato-okrągłymi, na których były wyobrażone dwie armaty na krzyż, pod nimi zaś cyfra i korona królewska. Pod armatami narzędzia rzemieślnicze”. Guziki prawdopodobnie były takie same jak dla artylerii.

Wprowadzenie opisanych powyżej zmian mundurowych było dla ubogiej Rzeczypospolitej za kosztowne, ponieważ więcej myślano o ozdobie żołnierza, aniżeli o jego wygodzie i oszczędności dla skarbu. Dlatego też z powodu kosztu guzików numerowanych, Komisja Wojskowa już w 1790 roku poleciła zamieszczać nad bulinem szeregowych numer w kolorze granatowym na taśmie naszyty, a guziki stosować gładkie.

Reforma mundurów z dnia 11 marca 1791 roku powszechnie wprowadzała kurtki kroju polskiego w kolorze granatowym i zielonym, z guzikami na których były numery takie, jakich dotąd brygady, pułki i regimenty używały. Niestety proponowane zmiany mundurowe nie były w pełni realizowane z powodu braku pieniędzy. Pomimo tego w mundury zgodne z reformą ubrane było wojsko na wojnę w 1792 roku. Powyższe przepisy pozwalają w miarę dokładnie określić rodzaj mundurów, lecz przy mundurach występowały guziki: płaskie, lekko wypukłe, wypukłe, półkuliste, kuliste lub bombiaste, srebrne lub mosiężne, złożone lub posrebrzane, tombakowe, miedziane, stalowe, ołowiane, cynowe lub z białego metalu. Były to guziki przeważnie gładkie lub z numerami, choć istnieją też wzmianki, że wprowadzano także guziki z rodzajem broni. Przykładem tych ostatnich mogą być guziki przy kurtce oficera artylerii konnej z lat 1789-1794 (prezentowanej na zdjęciu), są one skórzane, pokryte blaszką mosiężną, złożoną, z wytłoczonym wyobrażeniem gorejącej bomby z charakterystycznymi uchwytami.

Podczas insurekcji kościuszkowskiej istniejące regularne regimenty dawnego zaciągu były umundurowane zgodnie z przepisami przedpowstańczymi, natomiast nowy zaciąg i wszelkie nowo powstałe oddziały ubierano zgodnie z istniejącymi możliwościami, to jest w różne dostępne mundury, a przy nowo szytych mundurach stosowano przeważnie guziki mosiężne gładkie, białe cynowe oraz zdobyczne gładkie guziki rosyjskie.

Utworzone w 1797 roku Polskie Legiony Posiłkowe nosiły mundury wzorowane na polskiej kawalerii narodowej, a wchodzące w skład Legii Włoskiej: I i II Legia miały guziki srebrne, tylko batalion strzelców I Legii oraz artyleria złote. Natomiast Legia Naddunajska nosiła guziki złote, gładkie. Po scaleniu w Legii Polskiej obowiązywały: dla piechoty guziki srebrne, dla artylerii guziki złote.

W sformowanych w 1806 roku Legiach Północnych zaproponowano, aby przy mundurach takich jak mundury legionowe z okresu początkowego, były biało-srebrzyste guziki z napisem w otoku „Légion du Nord” i numerem I lub II w środku, należy przypuszczać, że skończyło się tylko na propozycji. W tym też czasie, koleje losu sprawiły, że zaistniała szansa na odrodzenie się wojska polskiego w kraju.

KSIĘSTWO WARSZAWSKIE

Z wielką nadzieją naród polski przyjął powstanie Księstwa Warszawskiego. W celu obrony niepewnej jeszcze państwowości powołano armię Księstwa Warszawskiego mającą być gwarantem niepodległości i mogącą w przyszłości odzyskać całe ziemie dawnej Rzeczypospolitej. W czasie istnienia armii Księstwa Warszawskiego dwukrotnie wprowadzano przepisy ubiorcze w 1807 i 1810 roku. W przepisach tych starano się szczegółowo określić przede wszystkim: ubiór, różnice stopni, broń i ekwipaż konny dla poszczególnych korpusów osobowych i rodzajów wojsk. W kolejnych artykułach dotyczących ubiorów znalazła się też wzmianka określająca jakie mają być guziki i ta tematyka będzie dalej szczegółowo opisana.

Rozkazem dziennym Dyrektora Wojny z dnia 2 marca 1807 roku ustalono przepisy ubiorcze wprowadzające wiele innowacji dotyczących wyglądu mundurów, w porównaniu do XVIII wieku, posiłkując się bardzo często wzorami francuskimi. Określono w nich także, że guziki mają być:

dla generałów - gładkie srebrne,
dla oficerów sztabu głównego - gładkie srebrne,
dla adiutantów generalskich - szpiczaste srebrne lub białe,
dla piechoty - żółte lub białe, numerowane według regimentu 1, 2, 3 i 4,
dla pułków jazdy - żółte lub białe, do kurtki gładkie a do fraku szpiczaste,
dla artylerii - żółte z armatami albo bombami,
dla saperów - żółte bez armat i bomb,
dla inżynierów - żółte z armaturą,
dla taborów - żółte gładkie,
dla administracji wojskowej: inspektor rewii - żółte gładkie,
komisarz wojskowy - żółte gładkie,
płatnik - żółte gładkie,
magazynniki - żółte gładkie,
lekarze - białe gładkie zmienione na żółte,
kancelarie wojskowe - białe gładkie.

Zróznicowanie koloru guzików dla piechoty i jazdy uzależnione było od tego do jakiej Legii należała, ponieważ w Legiach nr 1 i 3 obowiązywały guziki żółte, natomiast w Legii nr 2 białe. Oficerowie jazdy przy kurtce munduru do służby nosili guziki żółte gładkie, natomiast przy fraku małego munduru mieli guziki małe szpiczaste żółte. W korpusie inżynierów noszono guziki żółte z armaturą (z łaciny armatura = uzbrojenie), co oznacza, że na guzikach tych widniały armaty i granat. Lekarze, rozkazem z dnia 2 marca 1807 roku, mieli nosić guziki gładkie białe, lecz rozkazem z dnia 21 września 1807 roku guziki zmieniono na gładkie żółte.

Przy zachowanych mundurach generałów i oficerów sztabowych z lat 1807-1809 spotyka się guziki płaskie, lekko wypukłe, wypukłe lub półkuliste, srebrne lub posrebrzane, gładkie, bardzo podobne do tych z poprzedniej epoki. Przy pozostałych mundurach występują guziki płaskie, wypukłe, półkuliste, kuliste i bombiaste także gładkie oraz płaskie z cyfrą lub z oznaczeniem rodzaju wojsk w otoku. Guziki żółte mogą być złożone. Wyżej wymienione guziki wykonywane były jako jednowarstwowe z jednej lub dwóch sprasowanych warstw metalu oraz dwuwarstwowe, ich średnica waha się od 10 do 25 mm. Rewersy są w większości gładkie, czyli nie sygnowane, a uszko do przyszywania jest druciane.

Już w pierwszej połowie 1810 roku, z anonsów ukazujących się w „Gazecie Warszawskiej”, można było dowiedzieć się o będących w sprzedaży wielu nowych rodzajach guzików dla wojska. Informacja ta wyprzedzała mające dopiero ukazać się nowe przepisy mundurowe.

PRZEPISY UBIORÓW,

d l a

WOYSK I ADMINISTRACYOW,
WOJENNYCH

XIĘSTWA WARSZAWSKIEGO.

W WARSZAWIE, ROKU 1810.

W DRUKARNI WIKTORA DĄBROWSKIEGO.
(w *Starym Mieście pod Nrem 58.*)

I tak z ogłoszeń z miesiąca marca i kwietnia można dowiedzieć się było, że: „Pieczętarz MÜNCHHEIMER, który mieszkał na Tłomackim pod Nr 599 mieszka teraz w kamienicy W. Różańskiego przy ul. Bielańskiej pod Nr 594 od przodu na pierwszym piętrze, u którego także dostać można guzików do mundurów Obywatelskich, Officerskich różnych z numerami, Generalskich, Kommendantów, Adiutantów i dla Officerów przy Sztabach, Ordonatora - Komissarza Wojennego Szpitalów Wojskowych, Pocztowych, Artyleryi, Inspektora Popisów, Płatnika Wojskowego, Doktorskich i Aptekarskich, Huzarskich, jako też dla żołnierzy za pomierną ceną”.

Oczekiwane duże zmiany dotyczące ujednoczenia i unormowania barwy mundurów z utrzymaniem ich narodowego charakteru, lecz nie pozbawionego dużych wpływów francuskich, wprowadzają jedne z ciekawszych przepisów ubiorczych jakimi były „Przepisy ubiorów dla wojsk i administracyjów wojennych Xięstwa Warszawskiego”. Wydane przez Ministerium Woyny w Warszawie dnia 3 miesiąca września 1810 roku a wydrukowane w Drukarni Wiktora Dąbrowskiego (w Starym Mieście pod Numerem 58).

W przepisach tych podano także, bardzo wyczerpująco jak na tamte czasy, wszystkie dane dotyczące guzików, a w szczególności określono co na guzikach dla poszczególnych rodzajów wojsk i urzędników administracji wojennych ma się znajdować i z jakiego materiału powinny być wykonane. Niestety występuje wiele nieścisłości pomiędzy opisem guzików w „Przepisach” a rysunkiem wykonanym w tablicy drugiej, załączonej na końcu przepisów. Poniżej zostaną wykazane te różnice, a guziki będą opisane w kolejności zgodnej z w/w „Przepisami”. Przepisy podają co następuje:

– dla generałów - *guziki srebrne wypukłe na których znajdować się ma robotą wypukłą (en relief) orzeł polski.*

– dla adiutantów kommanderujących i adjunktów sztabów - *guziki metalowe białe z wyrobionym wypukło orłem polskim.*

Natomiast na rysunkach guzików dla generałów i sztabów wojska przedstawiony jest orzeł polski z regalami, to znaczy z berłem w prawej szponie i z jabłkiem w lewej, na poziomo prążkowanym tle.

– dla adiutantów polowych - *guziki metalowe białe kuliste.*

– dla pułków piechoty - *guziki metalowe żółte, na których znajdować się ma robotą wypukłą numer pułkowi przypisany.*

Pułki piechoty miały numery od 1 do 22.

– dla artylerii pieszej i kompanii rzemieślniczych - *guziki metalowe żółte na których wyrabiana była bomba z płomieniem lub dwie armaty na krzyż.*

Na rysunku widnieje bomba z płomieniem i dwie lufy armatnie na krzyż, w przepisach błędnie użyty jest wyraz „lub” zamiast spójnika „i”, ponieważ guzików z samą bombą z płomieniem ani też guzików tylko z dwoma armatami na krzyż z tego okresu nie spotyka się.

– dla korpusu inżynierów i saperów - *guziki metalowe żółte, na których wyrabiany wypukło był kirys z hełmem, a po bokach którego chorągwie i armaty.*

Natomiast na rysunku pod armatami znajduje się jeszcze bomba z płomieniem, jest to zgodne z rysunkiem na zachowanych egzemplarzach guzików.

– dla korpusu Weteranów i Inwalidów - *guziki metalowe białe na których wypukło wyrabiany napis „WETERANI lub INWALIDY”.*

Zgodnie z rysunkiem dookoła guzika powinien być jeszcze wykonany laur z liścia oliwkowego.

– dla pułku kirasjerów - *guziki z metalu żółtego płasko lane z numerem pułku.*

Pułk kirasjerów miał numer 14.

– dla pułków strzelców konnych - *guziki metalowe żółte gładkie okrągło-wypukłe.*

– dla pułków ułanów - przy kurtkach munduru galowego *guziki z metalu żółtego gładkie z numerem pułku;* - przy frakach munduru małego oficerskiego *guziki półokrągłe z metalu żółtego.*

Pułki nosiły numery 2,3,6,7,8,9,11,12,15,16,17,18,19 i 20.

– dla pułków huzarskich - *guziki metalowe żółte i białe.*

Pułk huzarów numer 10 nosił guziki żółte-złote, natomiast pułk huzarów numer 13 miał guziki białe-srebrne.

– dla pułku artylerii konnej - *guziki metalowe żółte gładkie półokrągłe.*

– dla Komendantów Placów - *guziki metalowe białe z wyrobionym wypukło wokół laurem cienkim i napisem „Sztab Placów”.*

Litery napisu na rysunku są duże i w dwóch rzędach „SZTAB PLACÓW”.

– dla munduru wysłużonych - *guziki metalowe żółte z numerem pułku w którym wysłużony pozostawał.*

– dla osób z biura Ministerium Wojny - *guziki metalowe białe na których znajdować się będzie robotą wypukłą orzeł polski.*

– dla Inspektorów Popisów - *guziki metalowe złote na których znajdować się będzie robotą wypukłą (en relief) snopek rzymski z dwoma chorągwiami związanymi wieńcem dębowym.*

Powyższy opis nie zgadza się z rysunkiem, na przedstawionym tam guziku nie ma snopka rzymskiego natomiast widoczny jest wokół guzika cienki laur.

– dla Komisarzy Wojennych - *guziki metalowe żółte na których znajdować się będzie robotą wypukłą (en relief) snopek rzymski i dwa rogi obfitości związane wieńcem dębowym.*

Na rysunku nie ma wieńca dębowego, natomiast są dwie gałązki dębowe, a wokół guzika jest cienki laur.

– dla Osób z Dyrekcji Żywności - *guziki metalowe posrebrzane z orłem krajowym.*

– dla Płatków - guziki metalowe żółte na których znajdować się ma robotą wypukłą jeden klucz w poprzek nad laurami położony.

Natomiast na rysunku zamiast lauru są dwie gałązki dębowe.

Przedstawiony obok francuski guzik dla Płatków różnił się od polskiego guzika tylko tym, że na guziku polskim nad kluczem nie było korony.

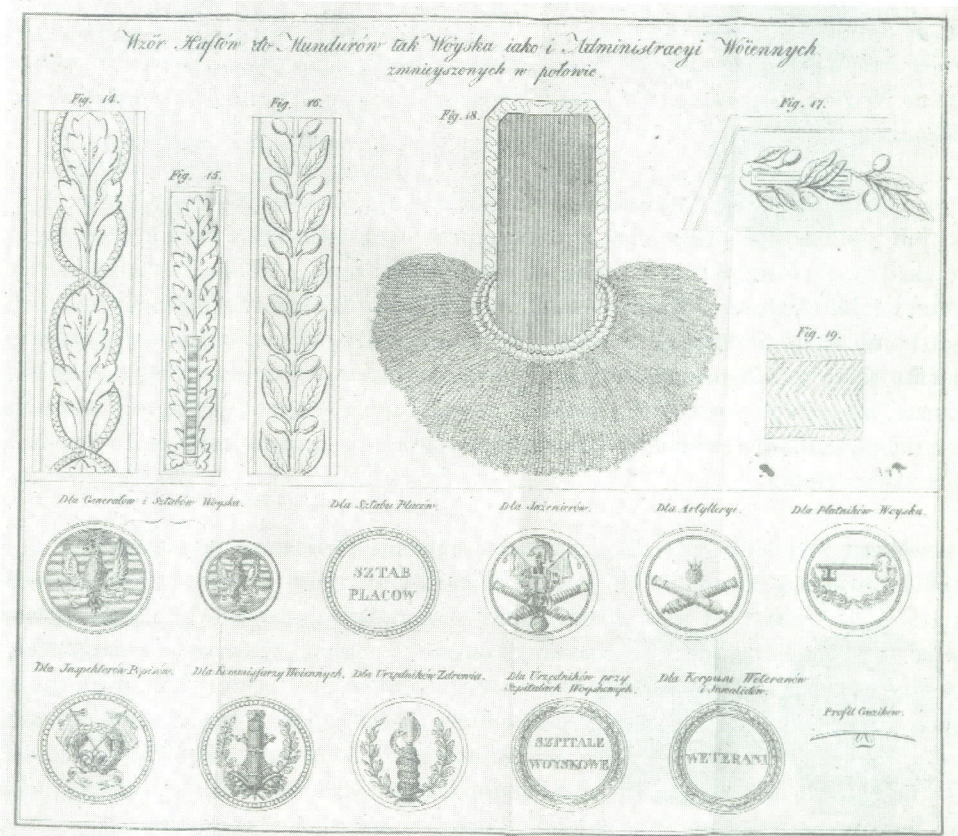
– dla Urzędników Zdrowia - guziki metalowe żółte na których znajdować się ma robotą wypukłą snopek z trzech lasek okręcony węzłem Epidaura, na snopku zaś zwierciadło roztropności, to związane jeszcze gałązką dębową z laurem.

– dla Członków zawiadujących Szpitalami Wojskowymi - guziki metalowe żółte, na których wyrabiany będzie laur z liścia oliwkowego, z napisem w środku „Szpitale Wojskowe”.

Na rysunku litery napisu są duże w dwóch rzędach „SZPITALE WOJSKOWE”.

– dla munduru dla Kapelanów przy wojsku - guziki obszywane w sukno koloru granatowego albo kamelorowe (grube nici lub tkanina z wełny kozy angielskiej).

Jako uzupełnienie do tablicy drugiej podano - „Każden wzór guzików, ma nad sobą napisany Korpus, dla którego jest postanowionym, w wielkości właściwey”.

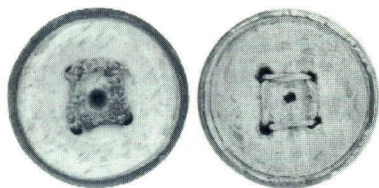

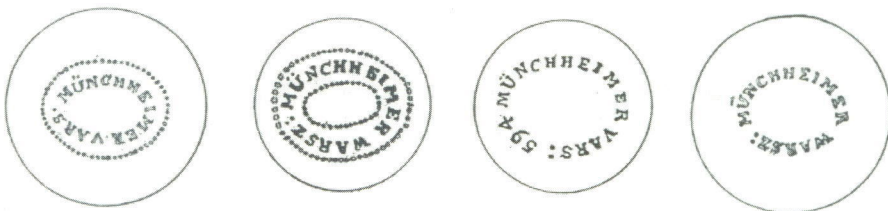
Najciekawsze jest jednak to, że w tablicy drugiej załączonej na końcu przepisów pokazany jest profil guzików, według którego guzik ma być lekko wypukły, a uszko ma kształt słupka z czterema otworami do przyszycia. Jest to typowe uszko guzików francuskich tego okresu, natomiast przy polskich guzikach niespotykane. Według rysunku średnica guzików dużych powinna mieć około 26 mm, a małych 18 mm. Za to w „Przepisach” nie wspomina się o tym nic, ani nie zaznaczono tego na rysunku, że na każdym guziku dla piechoty, artylerii pieszej i kompanii rzemieślniczych, korpusu inżynierów i saperów, kirasjerów i ułanów, numer pułku lub symbol broni na awersie jest w otoku czyli otoczeniu empirowych labrów, które przejęto wraz z inną symboliką epoki napoleońskiej. Labry (z niemieckiego Laubwerk = listowie, liście, ulistnienie, ornament liściasty) jest to ozdobne obramowanie, w tym wypadku dookoła motywu na guziku wzorem francuskim.

O tym czy wymienione wyżej przepisy weszły w życie najlepiej świadczy następujące ogłoszenie zamieszczone w Gazecie Warszawskiej Nr 39 z dnia 14 maja 1811 roku, wtorek, Dodatek II - doniesienia: „*U Pieczętarz MÜNCHHEIMERA dostać można różnych gatunków Guzików, tak dla Wojskowych jak też Oficjalistów podług ich znaczenia, Rang i stopnia jako to: Obywatelskie, Generalskie, Żywności, Artyleryi, Inżynieryi, Sztab Placów, Weteranów, Kommissarzów Wojennych, Inspektorów Popisów, Płatnikowskie, Doktorskie, Szpitali wojskowych, Pocztowych, Kopalników, Officerskich z Numeramii od 1-go aż do Nr 17 i Huzarskie guziki i dla Ułanów, mieszka przy Arsenale pod Nr 594 na ul. Bielańskiej*”.

Guziki wojskowe Księstwa Warszawskiego z okresu 1810-1814 mają awers gładki lub z orłem, z napisem oraz z oznaczeniem urzędnika administracji wojskowej, a także z cyfrą lub z rodzajem broni, ale wtedy w otoczeniu z labrów. Posiadają kształt płaski, lekko wypukły i wypukły o średnicy od 11 do 28 mm oraz półkulisty, kulisty lub bombiasty o średnicy od 10 do 20 mm, a także stożkowy - te ostatnie są obciążane nićmi, są to guziki pasmanteryjne. Wykonane zostały w srebrze, białym metalu, brązie, miedzi lub mosiądzu, są także srebrzone lub złoczone. Obrzeże na krawędzi guzika powinno być wypukłe. Uszko do przyszycia wykonane jest z drutu lub jako blaszka z dziurką.

Występują także guziki kościane lub drewniane z nałożoną blaszką srebrną, złotą lub mosiężną złożoną na której wytłoczono wypukło rodzaj broni lub oznaczenie urzędnika administracji wojskowej. Są one wykonane bardzo starannie i precyzyjnie. Guziki takie na rewersie posiadają cztery otwory, przez które przewleczony jest sznurek lub rzemyk jeszcze przed nałożeniem blaszki, tworząc kwadrat. Element ten służył do zahaczenia o niego nicią celem przyszycia guzika do munduru.

Należy przyjąć, że z omawianego okresu pochodzą wszystkie wyżej opisane guziki, których rewers jest gładki, a nie są odlewane z cyny ani ołowiu, lub rewers jest sygnowany nazwiskiem MÜNCHHEIMER.

Był to najbardziej znany, działający w pierwszej połowie XIX wieku, polski wytwórca guzików SAMUEL MÜNCHHEIMER mistrz kunsztu pieczętarskiego. Sygnowane przez niego guziki z okresu Księstwa Warszawskiego w odróżnieniu od wytwarzanych później posiadają najczęściej napis:

MVNCHHEIMER WARS
 MÜNCHHEIMER WARS
 MÜNCHHEIMER WARS: 594
 MÜNCHHEIMER WARS
 MÜNCHHEIMER WARS: 594
 MÜNCHHEIMER WARSZ:
 MÜNCHHEIMER WARSZA:
 MÜNCHHEIMER w WAR:
 MÜNCHHEIMER w WARS:

Zawsze owalny, w owalnym obrysie, w środku owalnego pierścienia lub owalnie przy obrysie guzika. Inny napis lub inne jego rozmieszczenie świadczy, że guzik pochodzi z późniejszej produkcji, to jest dla armii Królestwa Kongresowego. Zdarzają się jednak wyjątki, ponieważ można także spotkać guziki z początkowego okresu Królestwa Kongresowego sygnowane przez Samuela MÜNCHHEIMERA podobnie jak wyżej opisane.

Przy zachowanych mundurach można jeszcze spotkać guziki z następującymi napisami na rewersie: G. W. FEIN; SING G. T. ; PLATED. Są to oznaczenia reklamowe i nie rozpoznane sygnatury wytwórców guzików z początku XIX wieku. W związku z tym, że istniało duże zapotrzebowanie na guziki wojskowe, dlatego w sprzedaży były guziki wojskowe nie tylko polskiej produkcji, lecz także sprowadzane z zagranicy, o czym najlepiej świadczy ogłoszenie zamieszczone w Gazecie Warszawskiej Nr 95 z dnia 27 listopada 1810 roku, wtorek, Dodatek II - doniesienia: „Uwładamia się J.W.W. Generatów, Adjutantów &c. &c. że Pan BIRONE NEGOCYANT dostał transport z Paryża, Guzików srebrnych, owalnych nieco wypukłych z orzektami do Mundurów, których tuzin kosztuje tylko Zł. Pol. 9.”.

W okresie Księstwa Warszawskiego istniały jeszcze i inne oddziały polskie, które przy mundurach nosiły bardzo różne guziki i dlatego jako uzupełnienie można dodać, że:

– W pułku lekkokonnym polskim gwardii cesarza Napoleona I, na służbie francuskiej, zwanym też pułkiem szwoleżerów, podstawowym rodzajem noszonych guzików były guziki półkuliste, gładkie, srebrne lub posrebrzane.

– Gwardia narodowa nosiła guziki metalowe płaskie, żółte lub złoczone, gładkie lub z numerem pułku.

– Utworzeni rozkazem Wodza Naczelnego dnia 8-go maja 1809 roku w Lublinie Gwidowie mieli przy mundurach guziki metalowe żółte gładkie okrągło-wypukłe.

– Wskutek dekretów carskich z dnia 19-go stycznia i 7-go lutego 1812 roku pułki 4, 7 i 9 otrzymały nowy krój mundurów, zwany „habit court” wprowadzony w tym czasie w piechocie francuskiej, przy którym było guzików mosiężnych wielkich, mających 10 linii paryskich średnicy sztuk 8 i guzików małych, 7 linii średnicy sztuk 22. Z tym, że pułk 4 miał guziki żółte a pułki 7 i 9 białe.

– Dekretem Rady Ministrów z dnia 20-go grudnia 1812 roku powołano jeźdźców 50-cio dymowych z departamentów: kaliskiego, krakowskiego, poznańskiego i radoskiego, z których powstał pułk Krakusów. Ubiór Krakusów był różnorodny, a składał się z regionalnego stroju ludowego. Dopiero po reorganizacji w Sedanie pułk Krakusów dostał nowe umundurowanie składające się z wołoszek ozdobionych jak u czerkiesów.

– W odezwach jakimś wojewodowie i rotmistrze wojewódzcy wzywali współobywateli do pospolitego ruszenia określano także przepis uzbrojenia i umundurowania. I tak każdy „rycerz” miał mieć mundur koloru województwa z odpowiednimi guzikami to jest żółte lub pozłacane albo białe lub srebrne.

– Żołnierze utworzonych w Sedanie w początkach stycznia 1814 roku pułków 1-go i 2-go ułanów przy mundurach mieli guziki półkoliste, gładkie, mosiężne, białe lub srebrzone.

Po upadku Napoleona rozproszone oddziały polskie miały zagwarantowany powrót do kraju. I tak po raz kolejny żołnierze z armii przedrozbiorowej i Legionów oraz Księstwa Warszawskiego stanowić mieli trzon nowo tworzonej armii.

KRÓLESTWO POLSKIE

Decyzją Kongresu Wiedeńskiego utworzone zostało Królestwo Polskie, zwane także Królestwem Kongresowym. Posiadało ono własną konstytucję, osobny rząd i wojsko. W Konstytucji z 27 listopada 1815 roku zapewniano polskie urzędy i język narodowy, wolność osobistą, swobodę i wolność druku oraz nietykalność osobistą i majątkową. A w Artykule 156 zagwarantowano „*Wojsko zachowa kolory swego munduru, swój ubiór właściwy, wszystko, co sie tycze iego narodowości*”.

Zachowano więc piechocie i ułanom barwę munduru granatową, strzelcom konnym i artylerii zieloną, sztabom granatową z karmazynem, natomiast wszelkie ozdoby i guziki były srebrne, tylko w artylerii złote.

Szczegółowe przepisy dotyczące umundurowania i wyglądu zewnętrznego żołnierzy zawierały Rozkazy Dienne do Wojska Polskiego ukazujące się od 1815 do 1830 roku, a także informacje umieszczane w Rocznikach Oficerskich na poszczególne lata. I tak w Roczniku Oficerskim Królestwa Polskiego na rok 1817 określono dokładnie jakie guziki mają być przy mundurach dla:

1. GWARDII KRÓLEWSKIEJ

Grenadyerowie Gwardyi	- <i>Guziki białe z granatem.</i>
Strzelcy Piesi Gwardyi	- <i>Guziki białe z granatem.</i>
Strzelcy Konni Gwardyi	- <i>Guziki białe z granatem.</i>
Ułani Gwardyi	- <i>Guziki białe z granatem.</i>
Bateria pozycyina Artylleryi Konney Gwardyi	- <i>Guziki żółte z armaturą.</i>

2. PIECHOTY

Pułki 1,2,3,4,5,6,7 i 8 Piechoty liniowej	- <i>Guziki białe z Numerem Pułku.</i>
Pułki 1,2,3 i 4 Strzelców Piesznych	- <i>Guziki białe z Numerem Pułku.</i>

3. JAZDY

Pułki 1,2,3 i 4 Strzelców Konnych	- <i>Guziki białe z Numerem Pułku.</i>
Pułki 1,2,3 i 4 Ułanów	- <i>Guziki białe z Numerem Pułku.</i>

4. ŻANDARMERII

Korpus Żandarmeryi	- <i>Guziki białe z granatem.</i>
--------------------	-----------------------------------

5. KORPUSU ARTYLERII I INŻENIERÓW

Brygada Artylleryi Lekko-konney	- <i>Guziki żółte z armaturą.</i>
Artyllerya Piesza pozycyina i Lekka :	
Brygada 1	- <i>Guziki żółte z armaturą.</i>
Brygada 2	- <i>Guziki żółte z armaturą.</i>
Artyllerya Garnizonowa	- <i>Guziki białe z armaturą.</i>
Pół-Batalion Inżynierów	- <i>Guziki żółte z armaturą.</i>
Kompania Rzemieślnicza	- <i>Guziki żółte z armaturą.</i>

6. KORPUSU INWALIDÓW I WETERANÓW

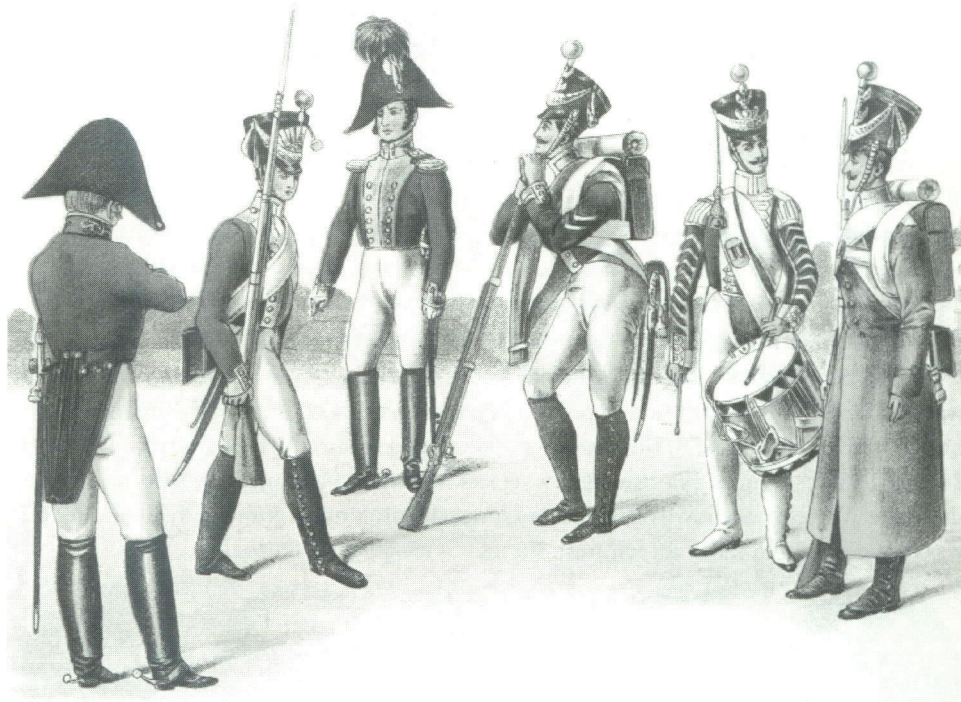
- *Guziki białe u Inwalidów z Literą: I*
    u Weteranów z Literą: W

W związku z tym, że w „Roczniku” brak jest rysunków i opisów dystynkcji mundurów dla: Generałów, Adjutantów Polowych, Sztabu Głównego i Administracji Wojennej należy przyjąć jako oczywiste, że zgodnie z tradycją przy mundurach wyżej wymienionych były guziki srebrne z orłem.

Natomiast zawsze tam gdzie mowa jest o guzikach z armaturą (z łaciny armatura = uzbrojenie) oznacza to, że na guzikach widnieje płonący granat nad skrzyżowanymi lufami armatnimi.

Natomiast Oficerowie na Reformie przykomenderowani do Pułków w korpusie Piechoty, Jazdy i Artylerii nosili guziki różne, zgodnie z przydziałem służbowym. Artykuł 33 „Urządzenia służby wewnętrznej” z 1815 roku tak określa stanowisko oficerów, będących na Reformie: *„Reformy będą dane oficerom, którzy przez rozpuszczenie jakiegoś korpusu lub zmniejszenie siły zbrojnej przestają być czynni. Pensje reformowe nie mogą być większe niż połowa żołdu w służbie czynnej. Oficerowie reformowani nie wychodzą ze służby i są zawsze pod rozkazami władzy wojskowej”*. Dlatego też nie można przyjąć, że Oficerowie na Reformie nosili jeden określony rodzaj guzików.

W okresie Królestwa Polskiego mundur wojskowy był bardzo piękny, lecz obcisły i niepraktyczny, a tym samym dla żołnierza bardzo niewygodny. Ograniczał i utrudniał swobodę ruchów na jaką pozwalały mundury epoki napoleońskiej, zmuszając do sztywności wynikającej z kroju mundurów rosyjskich. Przestrzegana była niezmierna drobiazgowość w kwestii ubioru, na każdy szczegół umundurowania były odpowiednie przepisy i regulaminy. W każdym pułku był zakład krawiecki, który zabezpieczał bieżące potrzeby mundurowe. Fasowanie munduru odbywało się w ten sposób, że na każdego żołnierza krawiec brał miarę, a po uszyciu munduru wszystkie szczegóły dopasowywał na nim. Każdy żołnierz posiadał mundur paradny i połowy oraz dwa mundury zapasowe. Guziki przy mundurach musiały być obowiązkowo zgodne z przydziałem służbowym.

Według przepisów noszone były niżej wymienione guziki wojskowe w poszczególnych korpusach:

I. Guziki z orłem:

SZTABY:

- Generałowie,
- Generał Adjutanci,
- Fligier Adjutanci,
- Adjutanci przy boku J.C.M.W.Xięcia,
- Sztab Główny i Adjutanci Kawalerii,
- Główne Dyżurstwo i Adjutanci Piechoty,
- Sztab Kwatermistrzostwa Generalnego,
- Szefowie Sztabów,

ADMINISTRACJA WOJENNA:

- Urzędnicy,
- Audytorowie,
- Lekarze.

PROFESOROWIE SZKOŁY APLIKACYJNEJ I KORPUSU KADETÓW

Guziki z orłem można podzielić na dwa rodzaje:

– guziki srebrne dla generałów, oficerów sztabowych i adjutantów, o kształcie wypukłym, z wyrazistym, wytłoczonym wypukło (en relief) orłem w koronie, o wrzecionowatym tułowiu i wygiętej szyi, o pełnych i masywnych kształtach. Wykonane ze srebra, mosiądzu srebrzonego lub mosiądzu pokrytego srebrną blaszką, o średnicy: duże 26 mm i małe 18 mm. Na rewersie wytłoczony napis określający wytwórcę i uszko druciane. Wyjątek stanowiły guziki dla Generał Adjutantów, które były złote, tak jak wszystkie ozdoby i hafty na ich mundurach.

– guziki srebrne dla urzędników administracji wojskowej i profesorów, o kształcie płaskim, z odmiennym wizerunkiem orła w koronie o prostej szyi, mniejszym i delikatniejszej budowy. Wykonane także ze srebra, mosiądzu srebrzonego lub mosiądzu pokrytego srebrną blaszką oraz białego metalu, o średnicy: duże 24 mm i małe 18 mm. Rewers sygnowany, uszko druciane.

Ciekawostką są informacje dotyczące guzików zawarte w Rozkazach o zmianach lub objaśnieniach względem ubiorów sztabów. I tak Rozkaz z 9 października 1819 roku zalecał: „Zaleconem zostaje aby mundury Generałów, oficerów sztabowych, adjutantów i urzędników miały kieszenie tylko poprzeczne na biodrach bez tapek kieszonkowych z guzikami w fałdach. Sami tylko szefowie sztabu i adjutanci od kawalerji nosić będą odtąd łapki kieszonkowe z guzikami w fałdach, bez kieszeni poprzecznych na biodrach”, natomiast Rozkaz z 9 marca 1822 roku określał, że „Płaszcz oficerów wszelkiej broni mieć tylko powinny jeden rząd guzików a to na prawej stronie”.

II. Guziki z płonącym granatem:

GWARDIA KRÓLEWSKA:

- Pułk Grenadierów Gwardii,
- Pułk Strzelców Konnych Gwardii,

KORPUS ŻANDARMERII,
OFICEROWIE KORPUSU KADETÓW,
KADECI KORPUSU KADETÓW,
KORPUS POCIĄGU.

Guziki oficerskie były płaskie, ze srebra lub mosiężne obkładane srebrną blaszką lub srebrzone, z wyobrażeniem płonącego granatu w otoczeniu labrów na awersie. Występują znaczne różnice w rysunku granatu jak i płomienia oraz w kształcie i wielkości labrów. Średnica guzików dużych 24 mm i małych 18 mm, na rewersie sygnatura wytwórcy i uszko druciane.

Guziki kadetów i żołnierzy były białe, lane, cynowe z płonącym granatem, średnicy około 20 mm i bez napisów na rewersie, uszko odlewane. Można spotkać duże różnice w rysunku tak granatu jak i płomienia.

Występują także guziki żołnierskie mosiężne, płaskie z wizerunkiem płonącego granatu na rewersie, których umieszczony jest owalnie napis wytwórcy tak jak w okresie Księstwa Warszawskiego a uszko jest w formie blaszki z dziurką do przyszcycia. Średnica tych guzików 19 mm.

III. Guziki z numerem pułku:

DYWIZJE PIECHOTY:

- Pułki 1,2,3,4,5,6,7 i 8 Piechoty Liniowej,
- Pułki 1,2,3 i 4 Strzelców Pieszych.

DYWIZJE JAZDY:

- Pułki 1,2,3 i 4 Strzelców Konnych,
- Pułki 1,2,3 i 4 Ułanów.

Guziki oficerskie były płaskie, srebrne, mosiężne obkładane srebrną blaszką lub posrebrzane, także z białego metalu, numer pułku otoczony był labrami jak w okresie Księstwa Warszawskiego. Wielkość cyfr jest różna, a ich kształt odmienny, także labry są bardziej lub mniej zamknięte o różnym rysunku. Średnica regulaminowa guzików dużych 24 mm, małych 18 mm, lecz w rzeczywistości występują znaczne odchyłki. Na rewersie sygnatura wytwórcy i druciane uszko.

Guziki mundurowe żołnierskie były białe, lane z cyny, z cyfrą na awersie, kształt cyfry bardzo różny, średnicy około 20 mm, rewers bez napisów, uszko odlewane.

Na uwagę zasługuje opis guzików na ubiorze żołnierza piechoty liniowej. Kurtka mundurowa granatowa z żółtymi wykładami i z białymi guzikami z numerem pułku, 12 guzików mundurowych w dwa rzędy na przodzie. Lejbik sukienny biały bez pól, o 9 guzikach mundurowych w jeden rząd, spodnie sukienne białe obciste, noszone zimą porą wraz z długimi do kolan czarnymi sukiennymi kamaszami, zapinanymi na 12 białych guzików metalowych, wypukłych. Latem czechczery białe płócienne z 7 guzikami płóciennymi od ziemi do połowy łydek. Płaszcz białe

zapiwane na 6 guzików mundurowych w jeden rząd na przodzie. Przepisy obejmowały także i oporządzenie gdzie ściśle określono, że „*Mantelzak ma być szary z klapą zapinaną na 6 guzików mundurowych*”, lecz widocznie tego nie przestrzegano ponieważ ukazał się Rozkaz z 5 kwietnia 1816 roku o treści „*Zauważono, że oficerowie strzelców konnych mantelzaki mają za małe, powinny one być co do kształtu i wielkości jak u prostych żołnierzy z 6 guzikami mundurowymi bez żadnej wypustki ani ozdoby*”.

IV. Guziki z płonącym granatem nad skrzyżowanymi lufami armatnimi: KORPUS ARTYLERII I INŻENIERÓW:

- Oficerowie Korpusu Artylerii - złote,
- Bateria Pozycyjna Artylerii Konnej Gwardii - żółte,
- Brygada Artylerii Lekko-Konnej:
  - Bateria 1 lekka Artylerii Konnej - żółte,
  - Bateria 2 lekka Artylerii Konnej - żółte,
- Brygada I Artylerii Pieszej:
  - Kompania 1 pozycyjna Artylerii Pieszej - żółte,
  - Kompania 1 lekka Artylerii Pieszej - żółte,
  - Kompania 2 lekka Artylerii Pieszej - żółte,
- Brygada II Artylerii Pieszej:
  - Kompania 2 pozycyjna Artylerii Pieszej - żółte,
  - Kompania 3 lekka Artylerii Pieszej - żółte,
  - Kompania 4 lekka Artylerii Pieszej - żółte,
- Korpus Raketników:
  - Pół - Bateria konna Raketników - żółte,
  - Pół - Kompania piesza Raketników - żółte,
- Kompania Rzemieślnicza - żółte,
- Artyleria Garnizonowa - białe,
- Oficerowie Korpusu Inżynierów - złote, a od 1825 roku - srebrne,
- Batalion saperów - żółte, a od 1825 roku - białe.

Guziki dla oficerów były złote, płaskie, mosiężne, złożone, z płonącym granatem nad skrzyżowanymi lufami armatnimi w otoczeniu labrów na awersie. Występują różnice w wielkości rysunku na awersie. Średnica guzików 18 i 24 mm. Na rewersie nazwa producenta i uszko druciane.

Guziki żołnierskie były mosiężne, żółte, lekko wypukłe z wizerunkiem płonącego granatu nad skrzyżowanymi lufami armatnimi. Na rewersie uszko w formie blaszki z dziurką do przyszywania. Średnica guzików 18 mm.

Bardzo ciekawe guziki związane z Korpusem Artylerii i Rakietników pochodzą z 1824 roku. Są to guziki typu żołnierskiego, lekko wypukłe, wykonane z mosiądzu lub brązu, o średnicy od 18 do 22 mm. Rysunek na awersie jest zróżnicowany, ponieważ wielkość granatu i jego płomienia oraz długość i grubość luf armatnich jest bardzo różna. Uszko do przyszycia guzika jest w kształcie blaszki z dziurką. Rzeczą jednak najbardziej niezwykłą i charakterystyczną dla tych guzików jest napis na rewersie, który określa dla jakiej baterii czy kompanii guzik został wykonany. Znane są guziki z następującymi napisami:

KON: GWAR: POLS: BATE: POZY: ARTYL: R. 1824
 BAT: 1^A ARTYL: LEKKO - KONNEY. * R. 1824
 lub BATTERYA 1^A ARTYL: LEKKO - KONN: R. 1824
 BATERIYA 2^A ART. KON. * RO: 1824 *
 KOMP: 1 POZYC: ARTYLL: PIE: L R. 1824
 KOMP: 3 LEK: ARTYL: PIE: * R. 1824 W
 lub KOMP: 3^A LEK: ART: PIESZEY z. R. ^{M.} / 1824
 KOMP: 4. L. ARTYLL: PIESZ: R. 1824
 PÓL: BAT: RAKIET: KONNYCH. * R. 1824

Odmienność rysunku na awersie, różne napisy i wielkość liter na rewersie świadczą, że guziki były wykonywane przez różnych producentów. Dalszych ustaleń wymaga określenie przyczyny wprowadzenia takich napisów na guzikach.

Natomiast zmiana guzików u oficerów Inżynierii i saperów nastąpiła rozkazem z dnia 2 maja 1825 roku „*Naj. Ces. Mość i Król zalecił raczył, że odtąd cały korpus Inżynierii oraz batalion Saperów mieć będą białe guziki zamiast złotych. Reszta oporządzenia zostaje niezmienną, wyjąwszy, że podoficerowie, którzy mają galonki, nosić je będą srebrne.*”

V. Guziki z literą „W”:

WETERANI CZYNNI,
 KORPUS WETERANÓW.

Guziki były srebrne, płaskie, mosiężne obkładane srebrną blaszką lub srebrzone, z dużą literą „W” w otoczeniu laurów na awersie. Średnicy: duże 24 mm i małe 18 mm, z oznaczeniem wytwórcy i drucianym uszkiem na rewersie.

VI. Guziki z literą „I”: KORPUS INWALIDÓW.

Guziki były srebrne, płaskie, mosiężne obkładane srebrną blaszką lub srebrzone, z dużą literą „I” w otoczeniu labrów na awersie. Średnicy: duże 24 mm i małe 18 mm, z oznaczeniem wytwórcy i drucianym uszkiem na rewersie.

O tym jak duże było zapotrzebowanie na guziki świadczą anonsy w gazetach z lat 1816-1817, z których możemy dowiedzieć się o rodzajach guzików, ich producentach, a nawet o cenach.

Ogłoszenie w „Gazecie Warszawskiej” Nr 60 z dnia 27 lipca 1816 roku, sobota, Dodatek II - doniesienia: *„Na Lesznie pod Nr 737 u J. Pana Ludwika IEDICKE dostać można Guzików najlepszym srebrem obkładanych wojskowych Numerów wszystkich, niemniej z Orłami i Granatami. Tuzin dużych po Zł. Pol. 15,-, Małych po Zł. Pol. 10,-. Także Herbowe jakie kto obstaluje mieć może.”*

Ogłoszenie w „Gazecie Warszawskiej” Nr 40 z dnia 20 maja 1817 roku, wtorek, Dodatek II - doniesienia: *„Zygmunt MÜNCHHEIMER pieczętarz, mieszka przy ul. Senatorskiej Nr 474 na przeciwko kościoła S. Jędrzeja, u którego dostać można wszelkiego gatunku Guzików wojskowych i herbowych.”*

Ogłoszenie w „Gazecie Warszawskiej” Nr 43 z dnia 31 maja 1817 roku, sobota, Dodatek IV - doniesienia: *„Dowiadując się, iż wiele osób jest tej myśli, że odmieniłem swoje mieszkanie, więc niżej podpisany uwiadamia Prześwietną publiczność, iż mieszkam jeszcze przy ul. Długiej pod Nr 585, w podległości Hotelu Niemieckiego, rekomendując się oraz z robotą rzeźbiarską i, że można jak zwykle dostać u mnie, wszelkich gatunków guzików numerowanych, herbowych, jako też pocztowych za pomierną ceną. W Warszawie dnia 30 maja 1817 r. Samuel MÜNCHHAJMER.”*

Jak wynika z powyższego, wykonywaniem guzików zajmowało się wielu producentów, którzy dla reklamy i większej klienteli ogłaszali się w prasie. A guziki choć to wyroby niewielkie gabarytowo ale potrzebne były w bardzo dużych ilościach, natomiast każdy kontrakt na dostawę dla wojska był zawsze bardzo opłacalny. Do najbardziej znanych wytwórców guzików wojskowych okresu Królestwa Polskiego można zaliczyć: Samuela MÜNCHHEIMERA i jego krewnego Karola Zygmunta MÜNCHHEIMERA oraz Ludwika JEDICKE.

Samuel MÜNCHHEIMER, we wcześniejszym okresie główny wykonawca guzików dla armii Księstwa Warszawskiego, w dobie Królestwa Polskiego produkcję swoją jeszcze rozwinął. A guziki sygnował jak dotychczas nazwiskiem o nie spolszczonej pisowni MÜNCHHEIMER, dodając czasami STARSZY lub imię SAMUEL oraz adres zakładu. Napis umieszczany był kółkiem wokół uszka i poza nim może występować także: korona, korona i trzy gwiazdy, korona i liście. Na rewersie guzików wykonanych w jego zakładzie można spotkać następujące rodzaje napisów:

MÜNCHHEIMER WARSZ:
 MÜNCHHEIMER WARSZAWA
 MÜNCHHEIMER w WARS:
 MÜNCHHEIMER w WARSZ:
 MÜNCHHEIMER w WARSZA:
 MÜNCHHEIMER w WARSZA:
 MÜNCHHEIMER w WARSZAWIE
 MÜNCHHEIMER STARSZY
 MÜNCHHEIMER STARSZY 598
 MÜNCHHEIMER STARSZY 598 w WARSZAWIE
 MÜNCHHEIMER STARSZY N° 598
 MÜNCHHEIMER STARSZY N° 598 w WARSZAWIE
 SAM: MÜNCHHEIMER w WAR:
 SAM: MÜNCHHEIMER w WARSZA
 SAM: MÜNCHHEIMER w WARSZAWIE N° 598:

Karol Zygmunt MÜNCHHEIMER rozpoczął produkcję guzików 1816 roku i chcąc odróżnić swoje wyroby od guzików stryja na rewersie umieszczał nazwisko o następującej pisowni: MÜNCHHEIMER, MINCHHEIMER, MYNCHHEIMER, MÜNCHHEIMER, MINCHEIMER, MYNCHEIMER dodając MŁODSZY lub JUNIOR, imię ZYGMUNT, pisane także przez D na końcu oraz adres. Poza oznaczeniem, które bywa pisane gotykiem, może występować także: orzełek, orzełek w owalu, gwiazda.

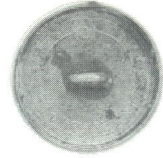
Występują następujące napisy:

ZYGMUNT MÜNCHHEIMER MŁODSZY w WARSZ: N° 599 na TŁOMACKIM
 ZYGMUNT MÜNCHHEIMER MŁODSZY WARSZ: N° 599 na TŁOMACKIM
 ZYGMUNT MÜNCHHEIMER MŁODSZY na TŁOMACKIM w W: N° 599
 ZYGMUNT MÜNCHHEIMER MŁODSZY na TŁOMACKIM N° 599
 ZYG: MÜNCHHEIMER WARSZAW:
 ZYGM: MÜNCHHEIMER w WAR:
 ZYGMUND MÜNCHHEIMER JUN: w WARSZ: na TŁOMACKIM N° 599
 ZYGMUND MÜNCHHEIMER WARS:
 MÜNCHHEIMER JUN:
 MÜNCHHEIMER JUNIOR w WARSZ: na TŁOMACKIM 599
 MÜNCHHEIMER JUNIOR w WARSZAWIE na TŁOMACKIM N° 599
 MÜNCHHEIMER JUNIOR w WAR:
 MÜNCHHEIMER JUNIOR w WARSZAWIE
 MÜNCHHEIMER JUNIOR W.
 MÜNCHHEIMER JUNIOR WARSZ:
münchheimer junior
 MÜNCHHEIMER MŁODSZY N° 599
 MÜNCHHEIMER MŁODSZY WARSZ:
 MÜNCHHEIMER MŁODSZY N° 599
 MÜNCHHEIMER MŁODSZY WARSZ:
 MÜNCHHEIMER JUNIOR
 MÜNCHHEIMER JUNIOR WARSZ:
 MÜNCHHEIMER JUNIOR W:
 MÜNCHHEIMER JUNIOR WAR:
 MÜNCHHEIMER JUNIOR WARSZ:
 MÜNCHHEIMER MŁOD: N° 599 SREBR: BL:
 MÜNCHHEIMER MŁOD: PLAQUE ANG^s
 MÜNCHHEIMER MŁOD: SREBR: BL:
 MÜNCHHEIMER MŁOD: SREBR: BL:
 ZYG: MÜNCHHEIMER MŁODSZY N° 599
 ZYG: MÜNCHHEIMER MŁODSZY WARSZ:
 ZYG: MÜNCHHEIMER MŁODSZY W:
 ZYGM: MÜNCHHEIMER MŁODSZY

Ludwik JEDICKE uchodzi za trzeciego czołowego producenta guzików wojskowych omawianego okresu. Sygnował guziki także nazwiskiem i adresem, lecz pisownia pierwszej litery nazwiska jest różna, może to być J lub I. Na rewersie może występować także: syrenka warszawska, syrenka w owalu, syrenka w owalu, a po bokach dwa miecze, gwiazdy, gwiazdy i liście dębu, motyw roślinny oraz napisy:

- L: JEDICKE w WARSZ: NA LESZNO N° 737
- L: JEDICKE w WARSZA: NA LESZNO N° 737
- L: JEDICKE w WARSZAWIE: NA LESZNO N° 737
- L: JEDICKE NA LESZN: WARSZ: N° 737
- Iules L. JEDICKE w WAR:
- L: JEDICKE w WARSZAWIE
- L: JEDICKE w WARSZAWIE N° 654
- L: JEDICKE w WARSZAWIE NA LESZNIE N° 654
- L / JEDICKE w WARSZ: NA LESZNO N° 654
- L: JEDICKE / LESZNO / w WARSZ / N° 654
- L: JEDICKE NA LESZ: WARSZ: N° 654
- L: JEDICKE NA LESZ: W WARS: N° 654
- L: JEDICKE NA LESZ: W WARSZ: N° 654
- L: JEDICKE NA LESZNO W WARS:
- L: JEDICKE NA LESZNO W WARSZ:
- L: JEDICKE NA LESZNO W WARSZAWIE
- L: JEDICKE NA LESZNO W WARS: N° 654
- L: JEDICKE NA LESZNO W WARSZ: N° 654
- L: JEDICKE NA LESZNO W WARSZA: N° 654
- L: JEDICKE NA LESZNO W WARSZAWIE N° 654
- L: JEDICKE P: U: LESZ: w WARSZ: N° 654
- L: JEDICKE P: U: LESZN: w WARSZ: N° 654
- L: JEDICKE P: U: LESZNO w WARS: N° 654
- L: JEDICKE P: U: LESZNO w WARSZ: N° 654
- L: JEDICKE P: U: LESZNO w WARSZA: N° 654

Znane są także guziki z tego okresu produkowane przez następujące firmy:

ALEXANDER (dwie skrzyżowane gałązki laurowa i palmowa)

BIRMINGHAM (dwie skrzyżowane gałązki laurowa i palmowa)

BIRMINGHAM ★★★★★

FINE QUALITY ROZANA

H. S. MAGNUS w WARSZAWIE (korona i gwiazda)

H. S. MAGNUS et Com. Fab: WARSZAWA (orzeł i dwie skrzyżowane gałązki dębowa i laurowa)

I: GOLDSTERN * W WARSZ: 2318. ULICA DZIKA

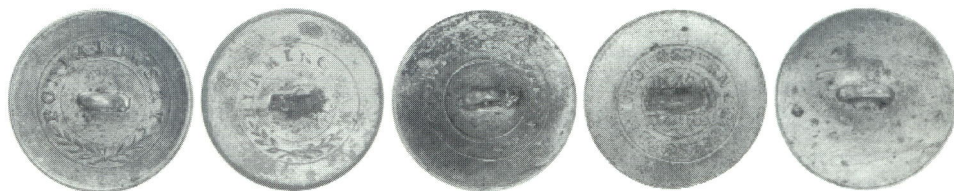
K. MASS w WARSZAWIE (orzełek Królestwa Polskiego)

PONIATOWSKI (dwie skrzyżowane gałązki laurowa i palmowa)

PONIATOWSKY (dwie skrzyżowane gałązki laurowa i palmowa)

TRANZSCHEL BUCH St Petersburg (orzeł carski)

WAPPENSTAIN w KRAKOWIE

Z powyższego zestawienia można wywnioskować, że część guzików dla armii polskiej w okresie Królestwa Kongresowego była sprowadzana z zagranicy. Świadczy to o tym, że producentom z Anglii, Prus i Rosji opłacało się wykonywać polskie guziki i mieli na nie zbyt. Może były one tańsze niż te które produkowali krajowi wytwórcy.

Rozkazy wydawane pomiędzy 1815 i 1830 rokiem o zmianach dotyczących umundurowania i wyglądu żołnierzy dotyczyły także guzików i zawierały wiele ciekawych informacji, jak np.: Rozkaz z dnia 4 listopada 1815 roku mówił, że „*Służący wszystkich Officerów mają nosić fraki z sukna tego samego koloru, jakiego jest mundur ich Panów. Król tychże fraków dla służących oficerskich wszelkiego stopnia i wszelkiej broni jest ten sam jak munduru Officerów od piechoty z tą różnicą, że zapięty z przodu, na jeden rząd i 9 guzików. Guziki są sukienne*”. Widocznie panowała inna praktyka ponieważ Rozkaz z 11 grudnia 1827 roku nakazywał „*Wczoraj spotkałem jednego posługacza w lejbiku granatowym z kołnierzem żółtym i guzikami metalowymi. Gdy to jest zupełnie przeciwne trwającym przepisom, poleca się raz na zawsze, aby posługacze oficerscy nienosili guzików metalowych, tylko przy płaszczu, lejbiiki zaś powinny być zupełnie podobne do munduru, to jest z guzikami sukiennymi*”. Powyższe świadczy o tym, że naczelny wódz armii polskiej, Wielki Książę Konstanty, osobiście zwracał uwagę na szczegóły umundurowania a w przypadku nieprawidłowości natychmiast wydawał stosowne rozkazy. Faktem jest także, że w okresie Królestwa Polskiego przepisy mundurowe były bardzo rygorystyczne i uciążliwe, lecz skutek tego wizerunek żołnierza pod względem ubioru był doskonały. Naród polski bardzo dumny był ze swojego wojska, wierzył w jego wyszkolenie i siłę, a ciągła chęć odzyskania niepodległości doprowadziła do kolejnego zrywu narodowego.

POWSTANIE LISTOPADOWE

Z chwilą wybuchu Powstania najpilniejszą sprawą stało się powiększenie wojska w celu prowadzenia działań wojennych. Przeprowadzono ogólną mobilizację, w rezultacie której zwiększono stany osobowe istniejących już pułków oraz utworzono nowe oddziały. W okresie Powstania Listopadowego sformowano nowe pułki piechoty liniowej o numerach od 9 do 26, nowe pułki strzelców pieszych z kolejnymi numerami od 5 do 11 oraz kolejne pułki ułanów o numerach od 5 do 14. Poza tymi oddziałami powołano szereg nowych formacji takich jak: pułki jazdy wojewódzkiej, Jazdę Poznańską, Legię Litewsko-Ruską konną i pieszą, Jazdę Wołyńską, krakusów, strzelców celnych i inne.

W związku z powyższym istniała pilna potrzeba umundurowania nowych oddziałów, choć panowały trudne warunki aprowizacyjne. Starano się jednak aby przy mundurach były guziki takiego samego wzoru jak w okresie przedpowstaniowym. Największą popularność w czasie Powstania Listopadowego zyskały guziki z orłami, które zaczęto powszechnie stosować. Można pokusić się o stwierdzenie, że był to moment kiedy guziki z orłami przestały być wyłącznie noszone przez generałów oraz określony korpus oficerski i urzędniczy i zaczęły być także noszone przez prostych żołnierzy. Na przykład mundury z białymi guzikami z orłem polskim noszono w Legii Litewsko-Wołyńskiej. Dużym powodzeniem cieszyły się też guziki z numerami, ponieważ wzrosła ilość pułków. Używano nawet tych, wykonanych wcześniej dla armii Księstwa Warszawskiego oraz nowych, wśród których można spotkać duże guziki mundurowe odlewane z cyny, na których cyfra jest w labrach. Zdarza się także ponowne noszenie przez szeregowych żołnierzy guzików z labrami, tak jak to było w Księstwie Warszawskim, natomiast w okresie Królestwa Polskiego przywilej ten przysługiwał tylko oficerom.

Oczywiście noszono też guziki z płonącym granatem oraz typowe guziki dla oddziałów artylerii to jest płonący granat nad skrzyżowanymi lufami armatnimi.

W tym też czasie niektóre, szczególnie nowo powstałe oddziały, nosiły nowe rodzaje guzików na których występowały:

- połączone herby Polski i Litwy pod wspólną koroną, tak wyglądał herb Królestwa Polskiego wprowadzony przez Rząd Powstańczy,
- herb województwa lub pierwsze litery nazwy województwa,
- litery „WS” - Wolni Strzelcy,
- litera „M” - Mazury.

Generalnie guziki były wykonywane w taki sam sposób jak w okresie Królestwa Polskiego i przez tych samych wytwórców. Występują także egzemplarze wykonane niestarannie i nie sygnowane oraz duża ilość guzików odlewanych w cynie lub ołowiu także nie sygnowanych. Guziki produkowano ze srebra, mosiądzu, brązu, białego metalu, cyny, ołowiu, a także mosiężne srebrzone lub pokryte srebrną blazką. Występuje wiele różnic w rysunku i wymiarze guzików. Najczęściej były kształtu płaskiego, lekko wypukłego lub półkulistego, te ostatnie były gładkie. Można wyrazić pogląd, że był to wyjątkowy okres kiedy regularne wojsko przy mundurach miało bardzo dużo różnorodnych guzików. Powstanie zakończyło się klęską i likwidacją wojska polskiego. Był to także zmierzch polskiego regulaminowego munduru wojskowego w XIX wieku. Pozostał on już tylko pamiątką rodzinną, przekazywaną z pokolenia na pokolenie, choć mógł być jeszcze używany w czasie kolejnych zrywów niepodległościowych tak jak i guziki od niego.

OKRES MIĘDZYPÓWSTANIOWY

Był to również okres walk o niepodległość, choć nie o powszechnym zasięgu. Działania zbrojne prowadzone były w Galicji i Wielkopolsce jeśli chodzi o ziemie dawnej Polski, a także na Węgrzech, we Włoszech i na Krymie. Wszędzie tam gdzie tworzono polskie oddziały podejmowano wysiłki w celu ich umundurowania. Panowała jednak duża różnorodność i dowolność w tworzeniu ubioru wojskowego. Problem polega na tym, że w większości nie zachowały się materiały źródłowe ani eksponaty dokumentujące wygląd mundurów, dlatego też bardzo trudno określić jest jakich guzików używano. Najczęściej noszono ubiory cywilne aby nie zdradzać swojej przynależności, jeśli dotyczyło to działań partyzanckich oraz poprzerabiane mundury tego państwa na którego terenie organizowano polską formację. Były to

przeważnie guziki srebrne, miedziane lub stalowe gładkie oraz pasmanteryjne baryłki ze sznura. Zdarzały się też jednostkowe wypadki, kiedy przy mundurach starano się nosić guziki z orłem. Mógł to być orzeł w koronie lub bez.

Oryginalne guziki były przy mundurze porucznika z formacji kozaków ottomańskich. Nosił on „guziki z żółtego metalu wypukłe, średnicy 22 mm z wyobrażeniem półksiężycy, z napisem na rewersie „BUOTON | PARIS”, w liczbie 14 na piersiach ukośnie po ułańsku przyszyte, 2 w stanie i 2 na łapkach kieszeniowych. Na rękawach na szwie, nad wyłogami po 9 guzików żółtych okrągłych średnicy 7 mm”. Niestety tak szczegółowy opis guzików jest rzadkością.

Na pewno wyżej wymienione przykłady nie obejmują całości tematu, który wymaga dalszych badań tak jak i nie wszystko wiadomo o guzikach następnego okresu.

POWSTANIE STYCZNIOWE

Zgodnie z przedpowstańczymi założeniami Komitetu Centralnego Narodowego działania zbrojne miały być prowadzone przez regularne oddziały wojskowe odpowiednio uzbrojone i umundurowane, walczące w myśl jednolitego planu. Jednak nagły wybuch powstania, pośpieszna organizacja oddziałów zbrojnych, pierwsze walki, wymagały od Tymczasowego Rządu Narodowego podjęcia wielu doraźnych działań organizacyjnych, także w sprawie zaopatrzenia oddziałów w broń i mundury. W tym też czasie ukazała się między innymi „Instrukcja o umundurowaniu” (Warszawa, przed 12 maja 1863 roku), wydana przez Wydział Wojny Rządu Narodowego określająca umundurowanie wojska.

W instrukcji na temat guzików podano następujące informacje:

1. Kosynier: żołnierz - guziki mosiężne z numerem pułku,
                                 oficer - guziki mosiężne złożone z numerem pułku,
2. Strzelec celny: żołnierz - guziki mosiężne z numerem pułku,
                                 oficer - guziki mosiężne złożone z numerem pułku,
3. Ułan: żołnierz - guziki białe,
                                 oficer - guziki posrebrzane,
4. Strzelec konny: żołnierz - guziki mosiężne i pętlice,
                                 oficer - guziki mosiężne złożone i pętlice,
5. Krakus: żołnierz - haftki,
                                 oficer - haftki,
6. Artyleria: żołnierz - guziki mosiężne z armaturą,
                                 oficer - guziki mosiężne złożone z armaturą,
7. Sapery: żołnierz - guziki mosiężne z armaturą,
                                 oficer - guziki mosiężne złożone z armaturą,
8. Pociągowiec: żołnierz - guziki białe gładkie,
                                 oficer - guziki posrebrzane gładkie,
9. Generał - guziki srebrne z orłami,
10. Szef i podszef sztabu generała - guziki srebrne z orłami,
11. Oficerowie sztabowi - guziki srebrne z orłami,
12. Lekarz wojskowy - guziki białe gładkie,
13. Aptekarz wojskowy - guziki białe gładkie,
14. Felczer - guziki białe gładkie,
15. Weterynarze - guziki białe gładkie,
16. Intendentura - guziki srebrne z orłami.

Lecz przepisy i instrukcje zbyt często pozostawały tylko na papierze, ponieważ w praktyce ze względu na zmienny i raczej niepomyślny przebieg Powstania, nie znalazły powszechnego zastosowania.

Innym przykładem powyższego może być bardzo ciekawa wzmianka o regulaminowych mundurach i guzikach polskiej Marynarki Wojennej. Opublikowana wtedy „Instrukcja Agencji głównej Organizacji sił polskich na morzu” z dnia 1 lutego 1864 roku w punkcie 9 określała „*Mundur marynarki polskiej będzie koloru granatowego, kroju zwykłego marynarzom z ozdobami srebrnymi i amarantowymi, takim systemem jak w marynarce francuskiej. Guziki i szlify srebrne. Guziki będą miały wyryty herb narodowy z koroną jagiellońską*”. Oznaczało to, że na guzikach będzie herb ówczesnego Rządu Narodowego to jest czerwona tarcza z białym Orłem, Pogonią i Archaniołem Michałem. O realizacji i urzeczywistnieniu powyższego pomysłu także nic nie wiadomo.

Pomimo podejmowanych wysiłków w celu ujednoczenia umundurowania, panowała duża różnorodność i dowolność podyktowana warunkami zaopatrzenia. Powstańcy odwoływali się do tradycji i symboliki z okresu Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego. Dotyczyło to głównie nakryć głowy z metalowym lub haftowanym orłem, szarf i kokard w barwach narodowych oraz klamer do pasów z orłem, kotwicą, motywami patriotycznymi lub herbem narodowym, najczęściej był on przedstawiany jako połączenie Orła i Pogoni. Noszono także odznaki, spinki i guziki z orłami. Należy stwierdzić także, że pomimo warunków powstańczych niektórzy dowódcy przywiązywali dużą wagę do ujednoczenia umundurowania swoich oddziałów, lecz były to tylko nieliczne wyjątki. Pewną jednolitością ubiorów wyróżniały się oddziały przybyłe „zza kordonu”, to znaczy z Galicji lub Wielkopolski, lecz były one tworzone w łatwiejszych warunkach aprowizacyjnych. Wypada odnotować także fakt pojawienia się w ubiorze powstańczym elementów niepolskich. Była to czerwona koszula tzw. garibaldijska oraz kepi i mundur żuawów śmierci, zapinany na sukienne lub metalowe białe guziki. Przy improwizowanych mundurach, powstałych z ubiorów cywilnych, używano najczęściej czarnych guziczków szmuklerskich oraz rogowych guzików bombiastych, wypukłych lub płaskich. Stosowano też gładkie, płaskie lub kuliste, guziki metalowe i srebrne oraz guziki kościane, pasmanteryjne i inne powszechnego użytku. Używano także, choć sporadycznie guzików z orłem, tych z wcześniejszych okresów, czy też wykonywanych na indywidualne zamówienie w czasie trwania Powstania. Przykładem powyższego jest informacja, że przy mundurach żandarmerii stopnickiej były guziki białe z orzelkiem. Wraz z upadkiem Powstania nastąpił okres represji i prześladowań. Ze szczególną zaciętością niszczone wszelkie pamiątki mogące świadczyć o istnieniu wojska polskiego. I tak wizualnie zniknął na dalsze lata XIX wieku wojskowy mundur polski.

ZAKOŃCZENIE

Po najważniejszych wydarzeniach na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej w XIX wieku związanych z okresem Księstwa Warszawskiego i Królestwa Kongresowego oraz Powstaniami Listopadowym i Styczniowym, pozostało już tylko wspomnienie. Bohaterską walką i poświęceniem dla ojczyzny Polacy pokazali całemu światu, że nie pogodzili się z utratą niepodległości. Poniesiona ofiara umacniała nastroje patriotyczne i poczucie jedności narodowej. I choć od 1864 roku do I wojny światowej polski mundur wojskowy już nie zaistniał, zważywszy jednak na duże przywiązanie starszej części społeczeństwa do tradycji wojskowych, owoc wychowania patriotycznego w domach rodzinnych, wiele osób ceniło sobie wojskowe pamiątki z przeszłości i starało się uchronić je od zniszczenia lub zapomnienia. Do pamiątek tych należy zaliczyć także guzik wojskowy. Czasem ten niewielki kawałek metalu przebywał z jego właścicielem tysiące kilometrów wojennego lub tułaczego szlaku oraz pozostawał jedyną pamiątką po poległym, zaginionym lub zesłanym żołnierzu czy powstańcu.

LITERATURA

1. Bagiński W., Dawne guziki polskie, Kraków 1899.
2. Bartkiewicz M., Polski ubiór do 1864 roku, Wrocław 1979.
3. Bauer K., Wojsko koronne powstania kościuszkowskiego, Warszawa 1981.
4. Birkenmajer A., Rocznik Wojskowy Królestwa Polskiego 1817-1830, Kraków 1929.
5. Bocheński Z., „Nowe materiały do barwy wojsk Księstwa Warszawskiego” w Studia do dziejów dawnego uzbrojenia i ubioru wojskowego cz. 2, Kraków 1964.
6. Bocheński Z., Uwagi o polskim mundurze generalskim okresu Legionów i Księstwa Warszawskiego (1797 - 1814), „Studia do dziejów dawnego uzbrojenia i ubioru wojskowego”, cz. 7, Kraków 1978.
7. Gazeta Warszawska, Warszawa 1810 i 1811.
8. Gembarzewski B., Wojsko Polskie, Królestwo Polskie 1815-1830, Warszawa 1903.
9. Gembarzewski B., Wojsko Polskie 1807 - 1814, wyd. 2, Warszawa 1912.
10. Gembarzewski B., Muzeum Wojska, Inwentarz, wiek XVIII i pierwsza połowa w. XIX, Warszawa 1929.
11. Górski K., Historia piechoty polskiej, Warszawa 1893.
12. Górski K., Historia jazdy polskiej, Warszawa 1894.
13. Górski K., Historia artylerii polskiej, Warszawa 1902.
14. Gutkowska-Rychlewska M., Historia ubiorów, Wrocław 1968.
15. Kitowicz J., Opis obyczajów za panowania Augusta III, Wrocław - Warszawa - Kraków 1970.
16. Kozolubski J., „Notatki o mundurach z lat 1863-64” w Broń i Barwa 1937, nr 1-6.
17. Kozolubski J., „Notatki o mundurach” w Broń i Barwa 1938, nr 3-4.
18. Morawski R., Wielecki H., Wojsko Księstwa Warszawskiego, tom 1 „Kawaleria”, Warszawa.
19. Morawski R., Wielecki H., Wojsko Księstwa Warszawskiego, tom 2 „Generalicja i Sztaby”, Warszawa 1996.
20. Muzealnictwo Wojskowe, tom I, Warszawa 1959.
21. Muzealnictwo Wojskowe, tom II, Warszawa 1964.
22. Muzealnictwo Wojskowe, tom III, Warszawa 1985.
23. Muzealnictwo Wojskowe, tom IV, Warszawa 1989.
24. Muzealnictwo Wojskowe, tom V, Warszawa 1992.
25. Pachoński J., Legiony Polskie, Prawda i Legenda, tom I - IV, 1969 - 1979.
26. Powstanie Styczniowe, Dokumenty Wydziału Wojny Rządu Narodowego, 1863 - 1864, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk 1973.
27. Przepisy ubiorów dla wojsk i administracyj wojennych Xięstwa Warszawskiego, Warszawie 1810.
28. Ratajczyk L., Wojsko i obronność Rzeczypospolitej 1788-1792, Warszawa 1975.

29. Rocznik Wojskowy Królestwa Polskiego na rok 1817, Warszawa 1817.
30. Sokołowski A., Dzieje Powstania Listopadowego, Berlin - Wiedeń.
31. Sokołowski A., Dzieje Powstania Styczniowego, Berlin - Wiedeń.
32. Strumph Wojtkiewicz S., Powstanie Styczniowe, Warszawa 1973.
33. Turnau I., Ubiór narodowy w dawnej Rzeczypospolitej, Warszawa 1991.
34. Żygulski Z., Wielecki H., Polski mundur wojskowy, Kraków 1988.

Jedynym polskim producentem guzików Legionów Polskich w okresie 1914-1917 był Ludwik Minchajmer. Intendencja LP, a także dowództwa poszczególnych pułków zamawiały w firmie L. Minchajmera guziki i orły na czapki. Zachowało się pismo w którym mowa jest o tym że:

„Zamówione telegramem który otrzymaliśmy, orzełki srebrne z cyframi 2, 3, 4 i 6 wykonaliśmy i równocześnie wysyłamy wraz z rachunkiem za nie. Wysyłamy też Panom na okaz jedną rozetę oficerską w cenie po k. 1,50 przy sprzedaży detalicznej, a po k.1,30 dla Panów, jako też wzory guzików mundurowych, wykonanych z białego metalu oksydowanego, które kosztują: większe po 85 halerzy, a mniejsze po 70 hal. w sprzedaży detalicznej od czego możemy W. Panom ustąpić 5%. Guziki te mogą być wykonane z numerami od 1 do 6 wedle pułków, guziki z orzełkami są do noszenia przez członków Departamentu, oficerów werbunkowych itp.”.

Powszechnie sądzi się, że Ludwik Minchajmer wytwarzając guziki z numerami wykorzystał stare matryce z okresu Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego. Jest to pogląd mylny o czym świadczą różnice w sposobie wykonania guzików.

Weześniejsze, co charakterystyczne, wykonywane były z jednej warstwy metalu lub dwóch ściśle do siebie przylegających i są płaskie lub lekko wypukłe, natomiast guziki legionowe są z nielicznymi wyjątkami, dwuwarstwowe i mocno wypukłe,

wewnątrz wypełnione tekturą. Ponadto wyraźnie różnią się rysunkiem labrów i krojem cyfr. Można, sądząc po datach pism przesyłanych między wytwórcą i Departamentem Intendencji przyjmując, że guziki z numerami pułków produkowane i używane były od 1916 roku.

GUZIKI wzoru 1928

Dekretem z 13 grudnia 1927 roku Prezydent R.P. zmienił godło państwowo. Należało więc zmienić rysunek orła również na guzikach. Rozkaz regulujący tę kwestię został wydany w roku 1928.

Cały opis guzika, zarówno dla oficerów jak i szeregowych pozostawiono bez zmian, wprowadzono do niego tylko nowy rysunek orła.

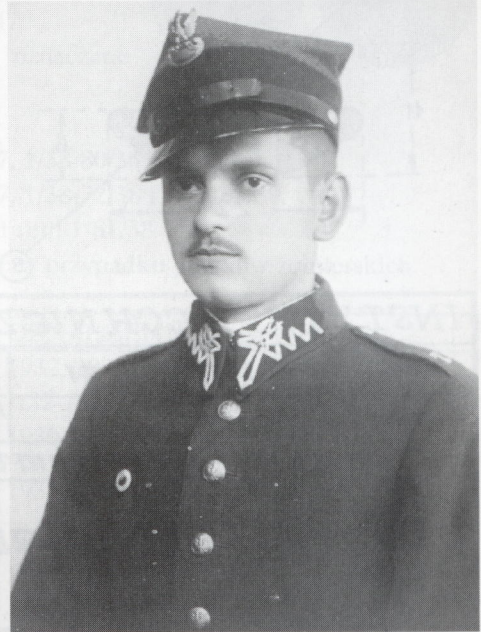
Oficerom zezwolono na noszenie guzików wzór 27 do 28 marca 1930 roku.

Guziki wzór 28 produkowane były przez wiele wytwórni sygnujących swoje wyroby, choć nie było to regułą i duża grupa guzików nie posiada oznaczeń. Poza guzikami wytwarzanymi zgodnie z wytycznymi zamieszczonymi w „Warunkach technicznych” występuje również duża grupa guzików dwuwarstwowych, wśród których spotkać można egzemplarze wykonane w odmienny sposób. Wytwarzano je odlewając podstawę wraz z uchem, na którą nakładano cienką blaszkę i po zawinięciu brzegów wytłaczano orła.

W roku 1933 (Instrukcja z 25.02.1933 r.) zalecono oksydowanie guzików dla kadry na stare srebro. Guziki cynkowe dla szeregowych pozostawiono szare, powlekane bezbarwnym lakierem matowym marki „Metalit”.

W roku 1936, w związku z wprowadzeniem nowego płaszcza uzupełniono przepisy wprowadzając trzeci rozmiar guzika tzw. płaszczowy o średnicy 25 mm.

Największym producentem guzików wzór 28 był Bronisław Grabski i należy poświęcić jego wyrobom więcej miejsca. Firma ta sygnowała guziki: „B.G.”, „B.G.Ł.”, „B.GRABSKI ŁÓDŹ”, „BRON. GRABSKI ŁÓDŹ”, „BRONISŁAW GRABSKI ŁÓDŹ”, „GAT. MARS B.GRABSKI ŁÓDŹ”, „MARS B.G.Ł.”, „SYRENA Ł”, „SYRENA B.G.Ł.”. Matryce do wybijania rewersów opatrzone były kolejnymi nu-

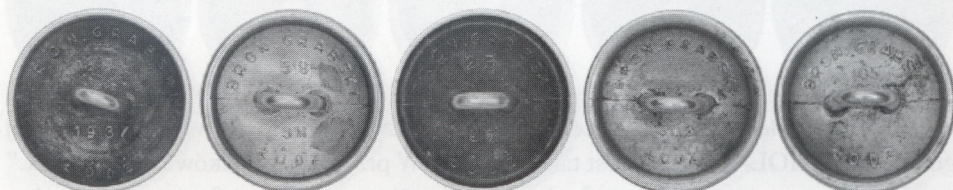

merami. Spotyka się trzy systemy oznaczania guzików (poza oznaczeniami literowymi):

1. Tylko rok (pełna data)
2. Numer serii (matrycy) i ostatnie dwie cyfry roku
3. Tylko numer serii (matrycy)

We wszystkich trzech systemach umieszczano nazwę firmy i jest to oznaczenie „B.GRABSKI ŁÓDŹ” lub „BRON.GRABSKI ŁÓDŹ”. W guzikach sygnowanych pełną datą, rok umieszczano na dole rewersu, pod uchem. W guzikach sygnowanych w systemie drugim numer serii umieszczony jest nad uchem, a ostatnie dwie cyfry roku pod. W wersji trzeciej numer serii umieszczony jest na dole z nielicznymi wyjątkami kiedy umieszczono nad uchem numer serii pomijając rok. Odnotowane

oznaczenia serii oficerskich guzików mundurowych wykonanych z alpaki, w systemie bez roku:

- guziki średnicy 15 mm od 1 do 443,
- guziki średnicy 22 mm od 1 do 847.

Guziki płaszczowe o średnicy 25 mm oznaczane w tym systemie nie są znane.

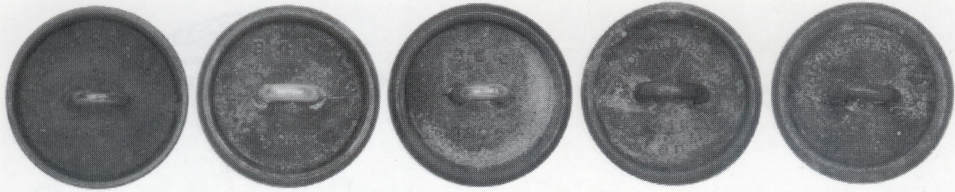
Ponadto zanotowano oznaczenia guzików:

- średnicy 15 mm: 1937 i 1/37-79/37, 1/38-80/38
- średnicy 22 mm: 1937 i 1/37-25/37, 1/38-72/38 i 1/39-33/39.
- średnicy 25 mm: 1937 i numerami serii 1-81/38

Większa różnorodność oznaczeń występuje w przypadku guzików żołnierskich.

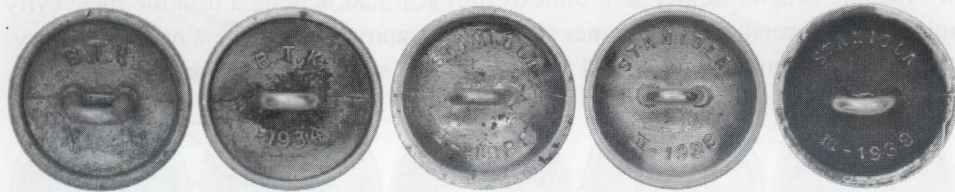
OZNACZENIE LITEROWE	OZNACZENIE CYFROWE
B.G.	1932, 1934, 1936, 1937, 1/37-14/37, 1/38-100/38, 1/39-67/39
B.G.Ł	1930, 1936, 1937,
B.G. Ł.	1932, 1934, 1936,
B.GRABSKI ŁÓDŹ	1/38-31/38
BRON.GRABSKI ŁÓDŹ	1937, 1/37-58/37, 1/38-84/38, 1/39-98/39, 1-424 (guziki średnicy 22 mm)

Znane są guziki z różnymi rysunkami orła z tym samym numerem serii na rewersie. Są to jednak przypadki rzadkie spowodowane zmianą pękniętej lub nadmiernie zużytej matrycy bez zmiany stempla. W trakcie wybijania guzików matryce zużywały się i dostrzec można stopniowo zacierający się rysunek orła wśród guzików oznaczonych tym samym numerem serii (matrycy).

Pozostali wytwórcy z wyjątkiem firmy GUZPOL, której wyroby opatrzone numerem serii znane są w nielicznych egzemplarzach nie numerowali matryc. Występują na-

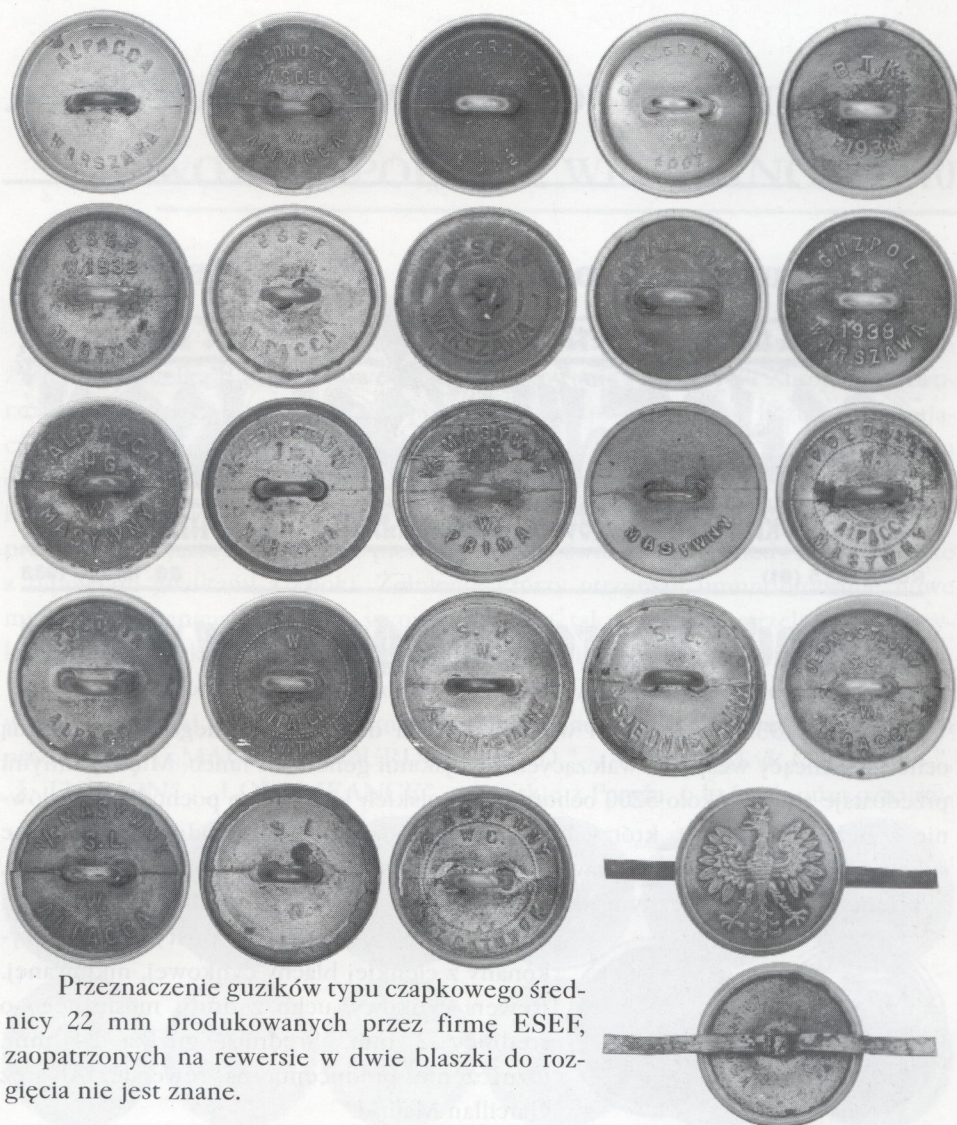

tomiast guziki wielu firm z oznaczeniem roku, w przypadku wyrobów firmy sygnującej guziki „STANIOLA” podany jest także kwartał. W przypadku guzików firmy „B.T.K.” spotyka się oznaczenie miesiąca. I tak, znamy guziki oznaczone cyframi serii lub roku:

FIRMA	OZNACZENIE CYFROWE
1. ALPACCA WARSZAWA	1938
2. B.T. K.	1930, 1932, 1935
3. B.T.K.	1932, 1934, VI.1937, X.1937, 1938
4. D.P.C.	1938, 1939
5. GUZPOL	1933, 1934, 36, 1937, 4/1937, 1938, 1939
6. ESEF	1932, 1937, 1938
7. ESEF W.	1932
8. STANIOLA	1934, 1937, I-1938, II-1938, III-1938, IV-1938
9. S.G.M.	1933, 1934, 1936
10. S. JABŁOŃSKI POZNAŃ	1937, 1938, 1939
11. J.PLUTA E.MIŁKOWSKI	1938

Poza oznaczeniami Bronisława Grabskiego odnotowano sygnatury wytwórni : „ALPACCA WARSZAWA”, „ASCEL”, „ASCEL W.”, „B.R.”, „B.R.W.”, „B.T.”, „B.T.K.”, „B.M.W.”, „CH.G.W.”, „UNION CH.G.”, „CIESZYN (dwa lwy)”, „D.G.W.”, „D.P.C.”, „D.W.”, „ESEF”, „ESEF W.”, „S.∩F.”, „S.F.W.”, „S.F.W. 25 m/m”, „E.W.C.” „E.S.E.L.”, „ESEL W.”, „ESEL WARSZAWA”, „S.L.W.”, „GUZOMETAL SP Z OO”, „GUZPOL WARSZAWA”, „UNION H.G.W.”, „H.G.W.”, „L.CENSOR KRAKÓW” i w odmianie „Ł.CENSOR KRAKÓW”,

„I.M.W.”, „J.M.C.”, „J.M.W.”, „J.M.W. WARSZAWA”, „J. PLUTA E. MIŁKOWSKI”, „J.W.C.”, „J.SZ.W.”, „K.M.W.”, „K.JASIŃSKI POZNAŃ”, „L.M.W.” „ELEM.W.”, „M.G.UNION”, „M.G.W.”, „M.W.P.”, „O.P.C.”, „P.E. KRAKÓW”, „POLONIA”, „POLONIA W.”, „POLONIA W.S.”, „R.W.” „S.G.M.”, „S.G.M. WARSZAWA”, „STANIOLA”, „S.J.P.”, „Sz.B.W.”, „SZCZĘSNY A. WARSZAWA”, „S.J.”, „S.JABŁOŃSKI S. Z. oo POZNAŃ”, „S.M. BUSPOZ”, „T.O.W.”, „W.C.W.”, „W.C.”, „POLONIA W.S.W.”, „WYBOROWE”, „Z.S.” oraz wkłękły znak przypominający palmę. Oznaczenia reklamowe stosowane na guzikach wzór 28 to: „ALPACCA”, „MASYWNY”, „WYBOROWE”, „N/S MASYWNY”, „PRIMA”, „JEDNOSTAJNY”, „N/S JEDNOSTAJNY” i „1 SZY GATUNEK”.

Przeznaczenie guzików typu czapkowego średnicy 22 mm produkowanych przez firmę ESEF, zaopatrzonych na rewersie w dwie blaszki do rozgięcia nie jest znane.

OCHOTNICY POLSCY W HISZPANII 1936.

EL VOLUNTARIO DE

LA LIBERTAD

POR VUESTRA LIBERTAD Y LA NUESTRA

ZA WOLNOŚĆ WASZĄ I NASZĄ

OCHOTNIK WOLNOŚCI

ORGAN POLSKICH OCHOTNIKÓW REPUBLIKAŃSKIEJ ARMII HISZPAŃSKIEJ

Rok II N.° 5 (61)

26. lutego 1938

Brygada Dabrowskiego znów w boju

W roku 1936 w Hiszpanii wybuchła wojna domowa. Z całego świata ciągną ochotnicy chcący wesprzeć walczących z wojskami generała Franco. Między innymi przedostaje się tam około 5200 ochotników polskich i polskiego pochodzenia, głównie z Belgii i Holandii, którzy biorą czynny udział w walce, odnosząc poważne sukcesy bojowe. Dla nich najprawdopodobniej zostaje wykonany w Madrycie guzik, z orłem charakterystycznym dla wzoru 1917 produkcji niemieckiej. Jest on

dwuwarstwowy, wewnątrz pusty. Awers wykonany z cienkiej blachy cynkowej, nikiłowanej. Rewers cynkowy, ucho z drutu mosiężnego o średnicy 2 mm. Średnica guzika 24 mm. Oznaczenie producenta na rewersie: Alvarez Garcillan Madrid.

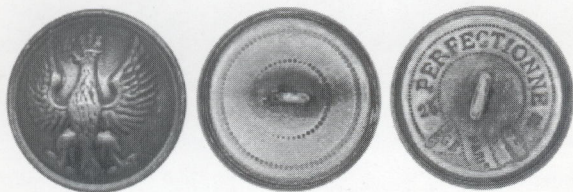
WOJSKO POLSKIE WE FRANCJI 1940

Po zajęciu Polski przez wojska niemieckie, na podstawie umów sojuszniczych z Francją i Wielką Brytanią, nowe ośrodki formowania Polskich Sił Zbrojnych utworzono we Francji, gdzie powstał problem umundurowania dużej liczby napływających żołnierzy. Oficerowie mieli prawo donaszać umundurowanie sprzed 1939 roku oraz obowiązek indywidualnego zaopatrywania się w umundurowanie kroju francuskiego. Początkowo żołnierze polscy otrzymywali mundury starego wzoru, często wyprodukowane jeszcze w okresie pierwszej wojny światowej, niekiedy mocno zużyte z typowymi guzikami z epoki. Żołnierze którzy otrzymali umundurowanie nowe mieli guziki francuskie, bardzo wypukłe gładkie, także z trąbką strzelecką lub artyleryjskie, wszystkie malowane farbami ochronnymi lub czernione.

Prawdopodobnie na początku 1940 roku, dla Armii Polskiej we Francji zostały wykonane guziki z orłem polskim na których odnotowano następujące oznaczenia producentów: „MAURICE BOURDON”, „G.D.”, „A.S.”, „A.M. & C-ie”, „G.B.”, „J. THIRION” i „LOUIS JEANCE”, wszystkie z Paryża, o których poza oznacze-

niami na rewersach, niewiele wiemy. Niektóre egzemplarze posiadają charakterystyczne dla guzików produkowanych we Francji oznaczenie średnicy 15 m/m, 21m/m

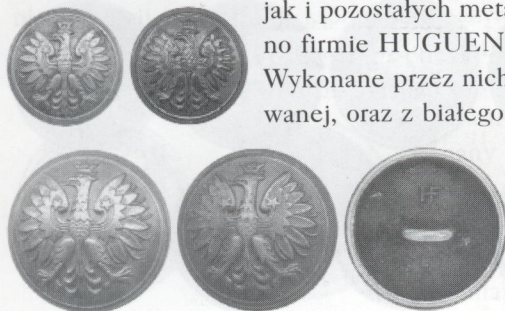
lub znaki firmowe. Guziki do płaszczy, o średnicy 25 mm, na rewersie oznaczone są najczęściej podwójnym obramowaniem z kropek i są pozbawione wszelkich napisów, choć występują

nieliczne egzemplarze sygnowane „PERFECTIONNE 25 M GB PARIS”. Odnotowano również guziki firmy oznaczającej swoje wyroby „SUPERIEUR 22 m/m P.P. 22 m/m FRANCE”, a także nieznanej firmy znakującej swe wyroby stylizowaną głową. Guziki dla Wojska Polskiego we Francji podczas II Wojny Światowej produkowane były z blachy mosiężnej srebrzonej i oksydowanej, są dwuwarstwowe, wewnątrz puste o bardzo starannie wykonanym rysunku orła.

2-ga DYWIZJA STRZELCÓW PIESZYCH W SZWAJCARII

Zorganizowana w okresie od 11 listopada 1939 do 19 maja 1940 roku w ramach Armii Polskiej we Francji, 2-ga Dywizja Strzelców Pieszych nosiła początkowo, tak jak pozostałe jednostki umundurowanie francuskie.

Na rozkaz generała Władysława Sikorskiego 20 czerwca 1940 roku Dywizja przekroczyła granicę szwajcarską i tam została internowana. Tam też, w 1941 roku zaprojektowane zostały guziki z orłami polskimi. Ponieważ projektantem wszystkich oznak i odznak 2 DSP był por. Bohdan Garliński, jemu właśnie należy przypisać projekt orła na guziku, stanowiący stylizację godła wzoru 1928. Produkcję guzików, tak

jak i pozostałych metalowych emblematów dywizji powierzono firmie HUGUENIN FRERES z miejscowości Le Locle. Wykonane przez nich z blachy mosiężnej srebrzonej oksydowanej, oraz z białego oksydowanego metalu guziki przedstawiające orła o bardzo charakterystycznym rysunku, są jednowarstwowe i występują w dwóch wielkościach: 16 i 22 mm. Na rewersie widnieje znak firmowy w postaci połączonych liter H i F.

WOJSKO POLSKIE W ANGLII

Po klęsce Francji część żołnierzy przedostała się różnymi drogami do Anglii, gdzie od końca 1940 roku produkowano guziki wojskowe dla żołnierzy polskich. W okresie 1940-1945 w Polskich Siłach Zbrojnych poza guzikami wzór 40, używano także guzików wykonanych według rysunku z 1928 roku. Jedynie w lotnictwie i Marynarce Wojennej noszono wyłącznie guziki wzorowane na przedwojennych. Żołnierze wojsk lądowych zasilający szeregi Armii Polskiej na terenie Anglii nosili przy mundurach guziki wykonane starannie w znanych firmach angielskich. Dopiero później, podczas kampanii we Włoszech, czy Afryce z braku guzików w magazynach, żołnierze sami je wykonywali, metodą odlewania z miękkich i łatwo topliwych metali takich jak miedź, mosiądz, cyna i ołów, lub wybijania w warsztatach polowych.

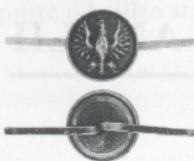
I. WOJSKA LĄDOWE

Rysunek orła na pierwszych guzikach produkowanych w Anglii dla Wojska Polskiego, jest niemal identyczny z orłem na guzikach produkcji francuskiej, choć zauważyć można różnice w szczegółach. Występują w czterech wielkościach: 13 mm guziki używane przy naramiennikach oraz przy furażerkach, 16 i 22 mm guziki mundurów oraz 26 mm guziki płaszczowe. Wykonane są z białego, oksydowanego metalu ze spo-

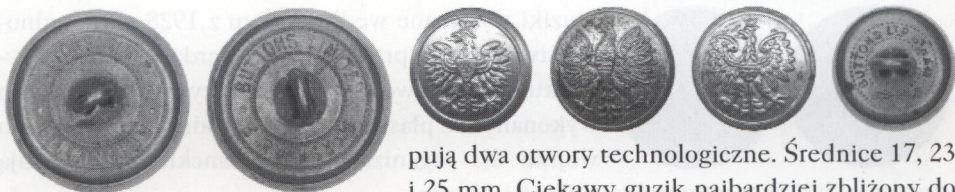

dem mosiężnym, dwuwarstwowe wewnątrz puste. Posiadają oznaczenia firm „GAUNT LONDON”, „J.R. GAUNT & SON LONDON”, „J.R. GAUNT & SON LTD LONDON ENGLAND”, „MADE IN ENGLAND”, lub nie są sygnowane. Występują również nieliczne egzemplarze guzików średnicy 11 mm zaopatrzone w dwie cienkie blaszki długości 15 mm każda, służące do mocowania podpinki przy czapkach, być może także do furazerek. Są to guziki dwuwarstwowe mocno wypukłe wykonane w całości z białego metalu oksydowanego. Nie posiadają oznaczeń na rewersie.

W Anglii powstały udane wzory guzików naśladowujących rysunek orła guziki wzoru 1928. Produkowane były w dwóch wielkościach: 17 i 25 mm. Występowały w dwóch rodzajach: z białego metalu, lub z białego metalu srebrzone. Spotyka się na nich oznaczenia firmy „BUTTONS LIMITED BIRMINGHAM” na guzikach dużych oraz „BUTTONS Ltd B'HAM” na guzikach małych. Występuje też dość duża grupa guzików przedstawiających orła według wzoru 1928 różniących się od omawianych poprzednio. Są to guziki wykonane podobnie, dwuwarstwowe lecz bardziej płaskie. Wykonane zawsze z mosiądzu i srebrzone lub niklowane, nie posiadają napisów na rewersie, gdzie często wystę-

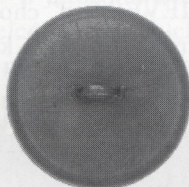

pują dwa otwory technologiczne. Średnice 17, 23 i 25 mm. Ciekawy guzik najbardziej zbliżony do

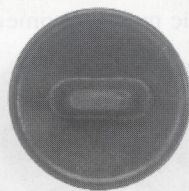

przedwojennego wzoru z 1928 roku wykonała firma „SPINK & SON” z Londynu. Jest to guzik masywny, przypominający wyroby firmy Bronisława Grabskiego. Jedyna istotna różnica to oznaczenie firmy na rewersie. Średnica guzika 22 mm. Odnotowano także guzik dwuwarstwowy, wykonany z niklowanego mosiądzu przedstawiający orła według wzoru 1928, jednak o nieco odmiennym rysunku. Na rewersie nie posiada żadnych oznaczeń. Średnica guzika 24 mm. Pod koniec wojny w Anglii rozpoczęła się produkcja guzików z orłem polskim wykonanych z tworzywa sztucznego. Występują w dwóch wielkościach: 17 i 23 mm. Uszko służące do przysycia

wykonane jest z blaszki stalowej lub mosiężnej, w której nawiercono otworek, połączonej z płytką wtopioną w guzik podczas procesu produkcji.

Generalnie guziki te wykonane są z tworzywa w kolorze zielonym, choć występują niekiedy dość duże różnice w odcieniach, a zdarzają się egzemplarze brązowe. W latach 1945-47 produkowano bardzo ciekawe guziki przedstawiające orła wzoru 28 wykonane w całości, wraz z uchem z tworzywa sztucznego w kolorze khaki. Znane są w dwóch wielkościach 22 mm guziki mundurowe i 25 mm do płaszcza. Wszystkie guziki produkowane w Anglii dla PSZ przedstawiają orła w okręgu.

Guziki wykonane według wzoru z 1928 roku, jednowarstwowe, bite przez kontrę, o bardzo wyraźnym rysunku orła na rewersie, z charakterystycznym uchem wykonanym z płaskiego drutu, produkowane były po wojnie dla organizacji kombatanckich. Występują srebrzone lub chromowane w wielkości 22 mm.

II. WOJSKA LOTNICZE

Guziki dla lotnictwa, dwuwarstwowe dość mocno wypukłe wyobrażające orła według wzoru z 1928 roku, wykonane są z mosiądzu złożonego. Występują w trzech wymiarach: 14, 17 i 24 mm. Produkowane przez firmy: „FIRMIN LONDON” i „J.R.GAUNT & SON LONDON”, także w odmianie sygnowania „GAUNT LONDON”. Znane są egzemplarze sygnowane „GIEVES Ltd” choć nie była to firma produkująca guziki lecz firma krawiecka.

III. MARYNARKA WOJENNA

Marynarka Wojenna miała swój własny guzik wzorowany na przedwojennym, o praktycznie niezmienionym rysunku. Jediną istotną różnicą jest odwrotny kierunek oplotu liny umieszczonej na krawędzi. Guziki Marynarki Wojennej wykonywane były z mosiądzu złożonego i są dwuwarstwowe, wewnątrz puste o średnicy 17 i 23 mm. Rozróżnić można dwa charakterystyczne typy: ze zwykłym uszkiem oraz z czterema otworkami. Na obu odmianach występują oznaczenia: „GAUNT LONDON”, „J.R. GAUNT & SON LONDON”, „J.R.GAUNT & SON Ltd LONDON ENGLAND” lub „KENNING LONDON”. Lub brak sygnatur. Oba typy produkowano równocześnie pozostawiając marynarzom wybór sposobu przyszywania guzików. Znane są również guziki posiadające na rewersie motyw geometryczny.

STUDIO FOTOGRAFII KRAJOWYCH
S. J. LANCA
Krajowa Kuchnia
ul. 200 Wiosna, ul. Sulejowska 130
tel. 871-35-75

WOJSKO POLSKIE NA BLISKIM WSCHODZIE I W EGIPCIE

Ciekawe guziki, o bardzo charakterystycznym rysunku orła powstały w firmie „HENDERSON” w Jerozolimie dla tworzącej się u boku francuskiej Armii Lewantu, Brygady Strzelców Karpackich. Są to guziki dwuwarstwowe, wewnątrz puste o średnicy 17 i 20 mm, wykonane z blachy mosiężnej srebrzonej oraz z białego metalu. Rewers wykonany z blachy cynkowej i opatrzony napisem: „HENDERSON

JERUSALEM”, często niedokładnie wybitym, lub wręcz niewidocznym. Uszka w guzikach wyprodukowanych przez firmę Henderson dla żołnierzy polskich wykonane są z bardzo cienkiego drutu i wlutowane w otwór na rewersie. Jest to zamocowanie bardzo nietrwałe co powoduje wypadanie drutu przy nieostrożnym obchodzeniu się z guzikiem. Dużą grupę guzików wykonanych dla PSZ na Bliskim Wschodzie stanowią egzemplarze wykonywane

jako jednowarstwowe, często tłoczone przez kontrę, lub miękkim stemplem z przylutowanym na rewersie uchem. Spotyka się guziki z napisami arabskimi na rewersie wytwarzane z monet. Wymiary guzików 17 i 23 mm. Znany jest egzemplarz złożony o średnicy 25 mm.

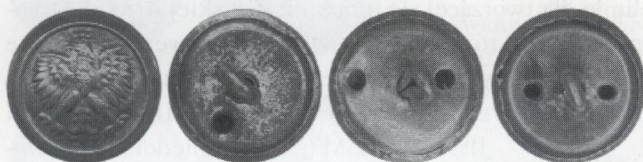

jako jednowarstwowe, często tłoczone przez kontrę, lub miękkim stemplem z przylutowanym na rewersie uchem. Spotyka się guziki z napisami arabskimi na rewersie wytwarzane z monet. Wymiary guzików 17 i 23 mm. Znany jest egzemplarz złożony o średnicy 25 mm.

WOJSKO POLSKIE WE WŁOSZECH

Guziki dla oddziałów polskich produkowane we Włoszech wykonane są bardzo niestarannie, z miedzi i innych miękkich metali, dwuwarstwowe ze spodem miedzianym lub stalowym pokrywanym innym metalem. Blacha na rewersie tych guzików przypomina często metal z puszki od konserwy. Większość guzików posiada jeden lub dwa otwory technologiczne na rewersie. Część stanowiąca awers jest niedokładnie obciśnięta na dolnej blaszce stanowiącej rewers guzika. Wizerunek orła na tych guzikach jest bardzo niedokładny, często niesymetrycznie umieszczony w okręgu. Znane wymiary tych guzików to 17 i 23 mm.

Wizerunek orła na tych guzikach jest bardzo niedokładny, często niesymetrycznie umieszczony w okręgu. Znane wymiary tych guzików to 17 i 23 mm.

WOJSKO POLSKIE NA TERENIE NIEMIEC

W okresie 1945-48 na terenie Niemiec stacjonował Polski Korpus Przystosobienia i Rozmieszczenia. Polacy służyli także w amerykańskich Batalionach Wartowniczych. Dla żołnierzy któregoś z tych oddziałów wykonano bardzo ładne guziki aluminiowe przedstawiające orła według rysunku z 1928 roku. Są to guziki dwuwarstwowe, o ściśle przylegających do siebie warstwach, wykonane w sposób charakterystyczny dla produkcji niemieckiej z kolistym zgrubieniem wokół uszka i nie posiadają oznaczeń firmowych na rewersach. Znane są w trzech wielkościach: 16, 22 i 25 mm.

Są to guziki dwuwarstwowe, o ściśle przylegających do siebie warstwach, wykonane w sposób charakterystyczny dla produkcji niemieckiej z kolistym zgrubieniem wokół uszka i nie posiadają oznaczeń firmowych na rewersach. Znane są w trzech wielkościach: 16, 22 i 25 mm.

ODDZIAŁY POLSKIE W ZSRR

W początkowym okresie formowania Armii Polskiej w ZSRR, żołnierzom polskim wydawano radzieckie regulaminowe sorty mundurowe. Większość żołnierzy wymieniała natychmiast guziki sowieckie na przedwojenne polskie z orłami, lub z braku guzików wojskowych, na cywilne. Tylko niewielka część pozostawiała fabryczne guziki z gwiazdą pięcioramienną.

Pierwsze guziki produkowane dla oddziałów polskich w ZSRR powstały około 1943 roku. Tak jak w przypadku pozostałych elementów mundurowych nawiązują do przedwojennych przepisów ubiorczych i przedstawiają orła w koronie. Znane są dwa

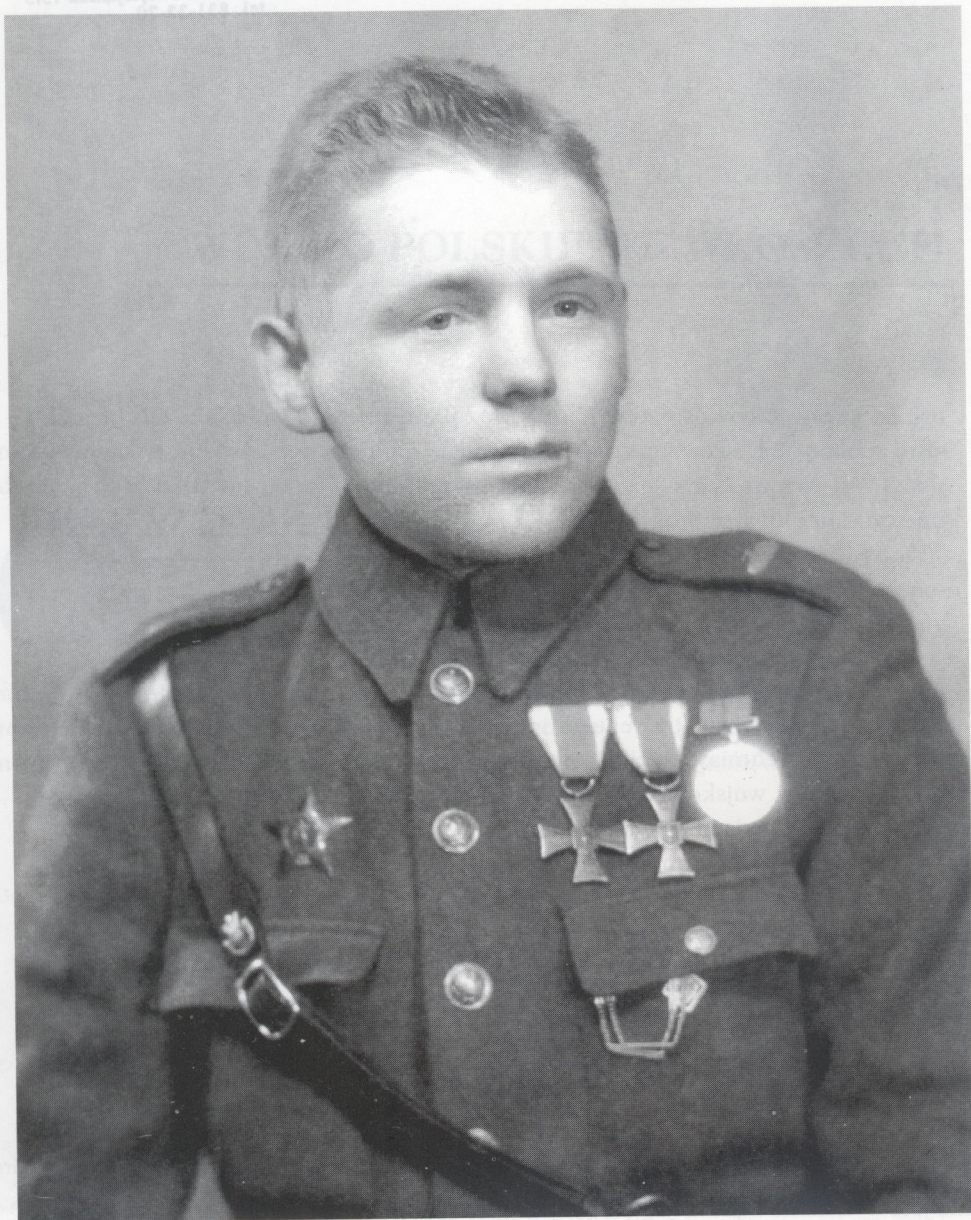
rodzaje tych guzików różniące się metalem użytym do produkcji. Wykonane są z blachy mosiężnej lub stalowej i występują w wielkościach 21-22 mm. Podobnie jak inne guziki Armii Polskiej na te-

renie ZSRR nie posiadają oznaczeń na rewersach i nie wiadomo które fabryki je wytwarzały. Poza rysunkiem na awersie, różnią się od późniejszych także uchem, które nie jest wykonane z drutu zagiętego w trójkąt, lecz z blaszki z wywierconym otworem.

W okresie późniejszym w Związku Radzieckim powstały oryginalne guziki, które na awersie posiadają stylizowanego orła polskiego tak zwaną „kuricę”.

Wykonywano je z blachy mosiężnej ze spodem mosiężnym lub stalowym oraz z blachy stalowej z rewersem stalowym. W guzikach

mosiężnych z rewersami stalowymi spód malowano czarną farbą. Znane są nieliczne egzemplarze guzików w których rewers nie jest wykonany z blachy gładkiej, lecz z „falistej”. Guziki produkowane w ZSRR podzielić można na dwa typy, dla szeregowych i dla oficerów, różniące się tym, że awers guzików żołnierskich malowany był farbą khaki. Oba typy produkowane były w wielkości 14 mm guziki małe do naramienników i kieszeni oraz 21-22 mm guziki mundurowe. Występuje wiele odmian rysunku orła, co sugeruje użycie różnych matryc.

OKUPACJA I POWSTANIE WARSZAWSKIE

Również w oddziałach partyzanckich działających na terenie kraju (AK, AL, BCh) wykonywano guziki wojskowe. Ze względu na łatwy sposób produkcji były to przeważnie guziki odlewane w cynie lub ołowiu. Do wykonania form używano oryginalnych guzików przedwojennych.

Wszystkie jednostki i oddziały partyzanckie, a także Powstańcy Warszawscy wykorzystywali zdobyczne umundurowanie niemieckie. Przy kurtkach mundurowych i maskujących pozostawiano często fabryczne guziki niemieckie.

OBOZY JENIECKIE

Odrębną sprawą są guziki produkowane przez żołnierzy polskich w Stalagach i Oflagach.

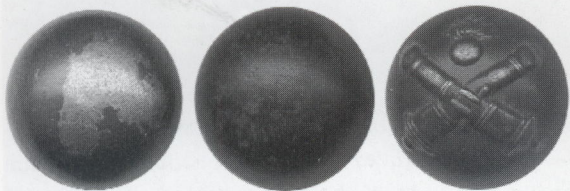
Podobnie jak omawiane wyżej, odlewane z miękkich metali przedstawiają orła polskiego o różnych rysunkach. Niestety guziki te są praktycznie nie do odróżnienia od guzików wytwarzanych przez oddziały partyzanckie, czy też niektórych produkowanych przez żołnierzy z Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie.

GUZIKI ARMII OBCYCH UŻYWANE W WOJSKU POLSKIM W LATACH 1939-1945

Podobnie jak w latach 1914-1919 żołnierze polscy w początkowym okresie działań wojennych korzystali z mundurów armii przy boku których tworzone odziały polskie.

I. GUZIKI FRANCUSKIE

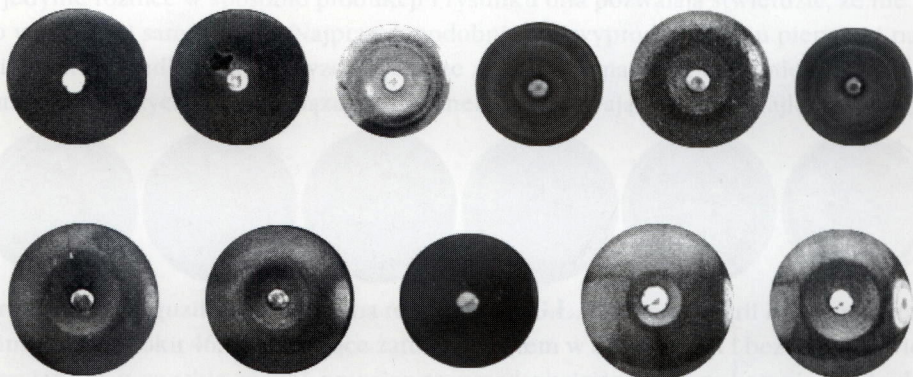
Guziki wypukłe malowane farbami ochronnymi, gładkie, także artyleryjskie z lufami armatnimi i płonącym granatem.

II. GUZIKI ANGIELSKIE

Lotnicze guziki angielskie przedstawiające godło RAF oraz guziki battledresowe.

Guziki battledresowe wykonane są z tworzywa sztucznego w różnych odcieniach zieleni, także beżowe i czarne. Występują w dwóch odmianach. Pierwsza z nich to guziki z czterema otworami do przyszywania, w drugiej w plastikową płytkę guzika wkładano drucik zakończony kulką, zaginany później w oczko.

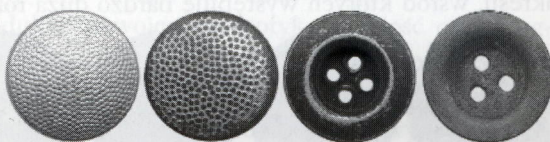
III. GUZIKI RADZIECKIE

Guziki ogólnowojskowe z gwiazdą pięcioramienną. Wykonane ze stali lub mosiądzu. Rewersy mosiężne lub stalowe malowane farbą w kolorze czarnym.

IV. GUZIKI NIEMIECKIE

Guziki ogólnowojskowe, „groszkowane” w różnych wielkościach. We wczesnym okresie guziki te wykonywane były z alpaki, później z aluminium lub stali. Przy umundurowaniu maskującym, także przy pałatkach „Zeltbahn” występowały fabrycznie guziki cynkowe lub aluminiowe z trzema otworami do przyszycia.

V. GUZIKI AMERYKAŃSKIE

Guziki ogólnowojskowe z orłem amerykańskim, wykonywane z mosiądzu w różnych wielkościach przez wiele firm.

Znane są guziki lotnicze zarówno amerykańskie jak i angielskie z umieszczonym wewnątrz kompasem. Lotnicy przy mundurach mieli wśród guzików również taki w celu ułatwienia orientacji w terenie podczas ewentualnej ucieczki po zestrzeleniu nad terytorium nieprzyjaciela. Również piloci polscy używali guzików tego typu. Z przekazów ustnych wiadomo na pewno, że guziki takie umieszczano w zasobnikach zrzucanych na terytoria państw okupowanych.

GUZIKI LWP W LATACH 1945-1946

Pierwsze guziki powojenne charakteryzuje w porównaniu do guzików przedwojennych niestaranność wykonania. Znany wiele odmian guzików wzór 28 z tego okresu, wśród których występuje bardzo duża różnorodność metali użytych do pro-

dukcji, a także kombinacji ich łączenia metali. Napotkać można guziki z awersami stalowymi łączone z rewersami z mosiądzu, guziki stalowo cynkowe, cynkowo miedziane itp.

Guziki produkowane zaraz po wojnie nie mają oznaczeń fabrycznych na rewersach z wyjątkiem wyrobów firmy Bronisława Grabskiego i nieustalonych firm znakujących swoje wyroby „P.E. KRAKÓW MASYWNY”, „S.F.W. N/S JEDNOSTAJNY”, „MASYWNY” wykonywane z przedwojennych matryc.

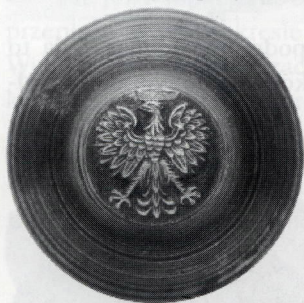
Największą fabryką produkującą guziki w latach 1945-1946 były Zakłady Przemysłowe Bronisław Grabski Pod Zarządem Państwowym. Na podstawie zachowanych matryc i guzików z tych zakładów można wyciągnąć wnioski dotyczące kształtowania się produkcji guzików dla Ludowego Wojska Polskiego w tym okresie. Z uwagi na fakt iż fabryka ta była największą i najwcześniej upaństwowioną, zamówienia MON trafiały do niej w pierwszej kolejności. Produkty innych firm ze względu na brak oznaczeń na rewersach guzików z tego okresu trudno zidentyfikować,

a jedynie różnice w sposobie produkcji i rysunku orła pozwalają stwierdzić, że nie są to wyroby tej samej firmy. Najprawdopodobniej po wyprodukowaniu pierwszej partii guzików według starego wzoru, jeszcze ze starych matryc, pod koniec 1946 roku zmieniono dotychczas obowiązujący rysunek orła usuwając koronę. Najlepszym tego

przykładem są guziki oznaczone na rewersach B.G.Ł., numerem serii i dwiema ostatnimi cyframi roku 46, występujące zarówno z orłem w koronie, jak i bez. Należy więc przyjąć, że wszystkie guziki powojenne przedstawiające orła w koronie pochodzą z lat 1945-1946, a od roku 1947 guziki produkowano już z nowym godłem. Rozkaz Dep. Int. Nr 285 z dnia 22.11.1946 „Umundurowanie-ustalenie wzorów” zamieszczony w Dzienniku Rozkazów MON Nr 14 z 1946 roku poz. 211 zawierał bardzo ogólnikowy opis przedmiotów umundurowania i nie wspominał o guzikach, nie może więc być pomocny przy ustaleniu konkretnych dat.

Po ustaleniu ostatecznego rysunku orła na guzikach, z matryc będących w dobrym stanie i nadających się do dalszej produkcji usunięto koronę i na guzikach wyprodukowanych przy ich użyciu wyraźnie zarysowany jest ślad po niej w postaci poziomej linii tuż nad głową orła. Wśród guzików z wczesnej produkcji powojennej spotyka się dość często egzemplarze posiadające na rewersie oznaczenia typowe dla produkcji przedwojennej, wyobrażające na awersie orła nowego wzoru. Należy to tłumaczyć wykorzystywaniem starych stempli do nowych lub przerobionych na nowy rysunek matryc. Sygnatury BGL, ŁZG na guzikach z orłem bez korony pochodzą z produkcji późniejszej.

W związku z szybkim uruchomieniem w wytwórniach państwowych produkcji guzików wojskowych egzemplarze pochodzące z przedwojennej produkcji, wyobrażające orła z usuniętą mechanicznie koroną przypisać należy raczej Milicji Obywatelskiej niż oddziałom regularnego wojska.

Zaraz po wojnie w nieznannej firmie uruchomiono produkcję guzików z orłem typu używanego w 1 Dywizji Piechoty im. Tadeusza Kościuszki. Zarówno rysunek orła, jak i konstrukcja guzików są bardzo zbliżone do produktów radzieckich wytwarzanych dla żołnierzy 1 DP im. Tadeusza Kościuszki, guziki te nie były jednak malowane i mają barwę naturalnego metalu. Są to guziki wykonane ze stali dwuwarstwowe, wewnątrz puste. Zachowały się mundury z 1946 roku produkowane w łódzkich zakładach odzie-

żowych wyposażone w te guziki fabrycznie. Najprawdopodobniej jednak była to krótka partia, być może nie zatwierdzony, lub bardzo szybko zmieniony projekt godła dla Ludowego Wojska Polskiego.

Marynarka Wojenna zachowała na guziku rysunek wg wzoru 20. Wszystkie sygnowane guziki Marynarki Wojennej produkowane do roku 1952 posiadają na rewersie oznaczenia BGL i cyfry serii w lustrzanym odbiciu. Znane są guziki Marynarki

Wojennej oznaczone na rewersie rokiem 46. Także w roku 1946 wprowadzono guzik płaszczowy, średnicy 26 mm, z rysunkiem według wzoru 20 wycofany w roku 1952. Pozostałe dwie wielkości guzików nie zmieniły się i były to guziki średnicy 22 mm do kurtek mundurowych oraz 15 mm do naramienników i kieszeni. Wszystkie rodzaje guzików Marynarki Wojennej produkowano z mosiądzu jako jednowarstwowe, masywne.

GUZIKI LWP W LATACH 1947-1951

Jak już wspomniano od roku 1947 produkowano guziki z orłem bez korony. Brak przepisów w tym zakresie powodował, że nie było ściśle ustalonego rysunku godła. Widać to wyraźnie na zachowanych egzemplarzach guzików z tego okresu, wśród których poza typowym orłem o przedwojennym rysunku lecz bez korony, znaleźć można wiele egzemplarzy wyobrażających orła zniekształconego, o zbyt delikatnej

budowie, lub wręcz przeciwnie, grubego i nieproporcjonalnego. Są to egzemplarze rzadkie i można założyć, że pochodzą z małych warsztatów zaopatrujących lokalne zakłady produkujące umundurowanie na małą skalę. Niestety brak oznaczeń firmowych nie pozwala stwierdzić z jakich pochodzą wytwórni, odnotowano jedynie sygnatury „R.W.” i „W.W.”. Podobna sytuacja ma miejsce w kwestii sposobów produkcji, metali i kombinacji ich łączenia. Guziki z orłem wz 28 są wykonane starannie i dokładniej, najczęściej z miedzi srebrzonego i białego metalu. Wśród guzików z orłem o innym rysunku występują guziki stalowe, miedziane i cynkowe z awersami

pinkę czapki są przytwierdzone do wewnątrz czapki żelaznymi drucikami 5 cm długimi". Wymienia się trzy wielkości guzików: płaszczowe, mundurowe i małe, brak natomiast konkretnych wymiarów. Mowa jest też o tym, że guziki przy płaszczach wojsk lądowych mają być srebrne lub z białego metalu, lecz oksydowane na stare srebro.

Rozkaz Ministra Obrony Narodowej Nr 73/MON z dnia 18.12.1950 w sprawie ujednolicenia umundurowania wojsk wszystkich rodzajów broni i służb (Dz. Rozk. MON 1951 Nr 3 poz. 17) wprowadzał dla wojsk lądowych, lotniczych, obrony przeciwlotniczej i piechoty morskiej Marynarki Wojennej umundurowanie koloru khaki, typu ogólnowojskowego. Jednocześnie zezwalał na donaszanie umundurowania koloru stalowo niebieskiego przez żołnierzy zawodowych do czasu upływu terminu zużywalności, zgodnie z tabelami należności mundurowych, a przez żołnierzy służby zasadniczej do czasu całkowitego zużycia posiadanego umundurowania.

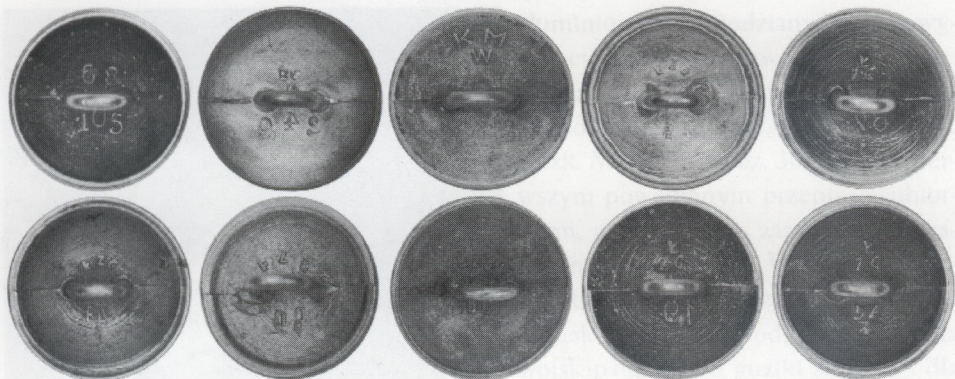
Rozkaz Ministra ON Nr 11/MON z dnia 19.03.1951 (Dz. Rozk. MON 1951 Nr 4 poz. 25) w sprawie wydania oficerom i podoficerom wojsk lotniczych i pancernych umundurowania koloru stalowo niebieskiego, nakazywał również żołnierzom zawodowym wydawać umundurowanie starego wzoru aż do całkowitego wyczerpania zapasów.

GUZIKI wzoru 1952

Drugi powojenny regulamin „Przepisy ubiorcze żołnierzy sił zbrojnych w czasie pokoju” ukazał się w 1952 roku. Ustanowił on dla wszystkich żołnierzy, z wyjątkiem Marynarki Wojennej, do noszenia na wszystkich przedmiotach umundurowania guziki z alpaki oksydowane, guziki z masy bakelitowej koloru khaki oraz guziki cynkowe, wszystkie z godłem państwowym. Do ubiorów roboczych, kombinezonów i innych przedmiotów umundurowania specjalnego, guziki cynkowe lub z masy bakelitowej w kolorze białym lub khaki, bez wizerunku godła państwowego.

Dla żołnierzy Marynarki Wojennej przewidziano do noszenia na bluzkach, kurtkach, półpłaszczach i płaszczach guziki mosiężne z tłoczonym na nich znakiem kotwicy i linki kotwicznej na tle Krzyża Grunwaldu. Poza radykalną zmianą, jaką było wprowadzenie na miejsce Krzyża Kawalerskiego wizerunku Krzyża Grunwaldu, wyraźnie widać różnice także w szczegółach. Kotwica w porównaniu do tej z guzików

wcześniejszych jest węższa i ma grotty umieszczone na ramionach krzyża, występują także różnice w splocie liny kotwicznej i innych szczegółach. Guziki te produkowano w wielkościach 16, 22, 25-26 mm. Wykonane są jako jednowarstwowe z mosiądzu, lub dwuwarstwowe, ze sprasowanych warstw mosiądzu i cynku, lub stali mosiądzowanej i cynku.

Oznaczenia na rewersach to podobnie jak na guzikach pozostałych rodzajów wojsk „B.G.L” lub „Ł.Z.G.” i numer serii w lustrzanym odbiciu. Na pozostałych przedmiotach umundurowania żołnierze Marynarki Wojennej obowiązani byli nosić guziki z masy plastycznej w kolorze białym lub czarnym.

Rozkaz MON Nr 49/MON z dnia 09.09.1952 (Dz. Rozk. MON 1952 Nr 25 poz.128) w sprawie przedłużenia terminu donaszania umundurowania nietypowego, ustalał termin donaszania umundurowania koloru stalowo niebieskiego, kurtek z kołnierzem pod szyję na 31.12.1955, w związku z koniecznością całkowitego zużycia zapasów.

Rozkaz Nr 53/MON zatwierdzający przepisy ubiorcze, nosił datę 30 września 1952 i przewidywał, że „Główny Kwatermistrz określi terminy i warunki donaszania” brak jednak danych co do pozbawienia mocy obowiązującej Rozkazu 49/MON. Nie stwierdzono, by taki rozkaz Głównego Kwatermistrza ukazał się. Stąd wniosek, że umundurowanie starego wzoru, stalowo niebieskie, w wojskach lotniczych z guzikami złotymi, mogło sporadycznie występować jeszcze w 1955 roku.

Rozkaz Nr 59/MON z dnia 03.10.1958 (Dz. Rozk. MON 1958 Nr 24 poz. 123) w sprawie wprowadzenia umundurowania koloru stalowego w wojsk lotniczych i obrony przeciwlotniczej kraju, nie wspominał nic o guzikach, nie precyzował więc ich koloru, należy jednak uznać za mało prawdopodobne, by były inne niż srebrne.

GUZIKI wzoru 1961

W 1961 roku ukazał się kolejny regulamin „Przepisy ubiorcze żołnierzy wojska polskiego w czasie pokoju” którym wprowadzono jako wyłącznie obowiązujący wzór guzików wojskowych, dla szeregowych i podoficerów niezawodowych z wyłączeniem

Marynarki Wojennej, guziki wykonane z tworzywa sztucznego. W guzikach tego typu od spodu zatopiona jest aluminiowa płytką z uszkiem. Produkowano je w trzech wielkościach 15, 21-22 oraz 24 mm. Guziki z wizerunkiem orła, o nie zmienionym rysunku tłoczone z białego metalu przewidziano do noszenia tylko przy kurtkach wyjściowych podchorążego, kurtkach służbowych oficera, kurtkach wyjściowych oficera oraz gabardynowych kurtkach generalskich i bluzach „olimpijkach”.

Dla żołnierzy Marynarki Wojennej pozostawiono opis użycia guzików taki sam jak w przepisach z 1952 roku. Rysunek guzika zmienił się jednak, a najistotniejszą różnicą jest układ grotów kotwicy wychodzących poza obrys ramion krzyża. Zmianie uległ także rysunek samej odznaki, pogrubionej i masywniejszej oraz liny kotwicznej o zmienionym splocie. Guziki te tłoczono z dwóch warstw mosiądzu umieszczając między nimi przed sprasowaniem cienką kształtkę z tektury. Oznaczenie na rewersach to „ŁZG” i cyfry serii w lustrzanym odbiciu. Wymiary guzików pozostały bez zmian.

Zarządzenie Głównego Kwatermistrza WP Nr 2 z dnia 31.03.1961 (Dz. Rozk. Nr 6 z 1961 roku §1 poz. 3) mówi o tym, że „guziki z tworzyw sztucznych (pkt. 57 ust 1, 2 i 4 przepisów ubiorczych) będą wprowadzane sukcesywnie, w miarę wyczerpywania się zapasów ubiorów z guzikami metalowymi; od dnia 1 maja 1961 r. obowiązuje jednak noszenie guzików z tworzyw sztucznych przy płaszczach sukiennych oficerskich (nowego wzoru) w wojskach lądowych”.

GUZIKI wzoru 1972

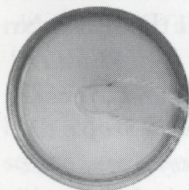

W „Przepisach ubiorczych żołnierzy wojska polskiego” wydanych w 1972 roku, jedynymi obowiązującymi guzikami dla żołnierzy wojsk lądowych, lotniczych i obrony powietrznej kraju były guziki z wizerunkiem orła wykonane z tworzywa sztucznego w kolorze tkaniny z jakiej wykonany był ubiór. Dotyczyło to wyłącznie guzików zewnętrznych przy czapkach garnizonowych, płaszczach sukiennych, kurtkach galowych, wyjściowych i służbowych, kurtkach polowych i drelichowych oraz bluzach „olimpijkach”. Przy pozostałych przedmiotach umundurowania, (peleryny przeciwdeszczowe, ubiory specjalne) oraz w przypadku guzików wewnętrznych, obowiązywały guziki bez wizerunku orła, wszystkie z mas plastycznych.

W Marynarce Wojennej na kurtkach i bluzach granatowych, kurtkach tropikalnych, oraz płaszczach i półpłaszczach sukiennych obowiązywały guziki metalowe w kolorze złotym z wytłoczonym znakiem kotwicy i linki kotwicznej na tle Krzyża Grunwaldu, które zachowały niezmienny rysunek i wymiary od czasu poprzedniej reformy mundurowej. Na kurtkach polowych i drelichowych guziki zewnętrzne z wizerunkiem orła, wykonane z tworzywa sztucznego w kolorze tkaniny. Wszystkie guziki wewnętrzne, oraz guziki zewnętrzne przy płaszczach wyjściowych letnich i zimowych z podpinką futrzaną, kurtkach nieprzemakalnych oraz przedmiotach wyposażenia

specjalnego, z masy plastycznej w kolorze tkaniny (bez wizerunku orła). W roku 1972 wprowadzono do umundurowania polowego Marynarki Wojennej guziki określane jako wzór 52, wyobrażające jednak rysunek z roku 1961, o średnicy 16 mm z czarnego tworzywa sztucznego z typowym aluminiowym uszkiem. Pod koniec 1972 roku wyprodukowano partię guzików Marynarki-Wojennej wykonaną w odmienny do regulaminowego sposób. Są to guziki z tworzywa sztucznego (poliamidu) w kolorze złotym z nałożoną płytką mosiężną wyobrażającą rysunek jak w przepisie. Przewidziane były do wykorzystania przy białych kurtkach letnich. Zastąpienie mosiężnego rewersu plastikowym miało na celu uniknięcie brudzenia munduru. Guzików tych nie wprowadzono jednak na wyposażenie i znane są tylko z nielicznych egzemplarzy partii próbnej.

Wśród guzików Marynarki Wojennej produkowanych po roku 1972 występują egzemplarze barwy złoto pomarańczowej.

PRÓBY Z GUZIKAMI NOWEGO WZORU

W pierwszej połowie lat 90-tych rozpoczęto próby mające na celu wykonanie wzorcowego guzika dla wojska. W tym czasie powstało wiele projektów guzików wojskowych od najprostszych, polegających na dodaniu korony do orła według obowiązującego rysunku (godło wg wzoru z 1955 roku), poprzez różne modyfikacje, aż do całkowitej zmiany rysunku orła. I tak, znamy dwa rodzaje guzików z orłem o podobnym rysunku produkowanych przez firmy z Łodzi i Krakowa. Z tymi też guzikami prowadzono próby w zakresie barwy. Znanie są próbki guzików wykonane z tworzywa w kolorze khaki malowane farbą złotą, prawdopodobnie przeznaczone dla lotnictwa i srebrną dla wojsk lądowych. Dla lotnictwa również wyprodukowano guzik z orłem wojsk lądowych w kolorze ciemnoniebieskim. Dopiero nowe przepisy ubiorcze ustaliły ostateczny wygląd guzików dla wszystkich rodzajów wojsk.

Równie dużo uwagi poświęcono technologii wytwarzania guzików. Spotyka się zakładowe próbki guzików wykonane dotychczasową metodą, guziki wykonane w całości z tworzywa sztucznego z uchem o różnych kształtach (owal, kwadrat), guziki z tworzywa przystosowane do nałożenia blaszki metalowej na awersie, a także odlewy ciśnieniowe z cynku.

GUZIKI wzoru 1995

„Przepisy ubiorcze żołnierzy sił zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej” z 1995 roku wprowadzają nowy wzór orła, zbliżony do godła używanego w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie, obowiązujący w wojsku, zarówno jako emblemat na czapki, jak i godło na guziki, z rozróżnieniem na poszczególne rodzaje wojsk. Dla Marynarki Wojennej przywrócono rysunek guzika według wzoru z 1920 roku.

I. WOJSKA LĄDOWE

Guziki wzoru 95 wojsk lądowych są brązowe (khaki) i występują w dwóch odmianach różniących się zarówno rysunkiem orła jak i wykonaniem. Pierwsze wykonane są w całości wraz z uchem z tworzywa sztucznego, drugie wytwarza się dotychczasową technologią, między innymi w firmie „Polgal” z Częstochowy, łącząc podczas produkcji metalowe ucho z guzikiem z tworzywa.

II. WOJSKA LOTNICZE

Guziki wojsk lotniczych wykonane zgodnie z przepisem są granatowe i wyobrażają orła otoczonego skrzydłami husarskimi. Występują w wielkościach 22 i 25 mm.

III. MARYNARKA WOJENNA

Dla Marynarki Wojennej przywrócono rysunek guzika według wzoru z 1920 roku, tj. wizerunek kotwicy i linki kotwicznej na tle Krzyża Kawalerskiego Orderu VM.

ZAKOŃCZENIE

W sklepie mundurowym WPH w Warszawie w sierpniu 1998 roku kupić można było guziki z orłami państwowymi. Nie było w sprzedaży guzików z orłami wojskowymi nowego wzoru. Guziki oferowano w trzech kolorach, khaki, niebieskim i czarnym. Także przy przedmiotach umundurowania, takiego jak płaszcze przeciwdeszczowe występowały jedynie guziki z godłem państwowym. Są to guziki, które zakłady zaczęły wytwarzać po 1989 roku z własnej inicjatywy i w tej chwili duże zapasy tych guzików wyprzedawane są w sklepach mundurowych, wyposażonych najczęściej w działy myśliwskie i harcerskie. Nie są to guziki Wojska Polskiego, występują natomiast przy umundurowaniu Straży Przemysłowej, Policji Państwowej i innych służb. To samo dotyczy płaszczy przeciwdeszczowych, wyposażonych w guziki z godłem państwowym, które nie stanowią przedmiotu umundurowania, lecz wyłącznie odzież o charakterze wojskowym, przeznaczoną do zastosowania poza wojskiem, choć na metkach fabrycznych podana jest na przykład informacja: „*Płaszcz przeciwdeszczowy wojsk lotniczych*”. Cała ta sytuacja ma czysto handlowe podłoże i nie jest w żaden sposób powiązana z regulacjami wojskowymi. Nowe sorty mundurowe z guzikami wzoru 1995 nie są jeszcze dostępne w sprzedaży detalicznej, a żołnierze pozyskują umundurowanie wprost z magazynów jednostek wojskowych. Przy okrągłych czapkach Wojsk Lotniczych i Straży Granicznej oraz rogatywkach Wojsk Lądowych nadal stosowane są guziki wykonane według wzoru z 1962 roku, z orłem bez korony, zaopatrzone w druciki do mocowania podpinki.

Ze względu na bardzo duże zapasy guzików wzór 62 przeznaczonych do czapek, guzików tego typu, lecz z orłem wojskowym wzór 95 nie produkuje się, to samo dotyczy guzików nowego wzoru dla Marynarki Wojennej we wszystkich rozmiarach. Występują natomiast guziki do czapek z godłem państwowym według wzoru z 1989 roku.

CIEKAWOSTKI

Czyszczenie guzików, szczególnie kiedyś, było czynnością pochłaniającą wiele czasu. Trudno bowiem wyobrazić sobie żołnierza w mundurze z zaśniedziałymi guzikami. Oczywiście jest, że guziki wystawione na działanie różnych warunków atmosferycznych wykonane z mosiądzu lub srebrzone pokrywały się patyną. Należało je więc co jakiś czas czyścić. Niestety podczas tych zabiegów uzyskiwano efekt odwrotny od zamierzonego brudząc szczotką, bądź też ściereczką mundur. Często trzeba było odpruć guziki do wyczyszczenia. Aby ułatwić te zabiegi wymyślono i opatentowano w Anglii w 1917 roku przyrząd, bardzo pomocny zarówno przy czyszczeniu guzików jak i pozostałych metalowych elementów munduru i oporządzenia. Jest to podłużny kawałek blachy mosiężnej lub stalowej malowanej, z różnymi wycięciami i otworami, ukształtowanymi odpowiednio do wymiarów poszczególnych części, w którym jedynie szczelina oznaczona na rysunku w opisie patentowym numerem 16 przewidziana była do guzików. Pozostałe kształtki i otwory przeznaczone były jako pomoc przy czyszczeniu i polerowaniu wszelkich sprzączek, nitów i klamerek oporządzenia.

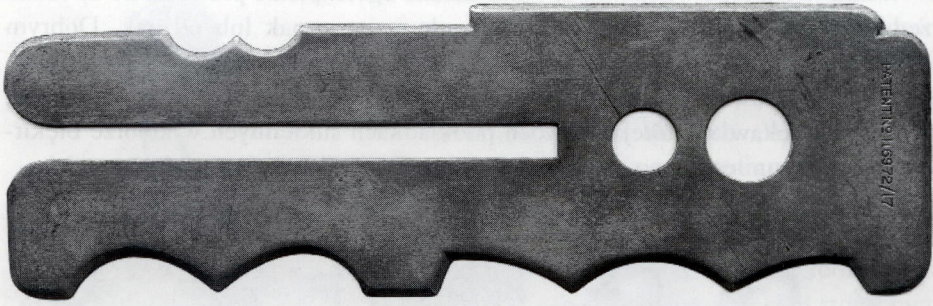

FIG. 1.

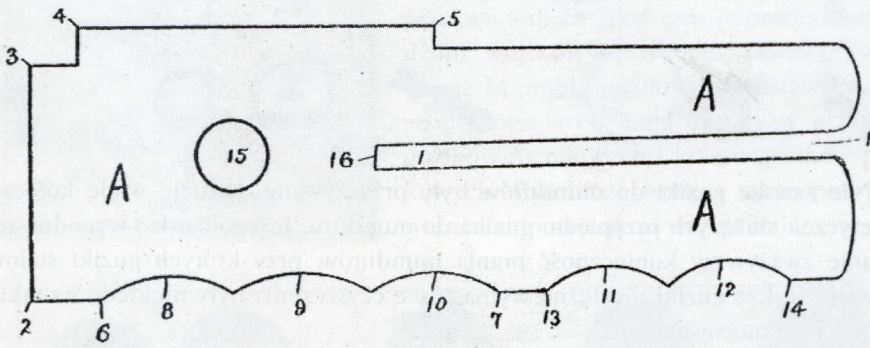
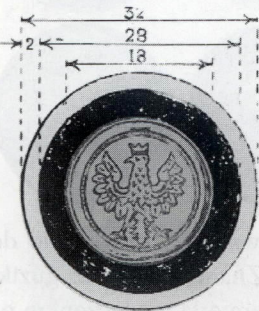
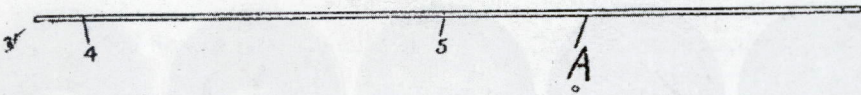
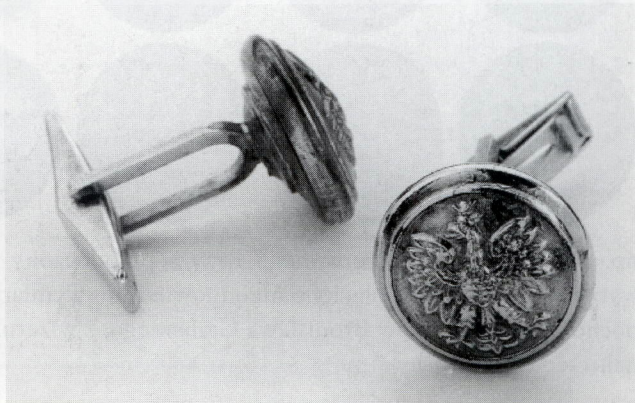

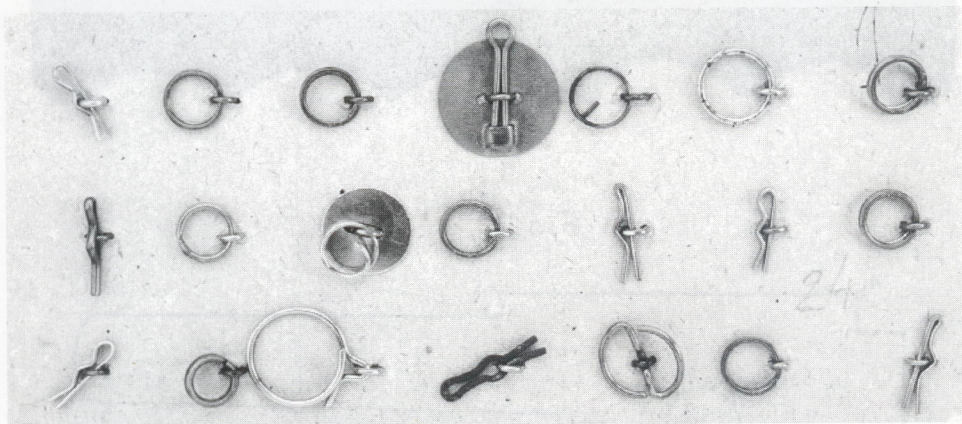
FIG. 2.

oznaka chor. na rękawie

Wśród wielu typów guzików spotkać można egzemplarze przerobione na różne przedmioty użytkowe, a także stanowiące elementy oznak lub odznak. Dobrym przykładem są spinki do mankietów wykonane z małych guzików wojsk lotniczych na Zachodzie. Również dla PSP na Zachodzie powstała naszywka będąca oznaką chorążego na rękaw, w której na dwóch podkładkach sukiennech w kolorze błękitnym i czarnym umieszczono guzik mundurowy. Zastąpiła ona naszywkę angielską.

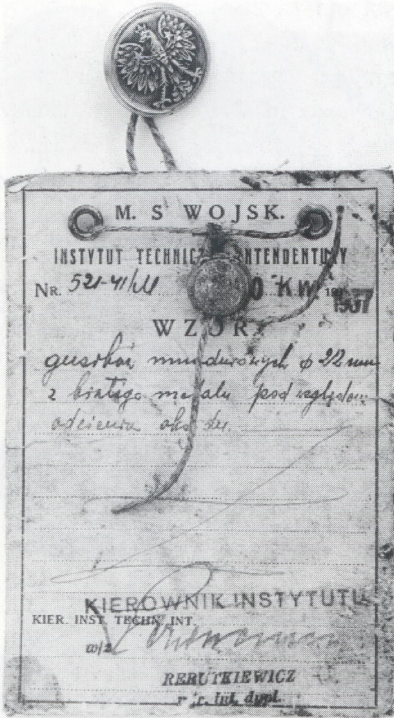

Nie zawsze guziki do mundurów były przyszywane. Istnieje wiele kółeczek i przetyczek służących przypięciu guzika do munduru. Jest to bardzo wygodne rozwiązanie zważywszy konieczność prania mundurów, przy których guziki stalowe rdzewiały. Także guziki mosiężne wymagające czyszczenia były niekiedy na takich przetyczkach mocowane.

Podczas produkcji guzików zdarzają się egzemplarze wadliwe. Najczęściej spotykane błędy to ponowne wytłoczenie gotowego guzika z innym wizerunkiem, jak

np. guzik Polskiego Czerwonego Krzyża przetłoczony na wzór 28, lub użycie do wybicia guzika krążka blachy o nieodpowiednim wymiarze. Znane są również guziki pochodzące z zakładów Bronisława Grabskiego, z wizerunkiem orła wytłoczonym na nakrętce do odznaki.

Guziki wydawać by się mogło, element nie wymagający szczegółowych wytycznych odnośnie produkcji, poza oczywiście wymiarem, kolorem i wizerunkiem na nim wybitym miały swoje miejsce wśród licznych „Warunków Technicznych” sprzętu wojskowego. Opisy te zawierały nie tylko bardzo szczegółowy sposób produkcji, narzucając tym samym producentom duże ograniczenia, ale także rodzaj opakowania, a nawet procentowy skład stopu metali z jakiego winna być wykonana blacha używana do produkcji i inne uwarunkowania techniczne do przestrzegania których producenci byli zobowiązani. Gotowe egzemplarze wytwórcy przekazywali co jakiś czas odpowiednim władzom wojskowym w celu zaakceptowania. Znane są próbki guzików przedstawianych do zaopiniowania odcienia oksydy w przypadku guzików metalowych i koloru guzików plastikowych. Być może istnieją także próby zatwierdzane pod innymi względami.

WARUNKI TECHNICZNE

WZORZ ARTYKUL: Guziki wojskowe

SYMBOL: 22 Khaki

Lp.	Cześć skład.	Rodz. surowca	Zuz. sur.	
			n.tech	n.stal
1.	Wiersz	Bakelit		
2.	Spód	Taśma cynkowa		
3.	Uszko	stop-alum		

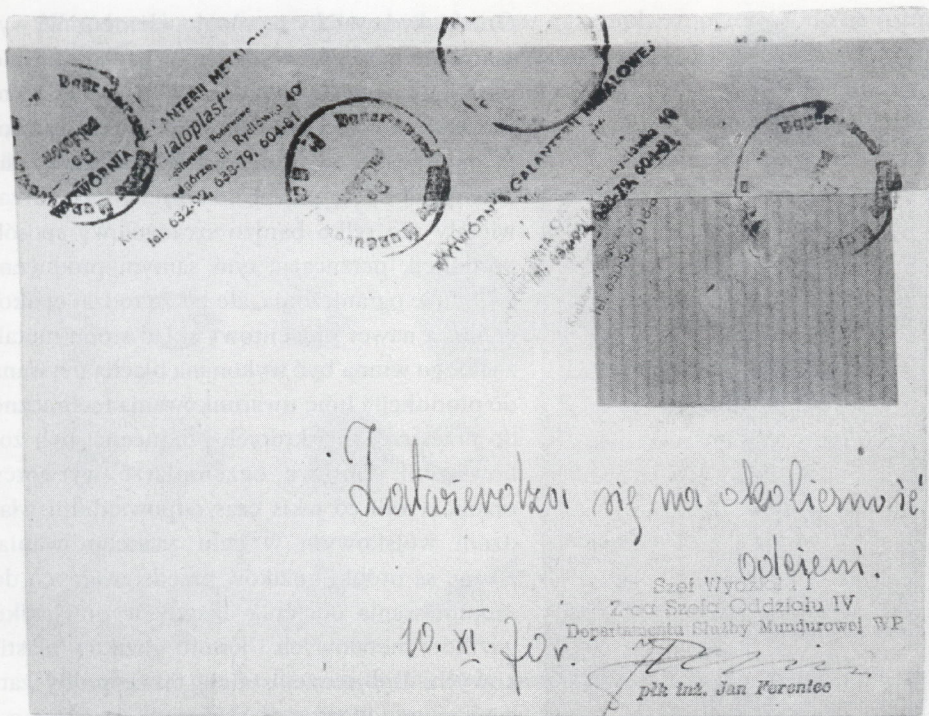
RYS:

Kierownik K.K.

Sporządził: R. Rerutkiewicz

Zatwierdził:

Guzik jest chyba najmniej kopiowanym elementem spośród wszystkich przedmiotów które ludzie zbierają.

Wynika to głównie z ich skomplikowanej konstrukcji, do wykonania której niezbędne są maszyny, często specjalistyczne i nie używane w innych dziedzinach przemysłu oraz ze stosunkowo niewielkiego zainteresowania kolekcjonerów wpływającego niekorzystnie na opłacalność takiego procederu. Znamy kopie guzików wykonanych na zlecenie teatrów na potrzeby przedstawień. Są one jednak charakterystyczne i ich odróżnienie od oryginału nie następuje trudności.

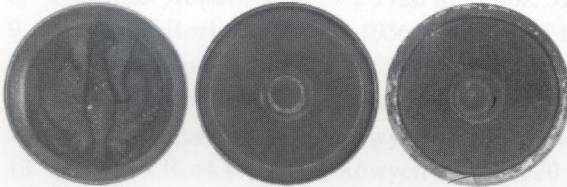
Jedynie znane nam kopie guzików wykonane na szkodę kolekcjonerów i oferowane z rzadka na różnych giełdach staroci to guziki Legionów Polskich o średnicy 15 mm z cyfrą „1”. Wykorzystano do ich produkcji metodę galwanotechniki i łatwo je rozpoznać. Należy obawiać się kopii żołnierskich guzików XIX wiecznych i niektórych legionowych. Ze zrozumiałych względów kopiowanie innych guzików jest bezcelowe.

Do kopii nie można zaliczyć guzików wytwarzanych w dwudziestoleciu międzywojennym i wykorzystywanych przy zrekonstruowanych mundurach historycznych podczas obchodów rocznicowych takich wydarzeń jak 100-lecie wybuchu Powstania Listopadowego. Rewersy tych guzików poza skopiowanym z oryginału oznaczeniem pierwotnego wytwórcy mają dodany rok wytworzenia.

Podobna sytuacja ma miejsce w przypadku guzików filmowych. Są to wyroby wykonane na zamówienie Łódzkiej Wytwórni Filmowej w zakładach „Wagmet” (dawniej Bron. Grabski) na potrzeby filmu. Znamy guziki kościuszkowskie i guziki PSZ na Zachodzie wzoru francuskiego z 1940 roku, wykonane z tworzywa sztucznego w kolorze ciemno czerwonym z nałożoną płytką metalową.

Ucho stanowi okrągły w przekroju słupek z otworem. Awersy guzików „kościuszkowskich” wykonane są z blachy mosiężnej

i występują również malowane farbą srebrną lub zieloną, którą pokrywano rewersy wszystkich guzików tego typu. Guziki „francuskie” mają awers z blachy mosiężnej lub miedzianej i nie były malowane.

W związku z coraz liczniejszym powstawaniem organizacji hobbystycznych, których dewizą jest kontynuowanie tradycji historycznych pułków, należy spodziewać się pojawienia na rynku kolekcjonerskim mniej lub bardziej udanych kopii guzików przeznaczonych pierwotnie do rekonstruowanych mundurów. Z różnych względów jednak będą to najprawdopodobniej guziki odlewane, co umożliwi ich odróżnienie od pierwowzorów.

Wśród guzików znajdujących się w zbiorach zdarzają się egzemplarze, które trudno zakwalifikować do konkretnej grupy. Wyobrażone na nich godła nie odpowiadają żadnemu znanemu rysunkowi. Również sposób produkcji nie ułatwia zbieraczom zadania. Pozostaną one zagadką do czasu odnalezienia fotografii, materiałów źródłowych lub innych informacji umożliwiających włączenie ich do którejś z kategorii.

LITERATURA

1. C.A.W. Departament Wojskowy NKN teczka 150.1.26.
2. C.A.W. Dowództwo Armii Gen. Hallera teczka 123.1.56.
3. C.A.W. Intendentura L.P. teczka 120.2.5.
4. C.A.W. Intendentura L.P. teczka 120.2.52.
5. Dziennik Rozkazów nr 10 z 24 marca 1927 r. strona 156.
6. Dziennik Rozkazów nr 31 z 1927 roku strona 443.
7. Dziennik Rozkazów nr 11 z 1928 roku poz. 129.
8. Dziennik Rozkazów nr 27 z 1928 roku poz. 313.
9. Dziennik Rozkazów nr 2 z 1936 roku poz.17 i 18.
10. Dziennik Rozkazów Tajnych nr 8 strona 207 poz. 123.
11. Dziennik Rozkazów Wojskowych nr 94 z dnia 10 listopada 1919 r. Poz. 3672.
12. Dziennik Rozkazów Wojskowych nr 38 z dnia 19 września 1922.
13. Dziennik Rozkazów Wojskowych nr 5 z 1920 roku poz. 96, oraz tablica VII.
14. Dziennik Rozkazów Wojskowych nr 14 poz.372 strona 368 i 370.
15. Dziennik Urzędowy R.P. nr 115 z 1927 roku pozycja 980.
16. Dziennik Ustaw R.P. Nr 26 z 27.03.1920 poz.159.
17. Kroczyński H. „Polskie guziki wojskowe XX wieku” w Koszalińskie Zeszyty Muzealne T 10 Koszalin 1980.
18. Krogulec G. „Uwagi uzupełniające” w Militaria Zeszyt 2 Warszawa 1983.
19. Olszyna-Wilczyński J. K. „Z dziennika Drużyniaka” w Niepodległość Tom VI 1932 roku.
20. Perzyk B. „SZEREGOWCY 1 DP Sielce, Lenino, 1943.” w Archeologia Wojskowa Nr 4.
21. Polskie guziki wojskowe w XX wieku Katalog z wystawy Elbląg 1988.
22. Przepisy i Instrukcje Umundurowanie Polowe Wojsk Polskich Warszawa 1917.
23. Przepis Ubioru Polowego Wojsk Polskich Warszawa 1919.
24. Przepisy ubiorcze żołnierzy sił zbrojnych w czasie pokoju Warszawa 1952.
25. Przepisy ubiorcze żołnierzy wojska polskiego w czasie pokoju Warszawa 1961.
26. Przepisy ubiorcze żołnierzy wojska polskiego Warszawa 1972.
27. Przepisy ubiorcze żołnierzy sił zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej Warszawa 1995.
28. Wiadomości Wojskowe rok 1917 Nr 29-30 str. 389 Rozkaz Nr 9 pkt. 4.
29. Wiadomości Wojskowe rok 1917 Nr 37 str. 512.
30. Wiewióra H. „Umundurowanie żołnierzy Ludowego Wojska Polskiego w latach 1943-1945” w Muzealnictwo Wojskowe Tom II Warszawa 1964.
31. Wyszczelski L., Dąbrowszczacy, Warszawa 1986.

WSTĘP

Badając dzieje polskiego guzika wojskowego, warto poświęcić baczniejszą uwagę firmom, które zajmowały się produkcją guzików metalowych, fibrowych, szklanych oraz skórzanych. Wszystkich, które były używane przez żołnierzy polskich bez względu na charakter ich zastosowania. Śledząc dzieje tych firm, ich powstawanie, rozwój i rodzaj produkcji, można napotkać wiele interesujących wiadomości. Często właśnie w tych małych zakładach powstawały prawdziwe arcydzieła sztuki grawerskiej widoczne w rysunku orła na guziku.

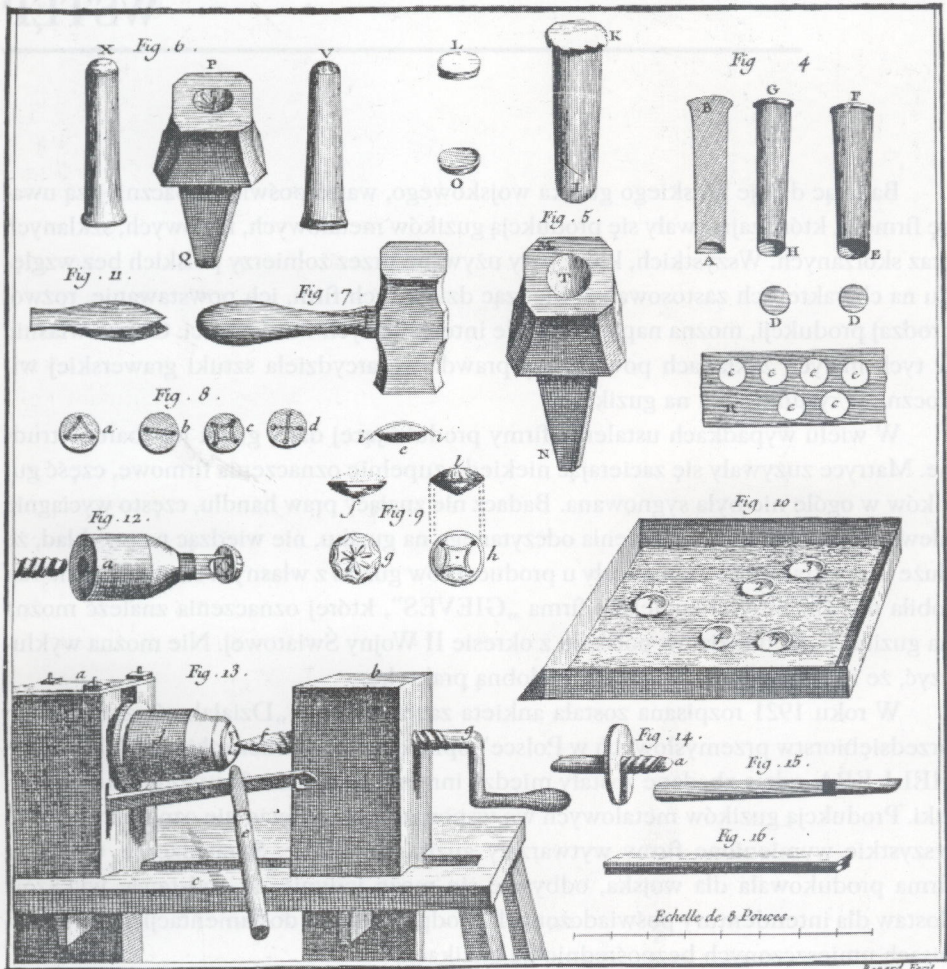
W wielu wypadkach ustalenie firmy produkującej dany guzik jest bardzo trudne. Matryce zużywały się zacierając niekiedy zupełnie oznaczenia firmowe, część guzików w ogóle nie była sygnowana. Badacz nie znający praw handlu, często wyciągnie niewłaściwe wnioski z oznaczenia odczytanego na guziku, nie wiedząc na przykład, że duże firmy krawieckie zamawiały u producentów guziki z własnym oznaczeniem. Tak robiła między innymi angielska firma „GIEVES”, której oznaczenia znaleźć można na guzikach dla oddziałów polskich z okresie II Wojny Światowej. Nie można wykluczyć, że i polskie firmy stosowały podobną praktykę.

W roku 1921 rozpisana została ankieta zatytułowana: „Działalność żydowskich przedsiębiorstw przemysłowych w Polsce” opracowana pod kierunkiem ELIEZERA HELLERA, gdzie zbadane zostały między innymi, wszystkie firmy produkujące guziki. Produkcja guzików metalowych we wspomnianej ankiecie nie oznacza wcale, że wszystkie wymienione firmy wytwarzały guziki wojskowe. Sprawdzenie, czy dana firma produkowała dla wojska, odbywać się może jedynie na podstawie wykazów dostaw dla intendencji poświadczonych w odpowiedniej dokumentacji, bądź na napisach umieszczonych bezpośrednio na guzikach.

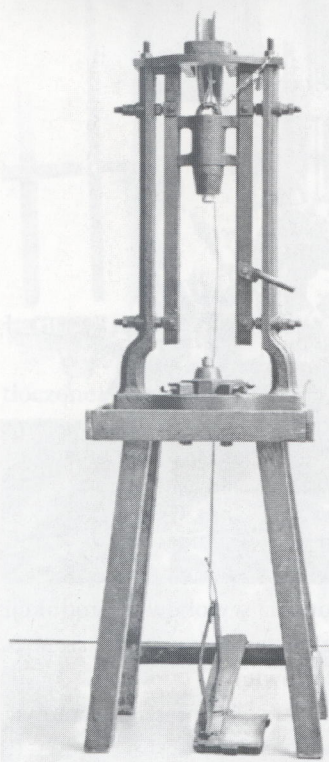
Wśród około 1000 odnotowanych firm, które od 1807 roku do chwili obecnej produkowały i sprzedawały guziki wytypowane zostały tylko te, których działalność jest udokumentowana poprzez napisy na guzikach wojskowych, bądź też w wykazach dostawców dla wojska. Istnieje wiele firm, które posługując się inicjałami, bądź też innymi charakterystycznymi znakami, nie zostały jak dotąd ustalone. Będziemy starali się wyjaśnić te aspekty, które nadal pozostają dla nas zagadką.

KILKA SŁÓW O PRODUKCJI I KONSTRUKCJI GUZIKÓW

Guziki znane są od bardzo dawna, kiedy to brosze i najprzeróżniejsze zapięcia zyskały pętlę do przekładania. Początkowo były to więc zapięcia jakich dziś używa się wyłącznie przy pelerynach, a wynikało to z charakteru noszonych strojów. Na jednej stronie ubioru umieszczano guzik, na drugiej przyszywano pętlę. System zapięć jaki znamy obecnie z dziurką do przełożenia guzika jest wynalazkiem znacznie późniejszym.

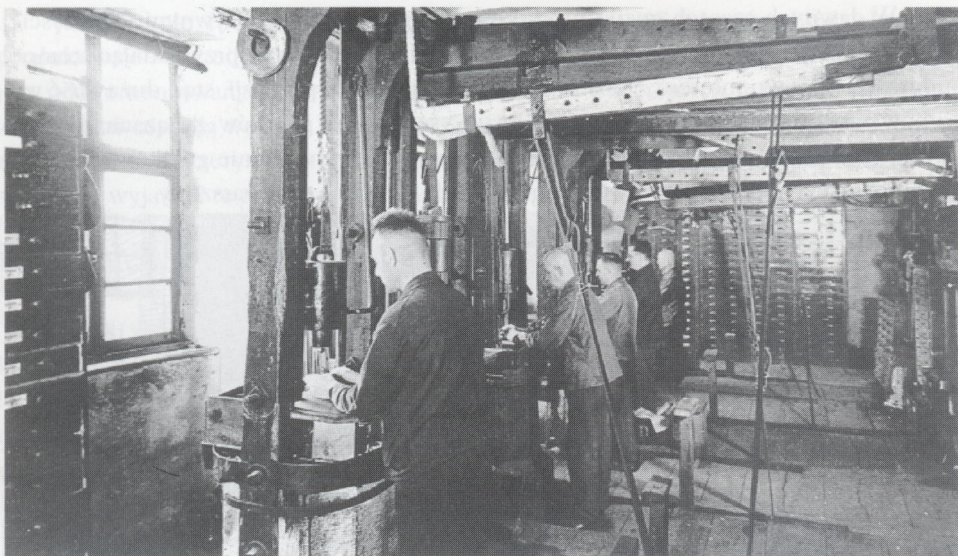
W dawnych czasach guziki produkowano sposobem prymitywnym. Najczęściej były to matryce na których umieszczano kształtkę metalową i przykładając stempel uderzano w niego młotem. Sposób ten nie gwarantował precyzji, stąd duża ilość wyrobów wadliwych, mała wydajność, oraz wysoka cena guzików związana z pracochłonnością. Zachowało się kilka rycin obrazujących wytwarzanie guzików, doskonale obrazujących tak przyrządy i technikę produkcji jak i całe warsztaty.

W okresie późniejszym używano już prostych pras ręcznych, a w przypadkach gdzie potrzebna była większa siła wykorzystywano proste urządzenia pierwowzory dzisiejszych pras mechanicznych. Na metalowym stole umieszczano konstrukcję z bloczkiem do przełożenia liny na końcu której przymocowany był stempel. Drugi koniec ciągnięty był przez pomocnika i na znak majstra puszczały. Stempel opadał i na położonej uprzednio na matrycy kształtce metalowej pojawiał się żądany wizerunek. W urządzeniach o mniejszych gabarytach i mniejszej sile, lina przymocowana była do pedału, a urządzenie to obsługiwał jeden rzemieślnik.

Matryce, w które przez kształtkę uderzał stempel, często nierówno, pękały powodując przestoje i wzrost kosztów. Stąd duża różnorodność w guzikach spowodowana częstą zmianą matryc. Trudno jest spotkać kilka guzików XIX wiecznych o tym samym rysunku awersu i rewersu.

Wiek XX to rozkwit przemysłu. Pojawiają się maszyny, zastosowanie których obniża koszt pro-

dukcji i zwiększa wydajność. Także praca grawerów dotychczas żmudna i czasochłonna, zostaje zautomatyzowana, mają oni do dyspozycji, poza tradycyjnym ryłcem wiele początkowo prostych, coraz bardziej skomplikowanych w okresie późniejszym urządzeń.

Użycie pras mechanicznych podnosi precyzję wykonania wyrobów w produkcji masowej. Od pewnego czasu matryce do produkcji przemysłowej wykonuje się metodą elektrodrążenia, bez artystycznego zaangażowania człowieka.

Znamy kilka sposobów i technologii wytwarzania guzików, które należy omówić ze względu na ich częste występowanie w tekstach opisowych.

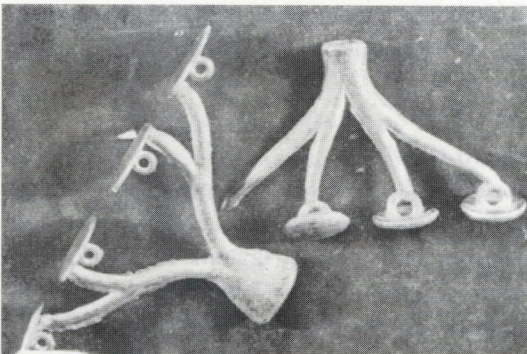

1. GUZIKI JEDNOWARSTWOWE.

Wykonane są z jednej warstwy metalu. Znane już w XIX wieku kiedy to do wytłoczonej uprzednio blaszki lutowano ucho. W okresie Księstwa Warszawskiego do

produkcji guzików odlewanych używano mosiądzu. Żołnierskie guziki jednowarstwowe z okresu Królestwa Polskiego odlewano z ołowiu, cyny i cynku.

Guziki jednowarstwowe jako „maszynne”, produkowane są powszechnie od 1927 roku. Wykonane w ten sposób, że w blaszce guzika wiercono dwa otwory, przekładano przez

nie drut i na tak przygotowanej podstawie wytłaczano zarówno awers jak i rewers przy jednym uderzeniu prasy.

2. GUZIKI DWUWARSTWOWE.

Jest to najpowszechniejsza technologia produkcji guzików stosowana w zasadzie od początku ich istnienia. Guziki dwuwarstwowe wykonane są najczęściej metalu, choć znamy dużą liczbę guzików w których jedną warstwę stanowi metal, a drugą, spodnią, drewno lub na przykład róg. Rozróżniamy dwie odmiany guzików wykonanych tą techniką. Pierwszą z nich charakteryzuje to, że warstwa metalu stanowiąca awers jest od części dolnej oddalona. Między warstwy może być włożony jakiś materiał wypełniający, najczęściej tektura, choć występuje wiele guzików pustych wewnątrz. Podczas produkcji na blaszce stanowiącej awers wytłaczano odpowiedni wizerunek, w części dolnej mocowano ucho, a dopiero później obie warstwy składano przez zawinięcie obrzeża górnej, na krawędzi dolnej warstwy. Druga odmiana wykonana jest w ten sposób, że obie części guzika są na siebie nałożone i nie ma między nimi wolnej przestrzeni. Wykonywano ją w ten sposób, że na blaszkę stanowiącą rewers z uprzednio przymocowanym uchem nakładano czystą płytkę awersu i dopiero na tak przygotowanej konstrukcji wytłaczano odpowiedni wzór. Często guziki odmiany drugiej pomylić można z guzikami jednowarstwowymi, szczególnie jeśli obie części wykonane są z tego samego materiału. Spotkać można również guziki które mają spodnią część odlaną, a górną tłoczoną i nakładaną na warstwę dolną. Są to jednak przypadki rzadkie.

3. GUZIKI CZAPKOWE.

Wykonane są tak jak wymienione wyżej, lecz w miejsce ucha do przyszycia mają zamocowane dwie blaszki, lub druciki rozginane wewnątrz czapki po przymocowaniu paska.

4. GUZIKI Z ELEMENTAMI NAKŁADANYMI.

Wykonane są z metalu jako dwuwarstwowe wewnątrz puste lub wypełnione tekturą i nie mają wytłoczonego na awersie żadnego wizerunku. Pośrodku wierzchniej warstwy guzika znajduje się otwór przez który przekładano blaszki lub druciki przylutowane do nakładki. Po zagięciu drucików mocujących nakładkę na awersie, guzik składano w całość. Guziki tego typu produkowano w zasadzie na całym świecie.

5. GUZIKI PLASTIKOWE Z UCHEM METALOWYM.

Występują w dwóch rodzajach. Pierwsze wykonane są w ten sposób, że do formy wtryskowej przed zamknięciem w odpowiednio wyprofilowane szczeliny wkłada się płytkę z przymocowanym, najczęściej przez sprasowanie, uchem. Po zamknięciu formy następuje wtrysk tworzywa sztucznego, które oblewa płytkę trwale mocując ucho do guzika. W drugim typie przez przewiercony w gotowym plastikowym guziku

otwór przekładano drut z grzybkim, a wystającą część zaginano w ucho. Typowym przykładem są guziki battledresowe.

6. GUZIKI PLASTIKOWE.

Wykonane są w całości wraz z uchem z jednego kawałka tworzywa sztucznego. Forma wtryskowa używana do ich produkcji posiada profile odpowiadające kształtowi całego guzika wraz z uchem. Jest to technologia bardziej skomplikowana od omawianej poprzednio i wymaga wieloczęściowej formy.

7. GUZIKI Z UCHEM NA SPRĘŻYNCE.

Wykonane są w ten sposób, że ucho przymocowane jest do blaszki stanowiącej awers na sprężynce dzięki czemu guzik ściśle przylega do munduru. Posiadają charakterystyczny podłużny rowek wzdłuż osi na rewersie ułatwiający przełożenie igły przez ucho wsunięte częściowo do środka guzika.

8. GUZIKI Z TWORZYWA Z NAKŁADKĄ METALOWĄ.

Guziki z tworzywa sztucznego z nałożoną płytką metalową stanowiącą awers nie zostały wprowadzone do powszechnego użytku i występują jako nieliczne egzemplarze partii próbných.

ALFABETYCZNY SPIS OZNACZEŃ WY- STĘPUJĄCYCH NA GUZIKACH WRAZ Z INFORMACJAMI O FIRMACH PRO- DUKUJĄCYCH I SPRZEDAJĄCYCH POLSKIE GUZIKI WOJSKOWE

1-SZY GATUNEK - Oznaczenie reklamowe.

I-a QUALITAT - Oznaczenie reklamowe. Pierwsza jakość.

A - /F.W. Assman & Sohne/ Fabryka guzików i wyrobów metalowych założona w Berlinie w 1826 r. Oznaczenie spotykane na guzikach Wojska Polskiego z okresu I Wojny Światowej.

ABELES MENDEL I POSER MENDEL - Fabryka Guzików. Rok powstania 1908. Mieściła się w Krakowie przy ul. Św. Agnieszki 9, a od 1924 roku przy ul. Dietlowskiej 37. Wyroby: guziki metalowe, galalitowe i bakelitowe. Firma trudniła się produkcją i hurtowym handlem guzikami. Wyroby sygnowała stylizowanym znakiem palmy.

ADAM WARSZAWA - Brak danych. Działalność w okresie międzywojennym.

ALEXANDER - Brak danych. Oznaczenie na guzikach dla wojska z okresu Królestwa Kongresowego.

ALPACCA - /Biały metal. Stop miedzi, niklu i cynku/. Oznaczenie reklamowe.

ALPACCA WARSZAWA - Patrz ALPACCA.

ALVAREZ GARCILLAN MADRID - Brak danych. Oznaczenie z guzika ochotników polskich w Hiszpanii 1936.

A. M. & C-ie PARIS - Brak danych. Paryska firma produkująca guziki dla Armii Polskiej we Francji w 1917 i 1940 roku.

ARTIFEX - Kraków ul. Piastowska 15. Produkcja po 1945 roku.

A.R.W. - ARON REDEL WARSZAWA. Wyrób guzików metalowych. Firma mieściła się przy ulicy Miłej 7. Działalność w latach dwudziestych.

A.S. PARIS. - Brak danych. Francuska firma, której oznaczenie występuje na guzikach z okresu II Wojny Światowej, między innymi produkowanych dla oddziałów polskich we Francji w 1940 r.

ASCEL - Fabryka wyrobów metalowych i guzików wojskowych w Warszawie, ul. Dzielna Nr 21, Spółka z o. o. Zarząd Nachman Assorodobraj i Wolf Celniker. Wytwarzała galanterię wojskową, guziki i wyroby metalowe. Wolf Celniker posiadał także w Warszawie, przy ulicy Świętojerskiej Nr 34 fabrykę guzików. Działalność w okresie międzywojennym.

ASCEL W. - Patrz ASCEL.

A. SZYFMAN WARSZAWA - /AZRYL/ - Wyrób galanterii wojskowej. Firma powstała w 1916 roku i mieściła się w Warszawie przy ulicy Muranowskiej 6. Oznaczenie spotykane na guzikach wz 17.

A.U. - Brak danych. Wiedeńska firma wytwarzająca guziki dla Wojska Polskiego od roku 1916 do końca lat 20-tych.

A.U. I-A QUALITAT - Patrz A.U.

A.U.W. - Patrz A.U.

A.U. WIEN I-A QUALITAT - Patrz A.U.

B.G. - Patrz B.G. Ł.

BGŁ - Patrz B.G.Ł.

B.G.Ł. - Zakłady Przemysłowe, powstałe w Łodzi w 1921 roku, przy ulicy Kpt. Pogonowskiego 59/61. Był to jeden z poważniejszych zakładów pracujących dla potrzeb wojska. Firma Bronisława Grabskiego do roku 1933 nie zatrudniała u siebie grawera, a potrzebne matryce wykonywał w swej pracowni pan Maurycy Kędrzyński. W maju 1933 roku Bronisław Grabski zaangażował do pracy grawera Piotra Abramowskiego, jako stałego pracownika. W 1934 roku do pracy przyjęty został drugi grawer J.R. Wodzyński, co pozwoliło firmie znacznie rozszerzyć asortyment wyrobów grawerskich, wprowadzając wyrób wojskowych odznak pułkowych, żetonów sportowych i cechowych oraz głowic do sztandarów. W 1938 roku z pracy rezygnuje grawer Piotr Abramowski, otwierając własny zakład, a na jego miejsce zostaje przyjęty grawer S. Machei. W zakładzie B. Grabskiego istniało wiele działów, które zajmowały się następującą produkcją:

Dział Metalowy - masowa produkcja artykułów tłoczonych - guziki masywne wszelkich typów, orły, odznaki szkół wojskowych, emblematy, inicjały, klamry do pasów, gwizdki, ostrogi, okucia do tornistrów i chlebaków, pudełka blaszane do smaru, proszku i mydeł oraz gwiazdki.

Dział Artykułów Strzeleckich, wyszkoleniowych i sprzętu do konserwacji broni - łożyska, imadła, wkładki, pociski ćwiczebne, dyplomy strzeleckie, karabiny szermiercze itp.

Dział Grawerski - w skład którego wchodziła medalieria i emaliernia, produkował odznaki pułkowe, a także żetony wojskowe. Zachował się anons B. Grabskiego z 1927 roku „o gotowości wybicia w ciągu 12 dni znaków na sumę 7.250 zł, na którą miało się składać 2.500 sztuk-10 i 20 groszówek, 3.000 sztuk 50-cio groszówek i 5.000 sztuk 1-dno złotych, za cenę 600 złotych”.

Dział Hafciarski - wykonywał bajorek oksydowany, srebrzony, złożony, patki, wężyki, nasuwki, sznury strzeleckie i adiutanckie, sznury do trąbek sygnałowych, odznaki dla celowniczych, dystynkcje metalowe, temblaki, galony, paseczki itp.

W dniu 3-go maja 1936 roku Minister Obrony Narodowej dekorował Bronisława Grabskiego złotym Krzyżem Zasługi jako wzorowego dostawcę wyrobów dla wojska. Po zakończeniu II Wojny Światowej firma została przejęta pod zarząd państwowy i otrzymała nazwę Zakłady Przemysłowe Bronisław Grabski Pod Zarząd Państwowym, z siedzibą przy ulicy Kpt. Pogonowskiego 56/58. Niedługo później zmieniono nazwę na „Zakłady Przemysłu Guzikarsko-Galanteryjnego”. Bronisław Grabski starał się o przyjęcie do pracy w swojej firmie, lecz podanie to zostało rozpatrzone negatywnie. W zestawieniu, które B. Grabski złożył w dyrekcji fabryki, przemianowanej na Łódzkie Zakłady Galanteryjne podawał, że zakład, w okresie międzywojennym wyprodukował: ok. 15.000.000 guzików mundurowych, 7.000.000 guzików płaszczowych, 20.000.000 guzików do spodni i bielizny, 500.000 orzełków do czapek i inne. W 1948 roku zakład zostaje połączony z byłym Zakładem Ślusarsko-Mechanicznym Braci Gustaw i Herbert Rosner (założonym w 1929 roku) znajdującym się przy ulicy Limanowskiego 129 i otrzymują wspólną nazwę: Łódzkie Zakłady Przemysłu Guzikarsko-Galanteryjnego z siedzibą przy ul. Zakątnej 56/58. W 1951 roku do firmy przyłączony zostaje kolejny zakład produkcyjny mieszczący się przy ul. Kopernika 71/73, a w 1954 roku zostaje dołączona kolejna firma J. Siemiński i S-ka mieszcząca się przy ulicy A. Struga 21. Struktura firmy ulega ciągłym przemianom, by w końcu podzielić się na dwa samodzielne przedsiębiorstwa:

1. „Zakłady Przemysłu Guzikarsko-Galanteryjnego im. M. Fornalskiej” z siedzibą przy ul. Limanowskiego 129,
2. „Łódzkie Zakłady Przemysłu Guzikarsko-Galanteryjnego” z siedzibą przy ul. Zakątnej 56/58, które w 1959 roku otrzymują nową nazwę „Wytwórnia Galanterii Metalowej WAGMET”. W 1963 roku oba zakłady łączą się a „WAGMET” otrzymuje nazwę „Zakłady Wyrobów Galanteryjnych im. Małgorzaty Fornalskiej” z siedzibą w Łodzi przy ul. Lodowej 101.

B.GRABSKI ŁÓDŹ - Patrz B.G.Ł.

BIAŁY METAL - Oznaczenie reklamowe.

BIERTÜMPFEL FRYDERYK - /BÜRTUMPFEL/ - Brązownik, starszy cechu mosiężników i brązowników, właściciel „Fabryki Guzików Metalowych, Herbowych i Wojskowych” istniejącej w latach 1832 - 1869 w Warszawie przy ul. Senatorskiej 460.

BIERTÜMPFEL HERMAN - /BÜRTUMPFEL/ - Majster cechu brązowników i mosiężników. Posiadał fabrykę guzików w Warszawie przy ul. Długiej 587, której w 1909 roku na mocy testamentu właścicielami zostali Władysław Stanisław Biert-

umpfel i wdowa Maria Emilia Biertumpfel, oboje z Warszawy.

BIRMINGHAM - Oznaczenie na guzikach dla wojska z okresu Królestwa Kongresowego. Także miejscowość w Wielkiej Brytanii, znana z wielu firm produkujących guziki.

B.M. - Patrz B.MIERNOWSKI WARSZAWA.

B. MIERNOWSKI WARSZAWA - Spółka z o.o. Dom Handlowo-Przemysłowy. Wytwórnia umundurowania dla instytucji państwowych, Warszawa, ul. Orla 3.

B.M.W. - Patrz B.MIERNOWSKI WARSZAWA.

BRISTOL M.M. - Brak danych. Prawdopodobnie MOSZEK MŁYNEK. Okres międzywojenny.

B.R. - Brak danych. Okres międzywojenny.

BR. GRABSKI ŁÓDŹ - Patrz B.G.Ł.

BRON.GRABSKI ŁÓDŹ - Patrz B.G.Ł.

BRONISŁAW GRABSKI ŁÓDŹ - Patrz B.G.Ł.

B.R.ST. - Brak danych. Okres międzywojenny.

BRUDER SCHNEIDER WIEN - Patrz B.S.W.

B.R.W. - Brak danych. Okres międzywojenny.

B.S. - Patrz B.S.W.

B.S.W. - BRUDER SCHNEIDER WIEN - Zakład medalierski założony ok. 1880 roku w Wiedniu przez Roberta i Teodora Schneider, prowadzony przez Roberta i Hansa Schneider do 1944 roku.

B.S.W. SUPERIEUR - Patrz B.S.W.

B.T. - Patrz B.T.K.

B.T.K. - BRACIA THORN KRAKÓW /JAKÓB i ISAK/ - Fabryka wyrobów metalowych powstała w 1896 roku w Krakowie, ul. Krasickiego 18. Wytwarzali guziki metalowe, haczyki, kółka do ubrań i obuwia, klamerki metalowe, zatrzaski do śniegowców. W okresie okupacji firmę prowadził i zarządzał nią JÓZEF EISSLER.

BUCH - BRACIA - Fabryka guzików metalowych założona w 1809 roku w St. Petersburgu, Wyspa Wasiliewska 5 linia 20. Największa fabryka guzików w Rosji o masowej i zróżnicowanej produkcji. Firma była powiązana także z producentami guzików w innych krajach.

BUTTONS Ltd B'HAM - Patrz BUTTONS LIMITED BIRMINGHAM.

BUTTONS LIMITED BIRMINGHAM - Angielska spółka z ograniczoną odpowiedzialnością powstała w 1907 roku, skupiająca szereg firm produkujących guziki w Birmingham. Obecnie głównym przedstawicielem jest FRANCIS SUMMER ENGINEERING COMPANY. Znakiem handlowym firmy jest oznaczenie „BUTTONS LIMITED” i dwa skrzyżowane miecze.

B.Z.P. - Brak danych. Oznaczenie spotykane na guzikach wz 17.

CIESZYN /dwa lwyl/ - Brak danych.

CENSOR - Patrz L. CENSOR.

CENTRALNE MAGAZYNY - SEKCJA ZAOATRZENIA, DEPARTAMENT BUDOWNICTWA MINISTERSTWA SPRAW WOJSKOWYCH - Produkcja ha-

ków do mundurów z blachy żelaznej. Dostarczyły do Sekcji Mundurowej M.S. Wojsk. haki w ilości 100.000 sztuk, wartości 80.000 mk dnia 16.06.1920r.

CH.G.W. - CHIL GUTMAN WARSZAWA - Wytwórnia guzików metalowych. Fabryka mieściła się przy ul. Dzielnej Nr 51, a od 1939 roku przy ul. Gęskiej Nr 39.

CHAPSAL and MICHAUD PARIS - Brak danych. Oznaczenie spotykane na guzikach produkowanych we Francji dla Armii Błękitnej.

D.G.W. - Brak danych. Okres międzywojenny.

DMITRIEWA MOSKWA - Brak danych. Oznaczenie spotykane na guzikach Korpusów Polskich w Rosji.

D.P.C. - Brak danych. Działalność w okresie międzywojennym.

D.W. - Brak danych. Działalność w okresie międzywojennym.

EDUARD J. BITTNER PRAG - Brak danych. Oznaczenie stosowane na guzikach z okresu międzywojennego (orzeł nakładany).

ELEM. W. - Patrz L.M.W.

ESEF - Patrz S.F.

ESEF W. - Patrz S.F.

ESEF W. ALPACCA - Patrz S.F.

ESEL - Patrz S.L.

E.S.E.L. - Patrz S.L.

ESEL W. - Patrz S.L.

ESEL WARSZAWA - Patrz S.L.

E.W.C. - Brak danych. Okres międzywojenny.

EXTRA FEIN - Oznaczenie reklamowe. Dobry wyrób.

EXTRA FEIN B. i F. - Brak danych. Oznaczenie z guzików z lat 20-tych.

EXTRA FEIN R. B. - Brak danych. Oznaczenie z guzików z lat 20-tych.

EXTRA QUALITY - Oznaczenie reklamowe. Wysoka jakość.

F.A.B. - Brak danych. Oznaczenie spotykane na guzikach wz 17 produkcji austriackiej.

F.A.B. HOCHFELN - Patrz F.A.B.

FEINE QUALITAT - Oznaczenie reklamowe.

FENIZSTEIN J. - Firma mieściła się w Warszawie, przy ulicy Senatorskiej. Była stałym dostawcą Sekcji Mundurowej M.S. Wojsk. Dostarczyła między innymi 256 000 sztuk guzików dnia 25.II.1920, za kwotę 18.144 mk, oraz dnia 26.VIII.1920 roku 1.000.000 sztuk za kwotę 80.000 mk., realizując część zamówienia.

FINE QUALITY ROZANA - Oznaczenie spotykane na guzikach z okresu Królestwa Kongresowego. Różana - miejscowość w byłej guberni Grodzieńskiej, powiecie Słonimskim, własność rodziny Sapiechów.

FIRMIN LONDON - Firma Firmin & Jennens Company była głównym producentem guzików w Anglii w XIX wieku. Do dziś istnieje pod nazwą Firmin i Synowie w Birmingham. Jej historia sięga roku 1677, kiedy to w najstarszej drukowanej Liście Nazwisk Kupców w Londynie pojawia się Thomas Firming jako wykonawca guzików w Three King's Court przy Lombard Street w Londynie. Zapisy z 1770 roku wykazują, że firma zmieniła nazwę na Firmin, a jej losy przebiegały następująco:

- 1771-78 Samuel Firmin, wykonawca guzików, koło Somerset House,
- 1793 Samuel Firmin, No 153 The Strand, lokal który firma zajmowała do roku 1894,
- 1797 Firmin i Westall,
- 1812 Philip Firmin,
- 1815-23 Firmin i Langdale,
- 1826 Robert Firmin, dodatkowy lokal wzięto przy Clare Court, Drury Lane, London,
- 1838 Firmin i King, inna filia otwarta przy 13 Conduit Street, London; firma poszerzyła produkcję o płatnerstwo,
- 1839 Firmin i Synowie, dodatkowy lokal przy White Horse Yard, Drury Lane, London,
- 1841 Philip i Samuel Firmin,
- 1875 firma została przekształcona w spółkę z ograniczoną odpowiedzialnością. Odnotowano adresy: 153 The Strand, 13 Conduit Street, 12 White Horse Yard i 20 Stenhope Street, Clare Marke,
- 1894 firma przeniosła się na Strand 108, 109 St. Martin`s Lane i wkrótce po tym została otwarta fabryka przy Globe Works w Hockley, Birmingham,
- 1915 firma przeniosła się na Cork Street, lokal ten stał się centralą firmy i jedynym adresem w Londynie,

- 1968-81 Ford Road stał się adresem centrali firmy w Londynie VII,

- 1971 fabryka w Birmingham przeniosła się z Globe Works do New Row, Birmingham.

FR. KARPOWICZ WARSZAWA - Brak danych. Okres międzywojenny.

FRANK, PATSCHE i ŻAJKOWSKI Sp. z o.o. - Warszawa, Jerozolimska 20. Sklep ze specjalnym działem wojskowym w którym sprzedawano wszelkie ozdoby wojskowe, takie jak dystynkcje, orły do czapek, odznaki, haki do mundurów i guziki.

GALMET - Zakłady Galanterii Metalowej. Głuchołazy ul. Kopernika 1. Produkcja w okresie powojennym.

GAT. MARS - patrz B.G.Ł.

GAT. MARS B. GRABSKI ŁÓDŹ - Patrz B.G.Ł.

GAUNT LONDON - Firma angielska, założona ok. 1725 roku.

- 1879 Firmin Gaunt - Cumming Street, Pentonvilk Road, N.,

- 1880 Firmin Gaunt - 373 City Road. W.,

- 1890-94 Gaunt J.R. Son - Clifford Street, Birmingham,

- 1895-99 Firmin Gaunt - Warstone Parade, Birmingham. Firma posiadała także oddział w Nowym Jorku, który sprzedany został firmie Watterbury Buttons Co.

W 1924 roku firma J.R.Gaunt dokonała połączenia z firmą Jennens Co. London /Firma Jennens Co. London od 1805 do 1860 roku wykazywana była jako producent guzików. W 1852 zmieniła nazwę na Thomas Jennens Co./. Oznaczenie występuje na guzikach PSZ z okresu II Wojny Światowej.

GIEVES Ltd - Angielska firma krawiecka. Magazyn i dostawy dla wojska. 80, Piccadilly W.I. London. Oznaczenie to występuje na guzikach z okresu II Wojny Światowej.

G.J. and F. PARIS - Brak danych. Francuska firma produkująca guziki dla żołnierzy Armii Polskiej we Francji w okresie I Wojny Światowej.

GOLDSTERN I. - Wytwórca guzików w XIX wieku, w okresie Królestwa Kongre-

sowego. Zakład mieścił się w Warszawie przy ul. Dzikiej 2318.

GUZ - MET - Pracownia Ślusarsko-Brazownicza. Kraków ul. Kalwaryjska 21. Okres powojenny.

GUZOMETAL SP. Z O.O. - Fabryka Guzików Metalowych. Warszawa ul. Długa 27. Produkcja w okresie międzywojennym.

GUZPOL - Wytwórnia Guzików i WYROBÓW Metalowych, Warszawa ul. Nalewki 37 (Dzielna 15). Spółka rozpoczęła działalność 13.III.1923 roku. Wspólnicy HENOCH MŁYNEK i LEJZOR MŁYNEK, obaj z Warszawy. Firma wpisana do rejestru handlowego 27.III.1923 roku. Była stałym dostawcą Sekcji Mundurowej M.S. Wojsk. W 1933 roku właścicielem został LEJZOR MŁYNEK, zamieszkały w Warszawie, ul. Nowolipki 23.

GUZPOL WARSZAWA - patrz GUZPOL.

HENDERSON JERUSALEM - Brak danych. Firma, która produkowała guziki dla Dywizji Strzelców Karpackich.

H.G.W. - HIRSZ GURWICZ WARSZAWA. Fabryka guzików przy ul. Franciszkańskiej 10. Okres międzywojenny.

H.G.W. UNION - Patrz H.G.W.

H.J. PARIS - Oznaczenie na guzikach Armii Błękitnej gen. Hallera.

HOCHFEINE QUALITAT - Oznaczenie reklamowe. Wysoka jakość.

HOCHFEINE QUALITÄT - Odmiana pisowni. Patrz HOCHFEINE QUALITAT

HOCHFEINE QUALITÄT F. L - Brak danych.

H.U. - Brak danych. Austriacka firma z Wiednia.

HUGUENIN FERES - /HUGUENIN BRACIA/ - Medalierzy. Wytwórnia artystyczna wszelkiego rodzaju medali i fabryka monet. Założona przez Henrygo Huguenina /1879-1929/, w roku 1899 w miejscowości Le Locle w Szwajcarii. Produkowała dla D.S.P. orły, guziki, odznaki, odznaczenia itp. Zakład istnieje do dziś.

H.U.W. - Patrz H.U.

IEDICKE - Patrz JEDICKE.

I.C.M. - I.C. Maedicke. Brak danych. Niemiecka firma z Berlina produkująca guziki między innymi dla Polnische Wehrmacht.

I.M.W. - Brak danych. Oznaczenie spotykane na guzikach wz 28.

I.S.W. - Brak danych. Oznaczenie spotykane na guzikach wz 17.

I.W.C. - Brak danych. Napis na guzikach Marynarki Wojennej wz 20.

JAKOR - Fabryka tektury i guzików papierowych, dawniej J. Fr. SZTARK Sp. z o. o. z siedzibą w Warszawie przy ul. Przyokopowa 11 /Przyokopowa 43/, zawarta w dniu 17 marca 1920 roku. Od 1924 roku właścicielem JAKOR-u był Konrad Stanisław. Spółka dostarczyła dnia 24.VII.1920 roku 3.000.000 guzików do spodni za kwotę 212.670 mk. do Sekcji Mundurowej M.S. Wojsk.

JEANCE LUIS PARIS - Brak danych. Francuski wytwórca guzików, którego oznaczenie jest na guzikach wykonanych we Francji w okresie II Wojny Światowej.

JEDICKE /IEDICKE/ LUDWIK - Znany od około 1815 roku, znaczący produ-

cent wszelkich metalowych guzików, wykonujący także wszystkie rodzaje guzików dla wojska w Królestwie Kongresowym. Zakład mieścił się w Warszawie przy ul. Na Leszno najpierw pod nr 737 później 654.

JEDNOSTAJNY - /w katalogach firm oferujących guziki spotyka się pisownię **JEDNOSTALNY**/ - Oznaczenie guzików wykonanych z metalu o naturalnej kolorystyce, informujące że guzik nie jest pokryty żadną warstwą metaliczną, co nie zawsze było zgodne z prawdą.

JOSEF ZIMBLER - Oznaczenie spotykane na guzikach Legionów Polskich z orłem bez korony.

J.R. GAUNT & SON LONDON - Patrz **GAUNT**.

J.R. GAUNT & SON LTD LONDON ENGLAND - Patrz **GAUNT**.

J.R. GAUNT & SON Ltd LONDON ENGLAND - Patrz **GAUNT**.

J.M.C. - Chaim i Juda Jonas Błotnik - Fabryka guzików założona w 1895 roku w Nowym Mieście.

J.M.W. - **JÓZEF MICHROWSKI WARSZAWA**. Zakład grawerski mieszczący się przy ul. Nowy Świat 15.

J.M.W. WARSZAWA - Patrz **J.M.W.**

J. PLUTA E. MIŁKOWSKI - Dostawy materiałów i przyborów krawieckich, szewskich, taborowych i sportowych. Fabryka czapek i umundurowania, Warszawa ul. Nalewki 2a. Biuro sprzedaży ul. Żłota 44. Działalność w okresie międzywojennym.

J.S. - Brak danych. Okres międzywojenny.

J.S.W. MAGNETA - Brak danych. Okres międzywojenny.

J.SZ. - **JANKIEL SZPEKULANT**. Fabryka guzików metalowych, z masy perłowej i ozdób wojskowych założona w 1884 roku. Warszawa ul. Leszno 1, później Dzielna 4. Dostarczyła do Sekcji Mundurowej M.S. Wojsk. w dniu 11.10.1920 roku guziki w ilości 1.000.000 sztuk za kwotę 340.000 mk.

J.Sz.W. - Patrz **J.SZ.**

J.SZ.W. - Patrz **J.SZ.**

J.THIRION - Oznaczenie spotykane na guzikach produkowanych dla Wojska Polskiego we Francji w 1940 roku.

J.W.C. - Brak danych. Okres międzywojenny.

K. JASIŃSKI POZNAŃ - Oznaczenie spotykane na guzikach wz 27 i 28.

KENNING LONDON - Brak danych. Angielska firma, której znaczenie jest na guzikach dla Marynarki Wojennej, produkowanych dla PSZ na zachodzie.

K.K.W. - **KONARZEWSKI KONSTANTY WARSZAWA** - Zakład Przemysłowy powstały w 1902 roku, mieszczący się przy ulicy Młynarskiej 46. W zakładzie wykonywano guziki wojskowe, guziki z papier-mache, paltowe, bucikowe oraz bieliźniane, a także emblematy i okucia do ekwipunku wojskowego. W zakładzie mieściły się trzy działy, w których wykonywano :

I Dział mechaniczny: Prasy ręczne i pasowe.

II Dział sztancowni: Okucia dla ekwipunku wojskowego.

III Dział guzikarski: Guziki wojskowe i z papier-mache.

K.M.W. - Brak danych. Okres międzywojenny.

KOMETA - Fabryka wyrobów metalowych, szlutowanych i tłoczonych. Rok powstania 1908, Warszawa ul. Elektoralna 14. Właścicielami byli: Lucjan Budzyński i Wł. Łempicki. W fabryce produkowano metalowe wyroby tłoczone, guziki, okucia itp. W okresie od 14.VI.1920 do 27.IX.1920 roku dostarczyła do Sekcji Mundurowej M.S.Wojsk haki do bluz w ilości 850.000 sztuk na łączną kwotę 850.000 mk

KOPIEJKIN A. I. PETERSBURG - /Aksentij Ignatiewicz/ - Fabryka guzików metalowych, oficerskich i ozdobnych oraz wyrobów metalowych. Założona w 1861 roku, mieściła się przy ul. Ligowskiej 42.

KOPIEJKIN MAKSYM PIOTROGRAD - /Ignatiewicz/ - Był bratem Aksientija. Fabryka guzików założona ok. 1880 roku, Wyspa Wasilewska 5.

K.W. - Patrz K.K.W.

L.B. - LEON BRENNER. Fabryka galanterii wojskowej. Kraków ul. Floriańska 36.

L. CENSOR - Patrz L. CENSOR KRAKÓW.

L. CENSOR KRAKÓW - /ŁAZARZ - ?/ Fabryka guzików, Kraków ul. Szewska 18. Wyrób i sprzedaż przyborów wojskowych oraz czapek, haftów, guzików i innych artykułów wojskowych. Dostawca P.T. Kwatermistrzów i Spółdzielni Wojskowych.

L.M.W - LEIZOR MŁYNEK WARSZAWA - Wytwórnia guzików i wyrobów metalowych, Warszawa ulica Dzielna 15. Rozpoczęcie działalności 13.03.1923.

L.M.WARSZAWA - Patrz L.M.W.

L.M.W. N/s JEDNOSTAJNY - Patrz L.M.W.

L.M.W. N/s MASYWNY - Patrz L.M.W.

L. MINCHEJMER - Patrz MINCHEJMER LUDWIK.

L. MINCHEJMER WARSZAWA - Patrz MINCHEJMER LUDWIK.

L. MINCHEJMER w WARSZAWIE - Patrz MINCHEJMER LUDWIK.

L. MÜNCHHEIMER - Patrz MINCHEJMER LUDWIK.

LOUIS JEANCE - Brak danych. Oznaczenie spotykane na guzikach produkowanych dla Wojska Polskiego we Francji w 1940 roku.

Ł.C. - Patrz L. CENSOR.

Ł.C.K. - Patrz L. CENSOR.

Ł. CENSOR KRAKÓW - Patrz L. CENSOR.

Ł.Z.G. - Łódzkie Zakłady Przemysłu Galanteryjnego. Patrz B.G.Ł.

MADE IN ENGLAND - /Wyprodukowano w Anglii/. Oznaczenie spotykane na guzikach angielskich produkowanych dla PSZ na Zachodzie

MAGNETA J. S. - Patrz J.S.

MAGNUS HERSZ S. - Pieczętarz, właściciel zakładu wyrobów metalowych czynnego w latach 1825 - 1865 w Warszawie, przy ul. Na Leszno 719. Wykonywał guziki dla wojska w okresie Królestwa Kongresowego. Na guzikach występuje oznaczenie „H.S.MAGNUS et Comp. Fabr: Warsz.”

MAGNUS ALEKSANDER - właściciel zakładu wyrobów metalowych czynnego w latach 1865 - 1900 w Warszawie przy ul. Leszno

MARS B.G.Ł. - Patrz B.G.Ł.

MASS KAROL - Pieczętarz i producent guzików. Wykonywał guziki dla wojska w okresie Królestwa Kongresowego. Adres zakładu: Warszawa ul. Senatorska 463.

MASYWNY - Oznaczenie techniczne często stosowane na guzikach oznaczające, że guzik jest jednowarstwowy, spotykane także na egzemplarzach dwuwarstwowych.

MAURICE BOURDON - Brak danych. Francuska firma produkująca guziki w czasie I i II Wojny Światowej między innymi dla armii polskiej.

MAURICE BOURDON PARIS - Patrz MAURICE BOURDON.

M.C. - Patrz J.M.C.

M. C. LILLEY & CO. COLUMBUS O. - Brak danych. Oznaczenie z guzika ochotników polskich z Ameryki. I W. Ś.

METALOPLAST - Wytwórnia Galanterii Metalowej Przedsiębiorstwo Państwowe. Kraków-Podgórze ul. Rydlówka 13. Produkcja w okresie powojennym.

M.G. UNION - Patrz M.G.W.

M.G.W. - MOSZEK GURMAN WARSZAWA - Firma mieściła się przy ulicy Dzikiej 37, wytwarzała galanterię wojskową. Działalność w okresie międzywojennym.

MŁYNEK MOSZEK - Fabryka guzików, orzełków, ozdób wojskowych i wyrobów metalowych. Powstała w 1891 roku w Warszawie przy ulicy Nalewki 37. Od około 1930 roku ul. Bonifraterska 11-13. Prawdopodobnie w okresie 1914-1919 firma zawiesiła działalność, aż do roku 1920. W okresie międzywojennym istniała również firma MŁYNEK BINEM, przy ulicy Dzikiej 45-55, gdzie sprzedawano galanterię wojskową.

MODUS - Zakłady przemysłu Odzieżowego. Bydgoszcz ul. Lenartowicza 33/35. Jeden z największych powojennych zakładów wytwarzających umundurowanie dla Wojska Polskiego.

MROZOWSKI LEON - /MROŻOWSKI/ - Wytwórnia Wyrobów Metalowych i Szyldów. Warszawa, ul. Żurawia 31. Firma L. Mrozowski przejęła firmę L. Minchejmer, po krótkim okresie wspólnej działalności w latach 30-tych.

MÜNCHHEIMER SAMUEL - /1780 - 1844/, syn Abrachama, mistrz kunsztu pieczętarskiego, sztycharz, wytwórca guzików. Zamieszkał w Warszawie wraz z rodziną w 1795 roku. W 1808 złożył przysięgę przed Ministerium Skarbu Księstwa Warszawskiego i otrzymał patent przysięgłego pieczętarza na rzeźbienie pieczęci skarbowych. Właściciel zakładu produkującego pieczęcie i guziki. Czołowy wytwórca guzików dla wojska w okresie Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego. Zakład mieścił się w Warszawie przy ul. Na Tłomackim 599, Długiej 585 i Bielańskiej 594.

MÜNCHHEIMER JAN SALOMON - /1808 - 1879/ - Syn Samuela, medalier, rysownik i rytownik, sztycharz Banku Polskiego. Właściciel pracowni grawerskiej i drzeworytniczej w Warszawie.

MÜNCHHEIMER KAROL ZYGMUNT - /1787 - 1875/ - Syn Salomona, grafer i brązownik, wytwórca guzików i pieczęci. Założyciel i właściciel znanej od 1816 roku „Fabryki Guzików, Kapsli i Wyrobów Metalowych” w Warszawie przy ul. Senatorskiej 474, Na Tłomackim 599 i Bielańskiej 608. Główny producent guzików dla armii Królestwa Kongresowego. Odmiany pisowni nazwiska podano w Części I.

MÜNCHHEIMER WŁADYSŁAW ZYGMUNT - /1837 -1875/ - Syn Karola Zygmunta, grawer i pieczętarz, przejął fabrykę po ojcu.

MINCHEJMER LUDWIKA - /1840 - 1904/ - Żona Adama, przejęła po szwagrze Władysławie Zigmuncie w 1875 roku „Fabrykę guzików, wyrobów pieczętarskich i metalowych”.

MINCHEJMER ADAM - /1861 - 1900/ - Syn Ludwiki i Adama, współwłaściciel „Fabryki wyrobów pieczętarskich, guzików metalowych i innych takichże przedmiotów oraz stempli kauczukowych”, którą prowadził razem z matką.

MINCHEJMER LUDWIK - /ok. 1870 - 1920/ - Syn Władysława Zygmunta, właściciel „Fabryki guzików i wyrobów metalowych”. Produkował między innymi guziki z numerami, artyleryjskie i wzór 17 dla Legionów Polskich.

M.W.P. - MIECZYŚLAW WEGNER POZNAŃ. Pracownia galanterii i ozdób wojskowych założona w 1920 roku przy ul. Półwiejskiej 31.

M.W.W. - MENDEL WARSZAWSKI WARSZAWA- Fabryka guzików i galanterii metalowej. Wytwarzała również guziki z masy perłowej. Firma mieściła się przy ulicy Nalewki 32, później przy ul. Nowolipki 6 i Dzikiej 6. Dostarczyła do Sekcji mundurowej M.S. Wojsk guziki z orłem w ilości 500.000 sztuk za sumę 165.000 mk dnia 1.06.1920 roku, oraz 2.500.000 sztuk dnia 10.08.1920 roku za sumę 850.000 mk.

M.W.WARSZAWA - Patrz M.W.W.

NASŁADNIKI I sort DIMITRIEWA - Patrz DIMITRIEWA MOSKWA.

N-ki W. M. DIMITRIEWA MOSKWA - Patrz DIMITRIEWA MOSKWA.

N/S JEDNOSTAJNY - Patrz JEDNOSTAJNY.

N/S MASYWNY - Patrz MASYWNY.

O.P.C. - Brak danych. Oznaczenie spotykane na guzikach wz 28.

PAŃSTWOWE ZAKŁADY UMUNDUROWANIA - Powstały w 1928 roku. Filie zakładów: Kraków, ul. Szlak 42, Poznań ul. Kraszewskiego 21/25, Warszawa ul. Smocza 35, oddział sprzedaży ul. Nowy Świat 69 i od 1939 roku ul. Krakowskie Przedmieście 11. Fabryka umundurowania dla funkcjonariuszy państwowych. Ubiorry wojskowe i cywilne, przybory i ozdoby wojskowe, galanteria, broń, przedmioty oporządzenia.

P.E. KRAKÓW - Brak danych. Działalność w okresie międzywojennym.

P.E. KRAKÓW MASYWNY - Patrz P.E.KRAKÓW.

PERFECTIONNE 15 M. PARIS - Oznaczenie stosowane na guzikach wytwarzanych dla polskich oddziałów tworzonych na terenie Francji w 1940 roku.

PERFECTIONNE 25 M. GB PARIS - /G.B./ - Brak danych. Oznaczenie spotykane na guzikach wytwarzanych dla polskich oddziałów tworzonych na terenie Francji w 1940 roku

PERFEKT A.R. - Brak danych. Działalność w latach dwudziestych.

PIŁSUDCZYK J. B. - Brak danych. Działalność w latach dwudziestych.

P.M.K. - Brak danych. Oznaczenie spotykane na guzikach Śląskich.

P. N. - Brak danych. Niemiecka firma produkująca guziki dla Polnische Wehrmacht.

POLGAL - Zakłady Artykułów Technicznych i Galanterijnych. Częstochowa

ul. Armii Ludowej 66, obecnie ul. Ogrodowa 66. Firma przejęła w 1971 roku produkcję od Wytwórni Galanterii Metalowej „METALOPLAST” Kraków ul. Rydlówka 13. Zakład istnieje do dziś. Produkuje guziki z tworzyw sztucznych z uchem metalowym, między innymi wojskowe według wzoru 95.

POLOGNE CH.G.W. - Patrz CH.G.W.

POLONIA - Oznaczenie reklamowe.

POLONIA S. i C. - Brak danych. Oznaczenie z guzików produkowanych w kraju w latach 20-tych.

POLONIA W. - Brak danych. Oznaczenie z guzków wz 28.

POLONIA W.O.W. - Brak danych. Oznaczenie spotykane na guzikach z lat 20-tych.

POLONIA W.S. - Brak danych. Oznaczenie z guzków wz 28.

POLONIA W.S.W. - Brak danych. Oznaczenie z guzków wz 28.

POLONJA - Oznaczenie reklamowe. Odmiana pisowni.

POLONJA S. i C. - Brak danych. Produkcja w latach dwudziestych.

POLONJA W. Sz. - Oznaczenie spotykane na guzikach z okresu 1922-1927.

POLSKI WYRÓB - Oznaczenie reklamowe.

PONIATOWSKI - /PONIATOWSKY/ - Oznaczenie na guzikach dla wojska z okresu Królestwa Kongresowego. Prawdopodobnie firma angielska.

PRIMA - Oznaczenie reklamowe.

PZG - Państwowe Zakłady Przemysłu Guzikarsko-Galanteryjnego. Patrz B.G.Ł.

R.K.D.W. - Brak danych. Oznaczenie z guzika wz 26 opatentowanego przez Tadeusza Szuwowskiego z Warszawy.

RYKIERT ANTONI - /RYKERT, RUKERT/ - Zmarły w 1857 roku właściciel zakładu brązowniczego produkującego guziki, Warszawa ul. Długa 557. Później własność grawera Wilhelma LANGE, a od 1870 roku wdowy po nim. Na guzikach spotyka się również napis „RUCKERT BUCH WARSZAWA” - świadczyć to może o powiązaniach z jednym z największych producentów guzików jakim była firma Braci BUCH.

RZEMPOL - /RZEMiosło POLskie/ - Brak bliższych danych o działalności firmy, która mieściła się w Mińsku. Produkowała również orły dla 1-go Pułku Ułanów Kreszowieckich. Na rewersie guzików umieszczono datę 1918.

R.W. - Brak danych. Oznaczenie spotykane na guzikach wz 28 i na guzikach LWP z okresu 1947-1961.

SCHNEIDER BRACIA - Patrz B. S. W.

S.F. - SKARNIK H. i FISZBEIN H. Wytwórnia guzików i ozdób wojskowych oraz wszelkich wyrobów metalowych, Warszawa ul. Nowolipki Nr 34.

S. F. W. 25 m/m. - Patrz S.F.

S. ⚡ F. - Patrz S.F.

S.F.W. - SKARNIK FISZBEIN WARSZAWA - Patrz S.F.

S.F.W. N/S JEDNOSTAJNY - Patrz S.F.

S.G.M. - SZTANCOWNIA GALANTERII METALOWEJ - Spółka z o. o. Założona w 1926 roku, w Warszawie przy ul. Przyokopowej 45. Właścicielami byli: Wiktor Włodawer i Leon Olszewski. Okres międzywojenny.

S.G.M.WARSZAWA - Patrz S.G.M.

S.J. - Patrz S. JABŁOŃSKI S. Z oo POZNAŃ.

S.J.P. - Patrz S. JABŁOŃSKI S. Z oo POZNAŃ.

S. JABŁOŃSKI POZNAŃ - Patrz S. JABŁOŃSKI S. Z oo POZNAŃ.

S. JABŁOŃSKI S. Z oo POZNAŃ - Fabryka Wyrobów Metalowych Sp. z o. o. Poznań, ul. Ratajczaka 17. Spółka powstała w 1926 roku. Właściciele Tadeusz Ratajczak i Gustaw Ratz. Wyroby: spinki i guziki do bielizny męskiej, guziki metalowe, pozłacane, posrebrzane, odznaki, kółka i haczyki do obuwia, medale, orzełki, guziki emaliowane i z masy perłowej, szpilki do krawatów, odznaki dla Towarzystw i inne.

S.L. - STANISŁAW LIPCZYŃSKI - /1863-1939/ Zakład artystyczno-grawerki założony w 1890 roku w Warszawie, przy ulicy Marszałkowskiej 149. Wytwarzał wszelkie wyroby w zakresie grawerstwa takie jak: żetony, monogramy, herby, stemple, faksymile, guziki i inne. W okresie międzywojennym wyprodukował duże ilości guzików wojskowych i liberyjnych.

S.L. STELLA - Patrz S.L.

S.L.W. - Patrz S.L.

S. M. BUSPOZ - Brak danych. Okres międzywojenny.

SPINK & SON - /Medalierzy J.K. Mości/ - 5, 6 & 7 King Street St. James's London. Firma założona w 1772 roku. Produkowała guziki i odznaki dla żołnierzy P.S.Z. na Zachodzie w okresie II Wojny Światowej.

SPINK and SON LONDON - Patrz SPINK & SON.

S.S.W. - Brak danych. Okres międzywojenny.

STANIOLA - Pierwsza Krajowa Fabryka Tubek Metalowych Spółka Akcyjna. Wpisana do Rejestru Handlowego dnia 28 marca 1922. Siedziba spółki Warszawa ul. Piękna 116 m. 5, później ul. Chełmska 13. W okresie okupacji hitlerowskiej firma przejęta i prowadzona przez Damazego Jerzego Tilingnera.

STELLA - Fabryka sztańc, pudełek i wykrojników maszynowych. Warszawa ul. Leszno 76. Właścicielem był E. Kupczyk. Najprawdopodobniej w firmie tej wytwarzano między innymi matryce do produkcji guzików. Stąd być może oznaczenie STELLA łączone często z sygnaturami różnych wytwórców. Podobna sytuacja może mieć miejsce w przypadku firmy UNION (por.).

STELLA W. - Patrz STELLA.

SUPERIEUR - Oznaczenie reklamowe spotykane na guzikach Legionów Polskich produkcji austriackiej z okresu I Wojny Światowej.

SUPERIEUR ★★★ - Patrz SUPERIEUR.

SUPERIEUR B.S.W. - Patrz B.S.W.

SUPERIEUR P.B. FRANCE - /P.B./ - Brak danych. Oznaczenie występujące na guzikach Armii Błękitnej gen. Hallera.

SUPERIEUR P.P. FRANCE - /P.P./ - Brak danych. Oznaczenie występujące na guzikach Armii Błękitnej gen. Hallera.

SUPERIEUR 22 m/m. FRANCE - Oznaczenie występujące na guzikach produkowanych we Francji.

SUPERIEUR QUALITY - Oznaczenie reklamowe spotykane na guzikach Legionów Polskich produkcji austriackiej z okresu I Wojny Światowej.

SUPERIOR QUALITY - Oznaczenie reklamowe. Wyższa jakość. Napis stosowany na guzikach wytwarzanych w Ameryce dla Ochotników Polskich.

SYRENA Ł. - Patrz B.G.Ł.

SYRENA B. G. Ł. - Patrz B.G.Ł.

S.Z. - Brak danych. Działalność w latach 20-tych.

Sz. A. WARSZAWA - Patrz SZ. A. WARSZAWA

SZ. A. WARSZAWA - SZYMON ARENDARZ - Fabryka guzików, klamer i wszelkich wyrobów metalowych i galaitowych. Powstała w 1899 roku w Warszawie, ul. Nalewki 2a, później ul. Dzielna 33. Przedstawicielstwa firmy mieściły się w Helsinkach, Brukseli, Amsterdamie, Johannesburgu, Nowym Jorku, Buenos Aires, Sydney i Tel-Awiwie. W skład zarządu firmy wchodził również Paweł Arendarz i Mariusz Branzburg. Firma była stałym dostawcą dla wojska.

Sz.B.W. - Patrz SZ.B.W.

SZ.B.W. - SZYMON BEDER WARSZAWA - Firma produkująca przybory wojskowe. Mieściła się przy ul. Nowy Świat 64. Działalność w okresie międzywojennym.

SZALAY JOSEF - Fabryka guzików i ozdób wojskowych. Wiedeń VII Mariahilferstrasse 10. W korespondencji z dnia 21 lutego 1921 roku Josef Szalay zaproponował: „*Oferuję bez zobowiązania 10-50000 grosów guzików dla szeregowych z polskimi ortami, w myśl załączonego wzoru, oksydowane a ok. 200, 10-5000 duże hurtowo w lśniącym cynku, a ok. 180. Towary będą tu z Wiednia przez misję do przejęcia i zapłaceniu. Zaliczka będzie w wysokości 30% do uiszczenia. Dostawa w 4 tygodnie od dnia otrzymania zlecenia dziennie po 200-300 grosów. Opakowanie będzie po kosztach własnych wyrobu obliczone. Guziki są liczone w grosach, po 10 grosów na jednym papierze.*” Odpowiedź do władz Wojska Polskiego brzmiała: „*Departament Gospodarczy Ministerstwa Spraw Wojskowych z oferty firmy JOSEF SZALAY w Wiedniu na obuwie z powodu wygórowanej ceny nie skorzysta. Tak samo nie reflektuje na zakup guzików mundurowych, gdyż te wyrabia się w kraju.*”

SZCZĘSNY A. - /ALEKSANDER/ - Wyrób guzików metalowych, dostawy dla wojska i spółdzielni. Warszawa ul. Świętojańska 5. Produkcja w okresie międzywojennym.

SZCZĘSNY A. WARSZAWA - Patrz SZCZĘSNY A.

SZRONENBERG CHAIM A. - /SZWARENBERG/ - Warszawa ul. Dzielna 21. Produkował guziki skórzane. Dostarczył do Departamentu Umundurowania M.S.Wojsk. dnia 9.07.1920 roku 1.000.000 guzików za kwotę 325.000 marek.

SZTORC HENRYK - Pracownia Brązownicza. Kraków ul. Floriańska 38. Był stałym dostawcą M.S.Wojsk. Dostarczył do Intendentury 6 Armii dnia 15 lutego 1920 roku:

- okucia do daszków	w ilości	50.000	za kwotę	105.000 mk
- guziki do czapek	w ilości	100.000	za kwotę	20.000 mk
- guziki do bluz	w ilości	200.000	za kwotę	50.000 mk
- guziki do spodni	w ilości	50.000	za kwotę	75.000 mk.

SZYK POLSKI - Oznaczenie reklamowe.

SZYK POLSKI BR.R - Brak danych. Oznaczenie spotykane na guzikach wzoru Armii Błękitnej produkowanych w kraju.

T.D. - Brak danych. Okres międzywojenny.

T.M. - Brak danych. Oznaczenie z guzików LP z orłem na tarczy amazonek.

T.O.W. - Brak danych. Oznaczenie spotykane na guzikach wz 28.

THE HENDERSON AMES CO. - KALAMAZOO MICH. - Brak danych. Oznaczenie z guzika Ochotników Polskiech z Ameryki.

TORUŃSKA FABRYKA SZYLDÓW I WYROBÓW METALOWYCH -

Firma założona w 1902 roku przez Henryka Rauscha na ul. Podmurnej, przeniesiona później na ul. Mostową 16. W 1945 roku, po opuszczeniu firmy przez niemieckiego właściciela zakłady rozpoczęły produkcję guzików z orłami na potrzeby wojska. W 1951 roku nadano fabryce statut przedsiębiorstwa, a w 1953 rozpoczęto budowę nowej hali przy ulicy Grudziądzkiej 45. Wtedy firma otrzymała nazwę „Toruński Zakład Galanterii Metalowej”. Od 1959 roku firma istnieje pod nazwą „TORAL” i zajmuje się produkcją obwodów drukowanych dla przemysłu elektrotechnicznego.

UNION - Fabryka stempli i pieczęci powstała przed rokiem 1919. Mieściła się w Warszawie przy ulicy Nowy Świat 55. W Krakowie w 1931 roku powstała firma o tej samej nazwie zajmująca się masową produkcją wyrobów tłoczonych blaszanych i plomb.

UNION CH.G. - Patrz CH.G.W.

UNION H.G.W. - Patrz H.G.W.

UNION O.W.S. - Brak danych.

VERSAL B.M. - Patrz B. MIERNOWSKI WARSZAWA.

VERSAL B.M. PRIMO - Patrz B. MIERNOWSKI WARSZAWA.

WATERBURY BUTTON Co. - Jedna z czterech głównych firm produkujących guziki w USA, jedyna w dalszym ciągu wytwarzająca guziki do mundurów. Datuje swe początki na rok 1812. W 1944 roku firma zmieniła nazwę na WATERBURY COMPANIES INC.

W.C. - Patrz W.C.W.

W.C.W. - Prawdopodobnie W.CELNIKER- Fabryka guzików mieszcząca się w Warszawie przy ulicy Świętojerskiej 34. W okresie międzywojennym istniała też wytwórnia czapek wojskowych „Wu-Ce-Wu”, mieściła się na ulicy Nowy Świat 33.

W.C.W. WARSZAWA - Patrz W.C.W.

W.G.W. - Prawdopodobnie WIKTOR GONTARCZYK (1882-1948). Zakład grawerski mieszczący się w Warszawie przy ulicy Miodowej 16.

W. i M. WARSZAWA - Oznaczenie z guzików nie regulaminowych 1922-27.

W.K. - Brak danych. Oznaczenie spotykane na guzikach cynkowych dla szeregowych z lat 20-tych.

W.KK. - Brak danych. Oznaczenie spotykane na guzikach cynkowych dla szeregowych z lat 20-tych.

WOJSKO POLSKIE J.SZ. - Patrz J.SZ.

WOJSKO POLSKIE - Oznaczenie reklamowe.

W.S. - Brak danych. Oznaczenie z guzików wz 28.
W.S.W. - Brak danych. Oznaczenie z guzików wz 28.
W.S.W. POLONIA - Brak danych. Oznaczenie z guzików wz 28.
WUCE - Patrz W.C.W.
W.W. - Brak danych. Oznaczenie spotykane na guzikach LWP z okresu 1947-1961.
WYBOROWE - Oznaczenie reklamowe.
WYBOROWE J.SZ. - Patrz J.SZ.
WYBOROWE J.Sz.W. - Patrz J.SZ.
WYRÓB POLSKI - Oznaczenie reklamowe.
WYRÓB POLSKI M.M. - Patrz MOSZEK MŁYNEK.
WYRÓB POLSKI ZKW - Brak danych. Oznaczenie z guzików wz 17.
WYTWÓRNIA GALANTERII METALOWEJ - Zakład założony w 1948 i prowadzony do 1976 roku przez p. Patyka. W okresie 1976-1977 spółka p. Patyk i p. Marek Bania. Od 1977 zakład stanowi własność p. Marka Bani. Obecny adres Kraków ul. Kalwaryjska 21. W latach 1948-1961 produkcja metalowych guzików wojskowych. Firma nigdy nie produkowała guzików z mas plastycznych.
ZS - Brak danych. Oznaczenie spotykane na guzikach z lat 20-tych.
Z.S. - Brak danych. Oznaczenie spotykane na guzikach z lat 20-tych.
Z.S.W. - Brak danych. Oznaczenie spotykane na guzikach z lat 20-tych.
ZBUK MOSKWA - /WASYL KSENOFONTOWICZ/ - ulica Kazańska (podaje się również ul. Suszczewską) dom własny. Wytwórca guzików metalowych. Firma powstała w 1843 roku i była poważnym konkurentem dla Braci Buch w zakresie produkcji guzików metalowych na terenie Cesarstwa.
ZGŁ.W. URZĘD. PATENT. - Zgłoszono w Urzędzie Patentowym.
ZKW - Brak danych. Oznaczenie z guzików wz 17.

LITERATURA

1. AGAD akta Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu.
2. Bazelon B., McGuinn W., American Military Button Markers and Dealers: Their Backmarks & Dates. Chelsea, Michigan 1990.
3. Boczkowski W. „Polskie guziki wojskowe XIX wieku. Księstwo Warszawskie” w Lubelskie Wiadomości Numizmatyczne Nr VI, Lublin 1997.
4. Bulkiewicz S. „Guziki f-my Bronisława Grabskiego i jego kontynuatorów” w Wędrownik nr I-IV Łódź 1991.
5. CAW Teczki 120.2.52; 300.10.32; 300.10.34; 300.10.36.
6. Fisz Ł.M., Fabryki i Zawody Wsiej Rusi. Knigozdatielstwo Towarischiestwo, Kijów 1913.
7. Gazeta Warszawska 1817.
8. Głos Narodu Kraków 1938.
9. Grabski B., Maszynopis do Dyrekcji Ł.Z.G. w posiadaniu autora.
10. Handlowa Księga Adresowa 1923/24.
11. Hostert W., Lüdenscheid und die Knopfe, Lüdenscheid 1976.
12. Ilustrowany Przewodnik po Warszawie na rok 1892 Warszawa 1892.
13. Informacja uzyskana od p. Ryszarda Myśliwca, jak również „Numizmatyk Łódzki” wydanie specjalne z okazji 550-cio lecia miasta Łodzi. Łódź 1973.
14. Informator Powszechny Rzeczypospolitej 1925.
15. Informator Przemysłu i Handlu miasta Warszawy 1942 rok.
16. Kalendarz Ilustrowany 1866 i 1867.
17. Kalendarz Policji Państwowej 1922.
18. Kalendarz Polski. Rocznik Wychodźstwa Polskiego w Rosji na rok 1916.
19. Kalendarz Strzelecki 1937.
20. Kalendarz Warszawski Popularno-Naukowy 1872.
21. Kalendarz Wojskowy 1920.
22. Kalendarz Wojskowy 1934.
23. Księga Adresowa Królestwa Polskiego 1910.
24. Księga Adresowa miasta Torunia 1936.
25. Księga Adresowa Polski 1922-1930.
26. Księga Adresowa Przemysłu Fabrycznego w Królestwie Polskim. Warszawa 1904 i 1905.
27. Księga Adresowa Przemysłu, Handlu i Finansów 1922-1926.
28. Księga Adresowa Rzeczypospolitej 1925/26.
29. II-ga Księga Inżynierów Mechaników Polskich Warszawa 1936.
30. Kurier Warszawski 1844 rok.
31. Kurier Warszawski 1845 rok.
32. Bottet M., Le Bouton L'Armee Francaise. Paryż 1908.
33. Medale religijne odnoszące się do Kościoła katolickiego. Kraków 1887.
34. Monitor Polski 1919.
35. Muller F., Squire G., Buttons a guide for collectors, 1972.
36. Muzealnictwo Wojskowe Tom I Warszawa 1959.

37. Muzeum Miejskie Lüdenscheid. Des Dieners alte Kleider. Lüdenscheid 1994.
38. Naylor P., Military Button Manufactures from the London Directories 1800-1899, Canada 1993.
39. Polski Przemysł i Handel 1930.
40. Przegląd Przemysłowo-Handlowy 1921.
41. Przemysł Fabryczny w Królestwie Polskim 1910.
42. Przemysł i Handel Królestwa polskiego 1914 rok.
43. Przewodnik Księstwa Polskiego.
44. Przewodnik Przemysłu i Handlu Polskiego 1926.
45. Przewodnik Przemysłu i Handlu Polskiego 1930/31.
46. Przewodnik Warszawski Informacyjno-Adresowy Warszawa 1870.
47. Przewodnik Warszawski 1827 tom II.
48. Rocznik Polskiego Przemysłu i Handlu 1930-1938.
49. Rzemiosło w Obronie Kraju w Gazeta Przemysłowo-Rzemieślnicza Warszawa 16 i 17 lipca 1939.
50. Skorowidz Przemysłowo-Handlowy Królestwa Galicji Lwów 1906.
51. Słownik rytowników polskich Lwów 1874.
52. Spis abonentów sieci telefonicznej M. St. Warszawy 1939/40.
53. Sprawocznij Ukazitel Fabrik i Zawodów Wsiej Rosji, Łódź 1903.
54. Terlecki W., Mennica Warszawska 1765-1965, Warszawa 1970.
55. Tygodnik Handlowy 1922-1929.
56. Wiadomości Numizmatyczne. Rok X, zeszyt 1 (35). Warszawa 1966.
57. Wiadomości Urzędu Patentowego 1925-1928.
58. Wielki Kalendarz Samoobrony narodu 1938.
59. Zdrenka J., Wczoraj guziki dziś elektronika, w „Kujawy” Regionalny Tygodnik Społeczno-Polityczny PZPR Nr 35 24-30.08.1988.
60. Zgłoszenia w Urzędzie Patentowym 1933-1934.